

Β. Α. ΜΥΣΤΑΚΙΔΟΥ

1636

ΕΠΙ ΤΗΣ ΑΛΩΣΕΙ
ΤΑ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΑΛΩΣΙΝ
ΜΩΑΜΕΘ Ο ΚΑΤΑΚΤΗΤΗΣ

ΕΛΛΗΝΙΚΟΝ ΕΘΝΟΣ
ΠΑΤΡΙΑΡΧΕΙΑ

«εἰ που εὐχαρί τι τῶν ἐκτεθησομένων
φανείη, τύχη τινὶ προσαπτέσθω· μὴ
γὰρ ἐπιστήμη τὸ αἴτιον.»
(Θεοφ. Σμ. Προοίμιον)

ΕΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΙ
ΕΚ ΤΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΙΚΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ

1920

ΠΟΡΘΗΣ ΚΑΙ ΓΕΝΝΑΔΙΟΣ

(Περιγραφήν ἔχει ἐν σελ.98 κ. ἑ.)

ΤΗ ΙΕΡΑ ΣΚΙΑ
ΤΩΝ ΕΥΣΕΒΕΣΤΑΤΩΝ ΓΟΝΕΩΝ ΜΟΥ

ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ ΚΑΙ ΕΥΑΝΘΙΑΣ

ΚΑΙ

ΤΗΣ ΓΥΝΑΙΚΑΔΕΛΦΗΣ ΜΟΥ

ΜΑΡΙΑΣ Δ. ΤΑΝΤΑΛΙΔΟΥ

ΤΟ ΓΕΝΟΣ

ΜΟΥΣΟΥΡΟΥ ΤΟΥ ΚΡΗΤΟΣ

ΤΗΣ ΟΡΦΑΝΟΤΡΟΦΟΥ

ΑΝΤΙ ΠΡΟΛΟΓΟΤ

Τὸ τεῦχος τοῦτο, ὅπερ τίθεται ὑπὸ τὴν ἐπιεικῆ κρίσιν τῶν φιλιστόρων, προῆλθεν ἀπλούστατα ἐκ σημειωμάτων, ἅτινα ἀπὸ ἐτῶν πολλῶν συνέλεγον μεταξὺ ἄλλων ποικίλης ὕλης, δι' ὧν συνεισπνεγκον καθ' ὄλον τὸ 1919 καὶ 1920 ὑπὸ διαφόρους τίτλους εἰς τοῦ «Νέου Ποιμένος» καὶ τῆς «Ἐκκλ. Ἀληθείας τὴν ἔκδοσιν, παρατασσόμενος δυνατοῖς τοῦ λόγου καὶ τῆς ἐπιστήμης συνεργάταις δόξαν ἀνθρῶ. πίνην οὐ ζιτῶν ἀλλ' εὐλόγως προσδοκῶν τὴν τῶν ἐπαϊόντων εὐνοίαν καὶ τοῦλάχιστον μισθὸν τοῦ ὄντως μισθοῦ. Λυποῦμαι ὅτι δὲν ἠδυνήθην ἵνα προσαυξήσω τὰ σημειώματα ταῦτα ἔστω καὶ πῶς ἀκαταστάτως τεταγμένα — ἐν στιγμαῖς δυσφορίας πνιγηρᾶς, ἣν φιλοσόφως ὑπέμεινα, συνηρμολόγουν αὐτὰ — δι' ἄλλων σχετικῶν ἢ ἐν τισιν ἐπεκταθῶ, διότι αἱ ἠθικαὶ συμβουλαὶ καὶ ἀξιώσεις, ἐὰν μὴ καὶ χρηματικῶς ἀλείφονται, δὲν ἀρκοῦσιν εἰς τὴν ἐκτύπωσιν, ὃ δὲ γράφων τὴν πρὸς τὸ φορολογεῖν μέθοδον ἠγνόησεν. Ἀλλ' ἐν τῷ σημείῳ τούτῳ δὲν δύναμαι ἴν' ἀποκρύψω, ὡς ἀποκρύπτω μετὰ λύπης τὰ ὀνόματα αὐτῶν, ὅτι δύο φίλοι, κληρικὸς καὶ λαϊκὸς, ἀκούσαντές μου ὁμιλοῦντος περὶ τοιοῦτου εἶδους σημειώσεων, ἐπροθυμήθησαν ἵνα μικρὸν ἐξ ἑαυτῶν ἐλάσωσιν εἰς τὰς δαπάνας τῆς ἐκδόσεως τοῦ ἔργου καὶ τοῦτου, ὅπερ εἰς τριακόσια ἀντίτυπα ἐξεδόθη, ἅπαντα φέροντα τὴν ὑπογραφήν μου.

Ἐν Φαναρίῳ ΚΠόλεως τῇ 10 Φεβρ. 1921

ὑπέγραφον τὴν ἄνω σημείωσιν.

B. A. M.

B. A. ΜΥΣΤΑΚΙΔΟΥ

ΕΠΙ ΤΗ ΑΛΩΣΕΙ ΤΑ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΑΛΩΣΙΝ ΜΩΑΜΕΘ Ο ΚΑΤΑΚΤΗΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΟΝ ΕΘΝΟΣ ΠΑΤΡΙΑΡΧΕΙΑ

§ 1. Ἐωρτάζετο ἡ ἑορτὴ τῆς ὀσιομάρτυρος Θεοδοσίας τῇ 29 Μαΐου τοῦ 1453 μ. Χ. ἔτους, ἡμέρα δὲ συνέπιπτε κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο ἡ τρίτη τῆς ἑβδομάδος, ἡ ἀποφρᾶς, οἱ ἱεροὶ κώδωνες, τὰ σήμαντρα, ὄρθρου βαθέος, ἐκάλουν τοὺς εὐσεβεῖς ἐπὶ τὴν λειτουργίαν εἰς τὸν ναὸν αὐτῆς, τὸ νῦν Γκιουλ δζαμι, ἔνδον τοῦ Ἀγιά καπισί(1), ὅτε περιεχύθη ἀνὰ τὰς ὁδοὺς τὰς πρὸς τῇ θαλάσῃ, ἡ μὴ ἀναμενομένη θλιβερὰ ἀγγελία τῆς εἰς τὴν πόλιν εἰσόδου τῶν Τούρκων. Τοσαύτη ἦτο ἡ πεποίθησις τῶν κατοίκων

(1) Ὁρα Βυζαντίου, ΚΠολιν, Πασπάτη, Βυζ: Μελέτας καὶ τὴν ὑπὸ Σηλησιτοπούλου ἐν τῷ Ἡμερ. Σκόκου. 1910 (σ. 317-341) διὰ τοὺς πολλοὺς ὠραίαν περιγραφὴν. Ὁ ναὸς τῆς ἁγίας ἐκαλεῖτο πρότερον καὶ Χασὴν πασσᾶ μεσοδζιδῖ. Ἐκατὸν ἔτι πρὸ τῆς Ἀλώσεως εἶχεν αὐτὸν ὁ τῆς Ἀλεξανδρείας πατριάρχης. Ὁρα σύγκρουσιν ἐπὶ τούτῳ πρὸς τὸν πατριάρχην ΚΠόλεως Φιλόθεον ἐν Miklosich-Muller Act. Patr. A, 552, ἔγγραφο.

ὅτι καὶ ἡ νέα ἔφοδος θὰ ἀπετύγγανεν, ὥστε ὡς χθὲς καὶ πρότερον οἱ κάτοικοι θαρροῦντες «ἀμερίμως ἐκοιτάζοντο» ἦν δὲ ὁ πρωϊνὸς ὕπνος τοῦ Μαΐου ἐν ὀφθαλμοῖς τῶν νέων καὶ τῶν νεανίδων ἡδύς, ὡς λέγει ὁ Δούκας(1), ἄλλοι δὲ λυκοφειγούσης τῆς ἡμέρας ἀπήρχοντο πρὸς προσύνησιν μετὰ κηρῶν καὶ θυμιαμάτων εἰς τὴν ἐκκλησίαν, διότι ἐπὶ θαυματουργία ἐσυχνάζετο πολὺ ἡ ἐκκλησία αὕτη. Ἐπὶ γενομένῳ θαύματι, περὶ οὗ ἐκτενῶς ὁμιλεῖ ὁ Παχυμέρης(2) τελουμένης παννυχίδος καὶ αὐτὸς ὁ αὐτοκράτωρ Ἀνδρόνικος παρέστη. **Ματθαῖος ὁ Καμαριώτης**, ὁ τῆς πατριαρχικῆς Μ. τοῦ Γ. Σχολῆς πρῶτος μετὰ τὴν Ἄλωσιν διδάσκαλος καὶ σχολάρχης ἐν ἐπιστολῇ, ἦν δημοσιεύει ὁ Ζυγομαλᾶς παρὰ Μ. τῷ Κρουσίῳ(3) ἀκριβῶς περὶ τῆς κρατούσης τοιαύτης ιδέας λέγει ὅτι ἡ Πόλις ἡ μεγάλη καὶ καλὴ καὶ χάρισι διαλάμπουσα... «ἦν μόνον πάντες δι' αἰῶνος ἠλπίζόν τε καὶ ἐπίστευον ἀνάλωτον ἐκ πάντων διαγενήσεσθαι, ἢ μετὰ Θεὸν τὴν ἑαυτῶν σωτηρίαν ἐπίστευον ἅπαντες... ἡ τοιαύτη τοίνυν ἡμῖν ἐάλω.» Οἱ τοῦ Σουλτάνου ἀζάπιδες, οἱ καὶ γενίτεροι κέκληνται, οἱ μὲν ἐν τῷ παλατίῳ [τῶν Βλαχερνῶν] κατέδραμον, οἱ δὲ πρὸς τὴν τοῦ μεγάλου Προδρομοῦ μονὴν τὴν ἐπικεκλημένην Πέτραν, καὶ ἐν τῇ Μονῇ τῆς Χώρας (**Καρχοιὲ δζ.**), ἐν ἧ καὶ ἡ εἰκὼν τῆς πανάγνου Θεομήτορος ἦν εὐρισκομένη τότε.»(4)

(1) *Εκδ. Βόνν. 228.

(2) *Εκδ. Βόνν. Β' 452-453 «μηδὲ αὐτοῦ τοῦ βασιλέως λείποντος».

(3) Turcogr. 79.

(4) Δούκα, σ. 268.

Ἐσήμηνεν ἡ ὥρα τῆς πτώσεως. Οἱ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ καὶ οἱ ἔξωθεν προερχόμενοι ἀνεχώρουν διὰ τῆς πρὸ αὐτῶν πλατείας τῆς τοῦ Βεφᾶ (μεῖδαν), ὅτε εὐρέθησαν ἀντιμέτωποι τῶν πρώτων φοβερῶν ἐπελασάντων. Ἀφ' ἑαυτῶν νοοῦνται τὰ διατρέξαντα καὶ τὰ τούτοις ἐπακόλουθα.

§ 2. Τὸ Βυζάντιον, ἡ Νέα Ρώμη, ἡ ΚΠόλις, ἡ κοσμοπομπόθητος πόλις(1) ἡ ὑπερκειμένη τῶν πόλεων, ἡ βασιλις, ἡ ἐλπὶς καὶ χαρὰ πάντων τῶν Ἑλλήνων, ὡς ὀνόμασεν αὐτὴν ὁ τελευταῖος τῶν Παλαιολόγων τὸν τελευταῖον ὑπεράνθρωπον ἀγωνιζόμενος ὑπὲρ αὐτῆς ἀγῶνα ἐπιπτεν ὑπὸ πρωτοφανῆ σύγχυσιν, ταραχὴν καὶ συγκίνησιν ὄλου τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου. Καίτοι ἦλθε στιγμή, καθ' ἣν καὶ αὐτὸς ὁ Κωνσταντῖνος ἠλπισεν ἐπὶ τὴν ὀριστικὴν καὶ τελείαν ἀπόκρουσιν τῶν ἐχθρῶν, ἐν τούτοις ἐπεισῶδιά τινα, ὧν τὴν παράθεσιν εἶτε ὡς γνωστῶν, εἶτε ὡς ἐκτὸς τοῦ κυρίου θέματος, παραλείπω, μάτην ἡ ΚΠολις ἐπέπρωτο ἵνα πέσῃ μετὰ βίον ὑπερχιλιετῆ ἔνδοξον, ἱστορικῶν περιπτειῶν καὶ διδαγμάτων μεστὸν, μετὰ πρωτάκουστον σύγκρουσιν ὀλίγων μαχητῶν καὶ προαπιστῶν, ὡς ἦτο ἀρχαιότερον σύνθηδες τῷ ἑλληνισμῷ ἵνα πολεμῇ, πρὸς ἑκατονταπλασίους δυνάμεις. «Εάλω ἡ ΚΠ αἰσχίστα καὶ ὀμνότατα ὑπὸ τῶν ἀθέων Τούρκων τῇ κθ' Μαΐου μηνὸς ἡμέρᾳ τρίτῃ πρωΐ, ἔτει 5 ξα', καὶ αὐτὸς [ὁ Κωνσταντῖνος] ἀπέθανε σὺν ἄλλοις πολλοῖς καὶ ἐπὶ τούτου ἀπώλετο ἡ βασιλεία τῶν Ρωμαίων καὶ ἡ ἐλευθερία

1) **Κ. Ροδίου** Ἐκφρασις ναοῦ ἁγίων Ἀποστόλων στίχ. 59. ἔκδ. Γ. Βεγλερῆ.

καὶ εὐγένεια καὶ λόγοι καὶ πλοῦτος καὶ πᾶν ἀγαθόν.»(1)
 Ἐπεσεν ἡ ΚΠ μεθ' ὅλον τὸν μέγαν φθόρον τῶν μαινομένων ἐχθρῶν, ἵνα ἡ ἀετφοῦρος **δικεφάλος** σημαία εἰς βορείους χώρας φυγαδευθῆ, ἡ ἡμισέληνος ἐπὶ τῶν ἐπάλλξεων αὐτῆς ἀναρτηθῆ καὶ ἐπὶ τῶν ναῶν ἀνυψωθῆ, γίνῃ δ' ἔδρα τοῦ κράτους τῶν Ὀσμανιδῶν, ἡ **πόλις τῆς Εὐτυχίας** (**δὲρ-ισααδὲτ**) ὑπὸ τὸν πρωτότοκον υἱὸν Μουράτ τοῦ Β', τὸν ἐκ τῆς κόρης τοῦ Ἰσφενδιάρ,(2) τὸν ἐπίμονον καὶ ὀρητικὸν Μωάμεθ τὸν Β', ὅστις ἐντεῦθεν διὰ τὸ μέγα γεγονός καὶ **Φατιχ** προσωνυμείται, δηλαδὴ **Κατακτητῆς, Πορθουτῆς**, ὡς πᾶσι γνωστὸν (15 Φεβρ. 1451— 3 Μαΐου 1481 μ. Χ.).

Ἀπὸ τῆς 1 Ἰουνίου, ἡμέρας Παρασκευῆς, ἀπὸ τῆς ἐπισήμου εισόδου τοῦ Σουλτάνου εἰς τὴν Πόλιν (**Ἰσταμπούλ**), διότι ὁ Σουλτᾶνος εἰσῆλθεν καὶ προηγουμένως εἰς τὴν Πόλιν καὶ μέχρι τοῦ Τεκφοῦρ Σεράϊ προουχώρησε παρὰ τοῖς Φραγκισκανοῖς --εἶχον δ' οὗτοι καὶ ναὸν παρὰ τὴν πύλην τοῦ Ἀδριανοῦ— καὶ ἀπεχώρησεν ἀμέσως(3), μετὰ τὴν ὑπὸ τοῦ **μουεζίν** ἀπὸ τοῦ βήματος τοῦ Θυσιαστηρίου τῆς ἀγίας Σοφίας πρόσκλησιν τῶν πιστῶν εἰς προσευχὴν καὶ τὸ πρῶτον ἐπίσημον σουλτανικὸν προσκύνημα

(1) **Λακκίρεως Κωνστ.**, Ἀνέκδοτος Σύνοψις ἱστοριῶν, ἐκ κώδ. Μαδρίτης, παρὰ **Σπ. Λάμπρω**, Ν. Ἑλλην. 1910, σ. 80. «... Καὶ ἐγὼ ἐάλων,» λέγει ὁ Λάσκαρις.

(2) **Σιδζιλε Ὀσμανι** τ. Α' σ. 12 (1313).

(3) Ναὸς τοῦ ἀγίου Προδρόμου, λεγόμενος τοῦ **Βουλομένου** ἐσώζετο μέχρι τοῦ 1637, ὡς καὶ παρ' αὐτῶ τῶν παπιστῶν. Ὁ νῦν ναὸς τῆς ἑλληνικῆς κοινότητος ὁ ἐπ' ὀνόματι τοῦ ἀγίου Γεωργίου, Ἐδिरνὲ καποῦ ἀνηγέρθη τῷ 1567 ἀντὶ τοῦ κρημισθέντος.

ἐν αὐτῇ τῇ ἀγίᾳ Τραπέζῃ τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας, ἡ ΚΠ (**Κωνσταντινιγιὲ καὶ Κωνσταντίνε** παρὰ ποιηταῖς) ὠρίσθη ἔδρα τῆς **Τουρκικῆς Αὐτοκρατορίας**, ὁ δὲ Σουλτᾶνος ὠνομάσθη αὐτοκράτωρ τῶν Ὀθωμανῶν. Ἡ κομψὴ **Τανιν**, τῆς 31 Μαΐου 1916, ὄργανον ἐπίσημον τοῦ κλεινοῦ κομιτάτου, μγεῖαν ποιουμένη τοῦ γεγονότος τῆς Ἀλώσεως παρετήρει ὅτι «ἡ Ἄλωσις οὐ μόνον ἀποτελεῖ γεγονός ἐν τῇ στρατιωτικῇ Ἱστορίᾳ τῆς Αὐτοκρατορίας, ἀλλὰ καὶ ἰδιαιτέραν κέκτηται σημασίαν ὅτι σὺν τῇ νικηφόρῳ εἰσόδῳ τοῦ Πορθητοῦ εἰς ΚΠολιν τίθεται καὶ ὁ θεμέλιος λίθος τῆς πολιτικῆς ὑποστάσεως τοῦ τουρκικοῦ ἔθνους ἐν Εὐρώπῃ. Καὶ πράγματι διὰ τῆς ΚΠόλεως ἀνεδείχθη ἡ **Τουρκικὴ Αὐτοκρατορία**, καὶ Μωάμεθ ὁ Β' διὰ τῆς ΚΠόλεως ὠνομάσθη **Πορθουτῆς**. μέγα ἐπαρθεῖς ἐπὶ τῇ νίκῃ καὶ τῇ κτήσει τιαύτης πόλεως.

§ 3. Ἡ Ἄλωσις ἐθρηνήθη — πόσους ἐπὶ τῇ Ἀλώσει **Θρόνους** ἔχομεν ἐκδεδομένους καὶ ἀνεκδότους ἔτι— ὁ μαρτυρικὸς θάνατος τοῦ τελευταίου βασιλέως ὑμνήθη, τὸ ἔθνος τὸ ἠθικῶς καὶ πολιτικῶς λαοὺς Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως ἐκπολιτίσαν ἐδουλώθη, ὁ ναὸς τῆς ἀγίας Σοφίας, ὁ χριστιανικὸς Παρθενῶν, ἡ ὡς λέγει ὁ Φραντζῆς, «ὁ Θρόνος τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ, τὸ χερουβικὸν ὄχημα καὶ στερέωμα δεύτερον... τὸ πάσης γῆς ἀγαλλίαμα, ὁ ὠραῖος καὶ ὠραίων ὠραιότερος» μετετράπη εἰς μουσουλμανικὸν τέμενος καὶ διετηρήθη διὰ τὴν πρὸς τὰς Ὠραίας Τέχνας ἀγάπην τοῦ Κατακτητοῦ καὶ τὴν ἐπιβολὴν τοῦ κτιρίου, ἣν ἐπέβαλεν ἐπὶ τὸ πνεῦμα αὐτοῦ ἅμα εἰς αὐτὸ εἰσελθόντος, ἔμεινεν ἀλειτούργητος, ἀλλ' ἐλειτουργεῖτο καὶ λειτουργεῖται ἐν τῇ καρδίᾳ παντὸς ὀρθοδόξου Ἑλληνοῦ.

Αὐτὸς ὁ Κατακτητὴς, οὗ ἡ σκληρότης, καθ' ἃς λέγει π. χ' ὁ *Guei*(1) ἐξέλαμψε πρὸ πάντων καὶ διεκρίθη ἐπὶ τῇ Ἀλώσει τῆς **ΚΠ**, αὐτὸς, ὡς βεβαιοῖ ἱστορικὸς ἀξιόπιστος ὁ τὰ τῆς Ἀλώσεως ἐξιστορήσας **Δούκας** ἔπαισε διὰ ξιφίους ἕνα τῶν στρατιωτῶν, ἐπιχειροῦντα ἵνα θραύσῃ μαρμάρινον ἔδαφος τῆς Ἐκκλησίας κεκοσμημένον... εἰπὼν «ἀρκεῖ ὑμῖν ὁ θησαυρὸς καὶ ἡ τόση αἰχμαλωσία. αἱ οἰκοδομαὶ τῆς πόλεως ἐμοὶ ἀνήκουσι(2).

Κωνσταντῖνος ὁ Παλαιολόγος ἀγωνισάμενος γενναϊότατα τὸν περὶ πίστεως καὶ πατριδος ἀγῶνα, ὡς αὐτὸς ἐν τῷ τελευταίῳ αὐτοῦ παραθαρρυντικῷ λόγῳ τοῖς συν-

(1) *Moeurs et usages des Turcs, leur religion...* Paris, 1746, 4ον, ἐν σ. 36, 37. Ὅρα δὲ καὶ τί λέγει ὁ **Δούκας** (σ. 250) «ὡς-περ τις ψύλλαν συντρίβων αισθάνεται τινος ἡδονῆς, οὕτω καὶ οὗτος οἰκεία χειρὶ φονεύων ὁ φόνου ἀξιος ἐδρροσίζετο».

(2) Περίεργον δὲ ἀπήνησα ἐν τῇ τοῦ *Gottfried Lud. Archonologia cosmica, sive imperior regnor. principatumum* (Φραγκοφούρη, εἰς μέγα σγ. 1649, ἔκδ. Merian) ὅτι κατὰ τοὺς ἰσχυρισμοὺς ἐνίων οἱ Τούρκοι σκληρότερον προσηνέχθησαν τοῖς ἐν **ΚΠ**. Ἕλλησιν ἐκδικούμενοι *clades Trojanorum, quas ante multas annorum. centurias capta Troja Phrygiae intulerant, a quibus Turcae traxisse originem creduntur* Ἐπάγονται ὁμῶς τῇ παραδοξολογίᾳ ταύτῃ καὶ τάδε: *Sed hoc ineptum est et prope puerile* (σ. 669). Ὅρα περαιτέρω τὴν αὐτὴν γνώμην ἐκ περιηγήσεως ἀρχαίας. Ἐτιμωρήθησαν λοιπὸν οἱ Ἕλληνες περισσότερον διότι ἐξεπόρθησαν τὴν Τροίαν καὶ ἐτιμώρησαν τοὺς Τρῶας, ἀφ' ὧν οἱ Τούρκοι ἠξιοῦν ὅτι κατὰγονται!

Σημειωτέον καὶ τοῦτο ὅτι ἐν τῇ **Ἀρχοντολογία** ταύτῃ ἐν σ. 670 ἀπαντᾷ ὠραία τῆς **ΚΠ** χαλκογραφία κατὰ τὸ 1635 κεχαραγμένη (70 χ μ. 20 ὑψ.) «Constantinopolitanae Urbis effigies ad vivum expressa, quam Turcae Stamboldam vocant. MDC XXXV.»

ἀγωνισταῖς συνίστη, καὶ πεσὼν ἐδόξασε καὶ ἐξήγγισε τὰς τελευταίας τνῦ ἑλληνικοῦ Βασιλείου στιγμᾶς. Ἡ Βυζαντιακὴ Αὐτοκρατορία κατελύθη, ἀντ' αὐτῆς δὲ ἡ Τουρκικὴ ἀποκατέστη. Ἀπὸ τοῦ ἔτους τούτου ἐξήφθη κυρίως τὸ λεγόμενον **Ἀνατολικὸν Ζήτημα**, τὸ πολυθρύλλητον τοῦτο ζήτημα, διότι ἐν Εὐρώπῃ ἐγκατέστη ἔθνος ἑτερογενὲς, μὴ χριστιανικὸν, ἄλλας βλέψεις καὶ ἄλλοια συμφέροντα διώκον, διὸ τῆς στρατιωτικῆς αὐτοῦ πολιτείας ἰδίαν τάξιν ὀργανώσαν, τὴν τῶν κρατούντων καὶ τὴν τῶν ὑποτελῶν, τῶν ραγιαδῶν, τῶν δουλοσύνη τρυχομένων.

Ἡ **ΚΠ** ἐάλω καὶ ὁ χριστιανικὸς κόσμος συνεκινήθη. Καὶ ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν ἐπίσης μετὰ πενταετίαν ἀκριβῶς ἐάλω. Ἀλλ' ἡ ἄλωσις τῶν Ἀθηνῶν σχεδὸν οὐδένα ἐτάραξε, καίτοι καὶ ἡ κυρίως Ἑλλὰς ἀπέβαλε τὴν ἐλευθερίαν αὐτῆς, ἡ σεμνὴ ἄλλοτε κοιτὶς τῶν ἐπιστημῶν καὶ τεχνῶν, ἐξ ὧν ὁ κόσμος ὅλος ἐποτίσθη τὰ τῆς ἐλευθερίας διδάγματα. **ΚΠολις** καὶ **Ἀθῆναι** τοῦ λοιποῦ συνεταύτισαν τὴν τύχην αὐτῶν, ἀρχαῖος καὶ νέος Παρθενῶν, διανοίας καὶ τέχνης ἑλληνικῆς ἀριστοτεχνήματα ἀμφοτέρω ἰστάμενοι καὶ ἐμπνέοντες μετεβλήθησαν εἰς ἰσλαμικὰ τεμένη...

Τὸ δ' ἑλληνικὸν ἢ ρωμαϊκὸν ἔθνος, ὡς ἀπεκλήθη ὑπὸ τῶν κρατούντων πῶς ἔζησεν;

Ἐζῆσεν, ὡς ὑπήκοον κατ' ἄλλην τῆς λέξεως ἐκδοχὴν, ἀποδεκατιζόμενον διὰ τοῦ παιδομαζώματος, οὗ ὁμῶς μετεῖχον καὶ Ἀρμένιοι καὶ Λαζοὶ καὶ Σέρβοι καὶ Βόσνιοι καὶ Ἀλβανοὶ καὶ Κροᾶται Ἰουδαῖοί τε καὶ Φράγκοι, ἵνα ζωογονῇ τρόπῳ ὑπούλῳ ἀλλ' ἀσφαλεῖ τὴν κυρίαρχον φυλήν. Ἐζῆσεν ὡς ὑπήκοον ἀναδεξάμενον, ὡς καὶ τὰ λοιπὰ ἔθνη, ὅλα τὰ βάρη τοῦ βίου τοῦ δεσπότη, ὅστις ἦτο ὁ

κύριος τῶν ἀγαθῶν καὶ τῆς ζωῆς αὐτοῦ· ἔζησεν αἰχμαλωτιζόμενον διὰ ληστοπειραιτιῶν, δι' ὧν ἐνίας τάξεις τῆς κυριαρχοῦ φυλῆς ἔτρεφε καὶ ἐπλούτιζεν, ὡς ἐξ αὐτῶν τῶν εἰς Εὐρώπην πρὸς συλλογὴν λύτρων ἐρχομένων χριστιανῶν παρετήρησα, μὴ λαμβανομένων ὑπ' ὄψιν τῶν ἐπὶ χρυσαῖς ὑποσχέσεσιν ἀλλασπόντων θρησκείαν, ὀρθοδόξων ἐν σχέσει ὀλιγωτέρων ἴσως.

Τὸ ἔθνος ἡμῶν ἔζησε, διότι ἐκράτησεν σφιγκτὰ τὴν θρησκείαν αὐτοῦ καὶ ὑπὸ τὴν σκέπην αὐτῆς τὰ πάτρια, καὶ διότι ἐτήρησεν ὑπὸ τὴν ἀσβόλην τῶν παραδόσεων ἀπὸ πατρὸς εἰς υἱὸν τὰ λοιπὰ οἰκογενειακὰ ἠθῆ καὶ ἔθιμα, ἅτινα ὀλίγον κατ' ὀλίγον μετὰ τινος δυσθυμίας βλέπω λησιμονούμενα ἢ ὡς δῆθεν εὐρωπιῶντα, σκουριασμένα, περιφρονούμενα, ἅτε μὴ ὑπὸ τῆς κατακλυσάσης ψευδοῦς εὐρωπαϊκῆς ἐπιμελείας ἢ περὶ ἄλλα ἐπιμελείας καὶ μὴ τῷ πνεύματι τῆς νέας Ἀναγεννήσεως (!) οἰκονομούμενα. Ἐζησε καὶ διότι τὰ ἐκκλησιαστικὰ αὐτοῦ δίκαια ὁ Κατακτητὴς ἐσεβάσθη καὶ ἀνεγνώρισεν αὐτὰ σχεδὸν ταῦτὰ τὰ ἐπὶ τῶν αὐτοκρατόρων ὡς ἐν οἰκείοις σημείοις γενήσεται λόγος.

*
**

§ 4. Μωάμεθ ὁ Β', οὐ ἐπληνέθη ἄνευ βαθέος λόγου ἢ στρατηγικῆς ἰκανότητος τουλάχιστον ἐν σχέσει πρὸς τὴν πολιτορχίαν καὶ τὴν ἄλωσιν τῆς πόλεως, ἐλλόγως δὲ μόνον ἢ νεανικὴ ὀρμὴ καὶ ἢ φανατικὴ ἐπιμονὴ αὐτοῦ, οὐχὶ ἅπαξ ἐν τῷ μεταξὺ συγκλονηθεῖσα ἕνεκα τῆς ἀνδρείας τῶν πολιορκουμένων, ἐγένετο κύριος τῆς μεγίστης τῶν πόλεων, τοῦ ὀφθαλμοῦ τῆς Ἀνατολῆς, ἀλλὰ δὲν ἐφάνη ἡρωϊκώτερος καὶ τοῦ τελευταίου Κωνσταντίνου. Ἀσυγκρίτως

ἡρωϊκώτερος ἀνεδείχθη ὁ τρισμακάριστος Κωνσταντῖνος, ὁ δυστυχέστερος ἴσως τῶν Γραικορρωμαίων αὐτοκράτωρ, διότι μὴ δυνάμενος ἵνα βοηθήσῃ θνήσκουσαν ἐλευθερίαν, προετίμησεν ἵνα συνενταφιασθῇ ταύτῃ, ὅτε εἶδεν ὅτι οὐκ ἦν συνδρομῆς ἢ βοηθείας ἐλπίς οὐδεμία, ἢ ἐπιζῶν ἴδη τὴν πατρίδα αὐτοῦ καταπονουμένην καὶ καταπατουμένην. Εὐτύχημα καὶ τιμὴ εἰς τὰ ἑλληνικὰ ὄπλα, ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος ἔπεσεν ἡρωϊκῶς μαχόμενος ὡς ἀπλοῦς στρατιώτης ἐπὶ τῶν ἐπάλξεων τῆς τιμῆς, καθὼς Δαβὶδ ὁ Κομνηνός, ὁ τῆς Τραπεζοῦντος τελευταῖος αὐτοκράτωρ, ἐποτίσθη τὸν ἁγιασμόν τοῦ ὑπὲρ τῆς πίστεως μαρτυρίου καὶ ἅτε μὴ ἀντιστὰς μέχρι τελευταίας πνοῆς εἰς τὴν Τραπεζοῦντα, ἐξήγγισεν ὁμῶς τὴν μνήμην αὐτοῦ παραδοὺς τὴν τελευταίαν πνοὴν τῷ Ἐσταυρωμένῳ σὺν ἑπτὰ τῶν υἱῶν αὐτοῦ, σὺν τῷ ἀδελφῷ καὶ τῷ ἀνεψιῷ, ὅτε προετάθη αὐτῷ τὸ σύνηδες δίλημμα ἀλαξοπιστίας καὶ ζωῆς(1).

B.

§ 5. Μετὰ τὴν κατάλυσιν τῆς Βυζαντιακῆς Αὐτοκρατορίας Ἐκκλησία καὶ ἔθνος ἐταυτίσθησαν, ἢ δὲ ὑπὸ θρησκευτικὴν καὶ πολιτειακὴν ἔποιμιν ὑπαρξίς αὐτῶν

(1) Εἰ καὶ περὶ τοῦ χρόνου, τοῦ τρόπου, τοῦ τόπου καὶ αὐτοῦ καὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν μαρτύρων τῶν τελευταίων Κομνηνῶν πολλὰ συζητοῦνται, ὅρα ὁμῶς Weiss, Weltgesch. 1892 τ VII, 17, καὶ τὰ παρὰ **λαπρρηγοπούλω** Ε', 460 περὶ τοῦ τραγικοῦ αὐτοῦ τέλους. Νοεμβρίου πρώτη τοῦ 1464, ἡμέρα Κυριακῆ, ἐτελειώθη τῷ ξίφει». Ἐπὶ εἶναι τὸ ἀληθές.

ἐπιδαλιουχεῖτο τῷ πηδαλίῳ τῶν δικαίων, τῶν λεγομένων **προνομίων**, ἅτινα πολιτικὸς ὁ Κατακτητὴς εἰς τὸν καιρὸν πατριάρχην ἀνεγνώρισεν. Ὁ Σουλτᾶνος ἔδωκε Γενναδίῳ τῷ Σχολαρίῳ «καὶ προστάγματα ἐγγράφως καὶ μετ' ἐξουσίας βασιλικῆς ὑπογεγραμμένης κάτωθεν, ἵνα μηδεὶς αὐτὸν ἐνοχλῇ ἢ ἀντιτείνῃ,..... εἶναι τε αὐτὸν, ἐλεγε τὸ πρόσταγμα, ἀνάιτητον, ἀφορολόγητον καὶ ἀδιάσειστον καὶ δόσεως ἐλεύθερον αὐτὸν τε καὶ τοὺς μετ' αὐτὸν εἰς τὸν αἰῶνα, ὁμοίως δὲ καὶ πάντας τοὺς ὑποτεταγμένους αὐτῷ ἀρχιερεῖς» ὡς μαρτυρεῖ ὁ **Φρανδοῦξ**(1) ἀληθινῇ δὲ

(1) Ἐκδ. Βόννης σ. 308. Τὴν λ. **θεράτιον** (μπαράτιον) π.χ. ἀπήντησα ἐν σ. 178, 182 τῆς Turcograecia ἐξηγουμένην διὰ τοῦ diploma. Πρβλε καὶ σ. 163 αὐτόθι «ὄρισμὸν ἔβαλεν [βασιλικὸν] ὄρισμὸν ἔδωκεν» ἐν Hist. Polit. σ. 94 ἔκδ. Βόνν. καὶ **Χρονικὸν Ἰερακος** σ. 711 παρὰ **Σάθα**, M. B τ. Α, 268.

Τὰ **σημαντήρια**, ὅμως τὰ κοινότερον **σήμαντρα**, δι' ὧν ἐκαλοῦντο οἱ πιστοὶ εἰς τὴν Ἐκκλησίαν ἀπηγορεύθησαν. Βλέπε Jorga, Gesch. de Osman: Reiches τ. Β, σ. 38 ἐν Gotha 1909· ἀλλὰ καὶ τὴν πρὸς τοὺς Γενουαίους τοῦ Γαλατᾶ συνθήκην, τὴν ἐν ταῖς Notes τοῦ Γ' τ. τοῦ Hammer-Heller «... μόνον καμπάναις καὶ σημαντήρια νὰ μηδὲν κτυποῦν... τὰς ἐκκλησίας ὅμως νὰ ἔχουν.» Ἡ κρούσις ἢ μᾶλλον ὁ κτύπος τοῦ σημαντηρίου γίνεται διὰ νὰ σηκωθοῦν οἱ ἀδελφοὶ ἀπὸ τὸν ὕπνον εἰς τὴν ἀκολουθίαν, τὸ ὅποτον εἰκονίζει τὴν τελευταίαν ἐκείνην σάλπιγγα ἀπὸ τὸν ἄγγελον καὶ ἐγείρονται ὅλοι καθὼς καὶ τότε ἀπὸ τὸν θάνατον πάντες οἱ τεθνηκότες, φέρεται ἐν σ. 121 τῆς **Εὐχρηστοτέρως Ὁρθοδόξου Ὁμολογίας, κατ' ἐπιτομὴν καὶ κατ' ἐρωτησώκρισιν** ἀνθολογηθείσης... ὑπὸ **Διονύλ** τοῦ **Πελοποννησίου** (sic) Ἐνετίησι 1801, ὡς ἀπάντησις εἰς τὴν ἐρώτησιν «τί σημαίνει τὸ κτύπημα, ἢ καὶ αὐτὸ τὸ σημαντήρι». Εἶναι die Schallbreter, die die Glaubigen zum

μαρτυρία αὐτοῦ. Ἔδωκε δὴλα δὴ ὁ Σουλτᾶνος ἐγγράφον τῷ πατριάρχῃ, **βεράτιον**· τοῦτο δὲ εἶναι τὸ **Πρόσταγμα**, ὅπερ παρὰ τῷ μεταγενεστέρῳ Ἰψηλάντῃ(1) **Πρόγραμμα** καλεῖται εἴτε κατὰ παρανάγνωσιν εἴτε διότι ἦτο πρᾶγματι **πρόγραμμα** δοθὲν ὑπὸ τοῦ Σουλτάνου, καθ' ὃ ἐμελλεν ὁ πατριάρχης ἵνα διοικήσῃ τὰ τῆς Ἐκκλησίας ΚΠόλεως. Οὕτως ὁ Κατακτητὴς δὲν ἐκαινοτόμησεν ἀλλὰ ἐπεκύρωσε τὸ τέως εἰς τὰ μουσουλμανικὰ κράτη ὑφιστάμενον προνομιοῦχον καθεστῶς συμφώνως πρὸς τὰ θρησκευτικὰ νόμιμα τοῦ Ἰσλάμ καὶ πρὸς τὰ κελεύσματα τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς μωαμεθανικῆς θρησκείας ἡσφάλισε τὸ τέως καθεστῶς(2), καθὼς ὁ πατὴρ αὐτοῦ τὸ ἐν Θεσσαλονίκῃ καὶ τὸ

ehet riefen, ἵνα γερμανιστὶ ἐξηγηθῶ, (τὸ τοὺς πιστοὺς πρὸς προσηνὴν κολοῦν). Ἐκ **Τυπικῶν** τῆς Συλλογῆς Δημητριάδου σημειώσας ἔχω περὶ σημάντρων «σημαίνουσι δὲ... παραντίκα καὶ τὰ ξύλα ἵνα τε καὶ κάτω προτρεπόμενα τοὺς ἀδελφοὺς εἰς ἐξανάστασιν τῆς ὡθινῆς προσευχῆς... ἐγεροθήσεται ὁ ἀφυπνιστὴς καὶ ἀπελεύσεται καὶ σημαεῖ τὸ ἀφυπνιστήριον. εὐθὺς σημαεῖ τὸ συνακτήριον...» εἰς τὰ Addenda, ἅτινα διὰ τὰ Anecdota graecobyzantina τοῦ προφθως ἀποθανόντος Βασιλείου (1893) ἐξέδωκεν ἄλλος ῥώσσοσ ἐν Ὁθησῶ τῷ 1898 ἐρωτᾶται: τί δηλοῖ τὸ **σήμανδρον**, ἀπόκρ: Τὴν **σάλπιγγα** τῆς δευτέρας παρουσίας (σελ. 44).

(1) Τὰ μετὰ τὴν Ἄλωσιν σ. 4.
(2) Ricaut. Hist. de l'état près: de l'Empire Ottoman, Λονδίνο 688 σ. 346-359. Ἐλευθερία θρησκευεῖν ἀλλ' ἐπὶ τῷ ὄρω πληρωμῆς **αραδξίου**. Τὸ πρῶτον δημοσιευθεῖσα ἢ μτφρσις αὕτη παρὰ Ricaut ἀνεδημοσιεύθη ὑπὸ τοῦ Miltitz ἐν Manuel d. Consuls τ. Β. 487 κατὰ μτφρ. τοῦ Briot. Μετάφρασις κατὰ τὸ ἀραβικὸν κείμενον τοῦ Ἐφριδῶν βῆ ἐν τῷ πρῶτῳ τόμῳ τοῦ συγγράμματος αὐτοῦ **Μισχά — ατ — Σελκτιν** (Θεσμός τῶν Σουλτάνων σ. 31 δημα-

ἐν Ἰωαννίνοις, ἔνθα ὁ τῶν ὀρθοδόξων κληρὸς πάλιν διε-
δραμάτισε πρόσωπον. Ὁ Μουράτ (1421-1451), ὡς γνω-
στὸν ἴσως, εἰσελθὼν εἰς Θεσσαλονίκην καὶ ἰδίαις χερσὶν ἐν
τῷ ναῷ τοῦ ἁγίου Μεγαλομάρτυρος Δημητρίου τοῦ Μυρο-
βλήτου κριὸν θύσας μετὰ τὴν προσευχὴν διέταξεν ἵνα ὁ
ναὸς μείνῃ τοῖς ὀρθοδόξοις(1). Ποιμὴν τε τῆ πόλει κεχειρο-
τόνητο, λέγει ὁ περὶ τῆς Ἀλώσεως τῆς Θεσσαλονίκης γρά-
φας θεσσαλονικεὺς **Ἰ. ὁ Ἀναγνώστης** (2) καὶ ἡ ἐκκλησία...
τὴν προτέραν αὐτῆς τάξιν ἀπέειληφε...» Εἰς δὲ τὰ Ἰωάννινα
ὁ Σινὰν πασσᾶς ὁ τοῦ Σουλτάνου βεζίρης ἐν ἔτει 571η' (1430)
ἔπεμφεν ὄρισμὸν «... ὁ **μυτροπολίτης** νὰ ἔχει
τὴν κρίσιν τοῦ τὴν ρωμαϊκὴν καὶ ὅλα τὰ ἐκκλησια-
στικὰ δικαιώματα(3) τὰ πρότερον. Κατὰ πόσον ταῦτα
ἐν διαφόροις καιροῖς κατεστρατηγήθησαν, ἄλλο ζήτημα.

Κριτόβουλος ὁ Ἰμβριος, ὁ τοῦ Κατακτητοῦ ἱστορι-
κὸς καὶ γραμματεὺς, κυροῖ τὰ ἄνωθι περὶ Μωάμεθ εἰρημμένα
προστιθεὶς, ὅτι ἔχων ἐκ τῆς προτέρας μετὰ τοῦ Γενναδίου

σιεύεται γαλλιστὶ ἐν Sidarouss S. "Des Patriarcats,, Paris 1907 σ.
506-508, ληφθεῖσα ἐκ τοῦ Repertoire de la Legislation et de l'Admi-
nistration egyptiennes τοῦ Gelat, περίοδος 1888 - 1892 παράρτημα
σελ. 105-106.

(1) Δούκ. ἔκδ. Βόννης σ. 201.

(2) Δούκ. ἔκδ. Βόννης σ. 521-522.

(3) Ἐκ χειρογρ. τῆς ἐν Πετροῦπόλει Βιβλιοθήκης παρὰ **Νικ-
Καλογερά**, Μάρκος ὁ Εὐγενικὸς καὶ Βησσαρίων ὁ Καρδινάλιος,
Ἰθάκης 1893, 86-87. Πρβλ. **Ἐλευθεριάδου Ν. Π.** Τὰ προ-
νόμια τοῦ οἴκουμ. πατριαρχείου, Σμύρνη, 1909. **Καραδοκυροῦ
Μ.** τοῦ Οἴκουμ. Πατριαρχείου τὰ Δίκαια καὶ Προνόμια ΚΠ. 1913,
σελ. 103.

γνωριμίας καὶ συναναστροφῆς πείραν τῆς τοῦ ἀνδρὸς συνέ-
σεως καὶ ἀρετῆς» . . . καὶ τέλος πατριάρχην καθίστησι καὶ
ἀρχιερέα Χριστιανοῖς (τὸν Γεννάδιον) χαρισάμενος αὐτῷ
ξὺν πολλοῖς ἄλλοις καὶ τὸ τῆς Ἐκκλησίας κράτος καὶ τὴν
ἄλλην δύναμιν καὶ ἀρχὴν οὐδὲν ἤττον ἢς εἶχε πρόσθεν παρὰ
τῶν βασιλέων(1). Τὰ αὐτὰ καὶ ἐν τῇ *Turcogr.* ἐπανα' αμ-
βάνονται κοινότερα καὶ γνωστότερα «πατριάρχευε ἐπ' εὐ-
τυχία καὶ ἔχε τὴν φιλίαν ἡμῶν (οὐχὶ ὑμῶν), ἐν οἷς θέλεις
ἔχων πάντα τὰ σὰ προνόμια, ὡς καὶ οἱ πρὸ σοῦ πατριάρχοι
εἶχον(2). Κατὰ τὰ **Βασιλικά**(3) δὲ «τὰ προνόμια τὰ δο-
θέντα . . . πόλεσιν ἢ συστήμασιν ἰσχυρὰ ἐστὶ καὶ βέβαια ἐς
τὸ διηνεκὲς ἰσχύοντα». Ἐβαινον λοιπὸν οἱ Σουλτᾶνοι **σχε-
δὸν** τῷ τῶν βενετικῶν ἀρχῶν παραδείγματι, καθ' ὃ αὐται
προσεπάθουν ἵνα μὴ προσβάλωσιν ὀργανώσεις τῶν ἑλληνι-
κῶν κοινοτήτων, ἃς κατελάμβανον, διότι καὶ «πολιτικὸν νό-
μιμόν ἐστι καὶ ὅπερ ἐκάστη πόλις ἑαυτῇ ὀρίσει καὶ ἔστιν
αὐτῆς ἰδικόν(4). Ἄλλ' ἴσχυσαν οἱ ὠραῖοι οὗτοι λόγοι;

1) Fragm. Hist. Graec. τ. Ε', μέρος Α', κεφ. β', § 2, ἔνθα τὸ
ὅλον μέρος ἄξιον ἀναγνώσεως· καὶ τὸν Γεννάδιον καλεῖ «ἄνδρα πάν-
σοφόν καὶ θαυμαστόν».

2) Hist. Polit. Turcogr. 15: Ἀνάλυσιν τούτων ὁ βουλόμενος
μετίτω ἐν ἔκτενεῖ ὑποσημειώσῃ τῆς § 17 τοῦ Α' τόμ. τοῦ **Ρωμαῦ-
κοῦ Δεκαίου** τοῦ ἀεμινήστου Π. Παπαρηγοπούλου, ἀδελφοῦ τοῦ
πατρὸς τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἑλλην. Ἔθνους, ὧν ἡ μνήμη ἠθικῶν εὐ-
εργετῶν τοῦ γράφοντος, ἀγῆρως εἶη.

3) Βιβλ. Β' τ. 1, 9 καὶ 52. Πρβλ. καὶ Βιβλ. ΝΔ' τ. 6. ἔκδοσ.
Heimbach 1833, Lipsiae 4o.

4) Αὐτόθι ἐν τοῖς **Βασιλικοῖς**.

§ 6. Τούτου ἕνεκα ἐντῷ οἰκουμένικῳ πατριαρχείῳ σκεντροῦτο ἡ ἐθνικὴ δύναμις πᾶσα, ἀρχὴν καὶ δύναμιν ἔχουσαν τὴν κατὰ τὰ προνόμια ἐλευθέραν ἐκλογὴν τοῦ Πατριάρχου ὑπὸ Συνόδου ἀρχιερατικῆς καὶ ἐθνικῆς, καὶ ἡ ὑπὸ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐπίσημος ἀντιπροσωπεΐα τοῦ ἔθνους ἀνεγνωρίζετο ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ ἐκλεγέντος πατριάρχου, οὐ μόνον ἀλλὰ καὶ τὴν ἰδίαν σφραγίδα αὐτῆ ἐτίμα. Ὁ Σουλτάνος γνωρίζων τὴν κεφαλὴν τοῦ ἔθνους, θρησκευτικὸν καὶ πολιτικὸν ἐθνάρχον(1) (μιλλέτ-μπασι) τὸν πατριάρχον, καθίστησιν αὐτὸν καὶ ὑπεύθυνον ἐνώπιον αὐτοῦ, διὰ τοῦτο καὶ ὡς πέλονται ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τοῦ πατριάρχου ἔπιπτε. Διὰ τοῦτο δὲ καὶ ὁ αὐθέντης καὶ δεσπότης παναγιώτατος προσηγορεύετο ὑπὸ τῶν ὀρθοδόξων καὶ νῦν ἔτι(2) πάνυ δικαίως, ἐν τῷ αὐτοῦ γράφῳ πρὸς πάντας δίδει ἑαυτῷ τὸν τίτλον, μετριοφάνη Πατριάρχης δὲ ἡ ἀρχιερεὺς ἄξιος τῆς ἀποστολῆς αὐτοῦ, ὁσεβόμενος τὴν θέσιν αὐτοῦ εἶναι πρέπον καὶ ἐν ταῖς κατεστάσεσιν ἡμᾶς περιστάσεσιν ταῖς νεωτεριστικαῖς, ἵνα φέρῃ τὴν ἑξουσίαν ταύτην καὶ τιμὴν, ἐκτὸς ἐὰν ἀξιωθῆ νομίμου αὐθεντίας, τότε ἡ λ. αὐθέντης παρέλκει.

(1) Περὶ **Φιλαρέτου**, μητροπ. Διδυμοτείχου, Ἐκκλησ. τ. 1, τόμ. Γ', σελ. 87.

(2) Rizo Neroulos, Hist. moderne de la Grèce depuis... Genève 1828, σ. 36-37. «...une tête à toute la nation grecque» Brunet de Préville, **Blanchet**, «Grèce depuis la conquête Romaine... Paris, 1869 (ἐκδόσις τοῦ Univers) σ. 369... c'était donc plus qu'un prélat plus ou moins décoré d'honneurs c'était la tête d'une nation. Περὶ καὶ **Ματθαίου** H. «La Turquie et ses... peuples», Paris, 1857 τ. Β 103-104 τὰ ἑξῆς ἐν τῷ περὶ Ἑλλήνων κεφαλαίῳ. Ἐν σ. 178 τῆς Turcogr. διὰ τὸν **μπαράτιον** Ἰερεμίου τοῦ Τρανου, λέγεται: «καὶ ἔλαβε μπαράτιον ἀπ' αὐτοῦ (τοῦ Σουλτάνου), καὶ πᾶσαν ἐξουσίαν τοῦ ἔδωκε καὶ δε...

Τὰ φρονίμως διὰ διπλωματικούς καὶ πολλοὺς λόγους ἀναγνωρισθέντα ταῦτα τῷ πατριαρχείῳ, ἢ ὅπως τελευταῖον ἐν τουρκικαῖς ἡμερῆσι φέρεται, τῷ **Φαναρίῳ, δίκαια**, ἅτινα Θεοδόσιος ὁ Ζυγομαλάς, ὁ τῶν πατριαρχείων πρωτονοτάριος, **Μαρτίνῳ τῷ Κρούσιῳ**, τῷ τῆς Τυβίγγης περιπύστῳ διδασκάλῳ, γράφων, ὡς ἀπὸ στόματος τοῦ Πορθητοῦ ὀνομάζει **προνόμια**, ὁ δὲ Κρούσιος μεταφράζει οὐχὶ διὰ τοῦ *pr vilegia*, ἀλλὰ διὰ τοῦ *omnia jura privilegiaque*, ὡς εἶδον(1), ἐγένοντο στήριγμα διὰ τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος ὅλον, ὅπερ οὕτως διασῶζον τὴν θρησκευτικὴν αὐτοῦ ἐλευθερίαν καὶ διαθερμαινόμενον ὑπὸ τῆς θρησκείας καὶ τῆς θρησκευτικῆς ἀγωγῆς ἦν τλει θάρος ἐν τῇ ἐθνικῇ αὐτοῦ πτωχείᾳ.

Τὰ δίκαια ταῦτα ἐχρησίμευσαν οὐ μόνον πρὸς σύσφιγξιν σύμπαντος τοῦ ἑλληνικοῦ διεσπασμένου καὶ παραλελυμένου ὄντος, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὸ συμφέρον αὐτὸ τῆς αυτοκρατορίας(2). Ὁ Κατακτητὴς ἐνεδυνάμωσε τὸ πατριαρχικὸν

τεῖαν εἰς πάντας τοὺς εὐσεβεῖς χριστιανούς, ἱερομένους καὶ λαϊκοὺς καὶ νὰ κάμη κατὰ τὸν νόμον καὶ τὴν πίσιν αὐτοῦ· νὰ μηδὲν ἔχη κανὲν ἐμπόδιον ὑπὸ τινος». Ὅρα κατωτέρω καὶ τὰ ἐκ σελ. 182 αὐτόθεν εἰλημμένα.

(1) Guillet. Hist. du règne Mahomet II, emper. des Turcs, Paris 1689, τ. Α' 2/1 (ἐν Βιβλ. Γ' 231-275 ἡ Ἱστορία τοῦ 1453 μετὰ τὴν εἰς Κωνσταντινοῦ πόλιν εἴσοδον τοῦ Πορθητοῦ ὀνομάζει τὰ δίκαια τῶν Πατριαρχείων lettres patentes, ὀλίγον ὅμως κατωτέρω privilèges. Ὅρα καὶ Bayle, Dictionnaire... Amsterdam, 1734, fol. ἐν Index περὶ **Μωάμεθ τοῦ Β'** παραπομπὰς καὶ τ. Δ', 51-52 ἐν ὑποσημειώσει περὶ **προνομίων**. Ὅρα καὶ κατωτέρω ἐν § 12 ἐνταῦθα.

(2) R. Neroulos, ἐνθ' ἀν. 39 «... du peuple grec, qui regardait ce trone comme son arche de salut...» Ὅρα καὶ τί λέγεται ἐν Engelhard, Turquie et le Tenzimat, Paris, 1832, 135-136.

κῦρος ὑποβαλὼν καὶ ὀρίσας ὑπὸ τὴν πνευματικὴν δικαιοδοσίαν τοῦ Κηπόλεως τὰς ἐκκλησιαστικὰς ἑδρας τῶν ἐπαρχιῶν καὶ νήσων καὶ αὐτὰς τὰς τῆς Ἀσίας, Βουλγαρίας, Σερβίας, Μολδαβίας, Βοσνίας, Ἀλβανίας καὶ αὐτῆς δὴ τῆς Κρμαίας(1) τοιοῦτῳ δὲ τῷ τρόπῳ κατεῖχεν ὑπὸ τὸ σκῆπτρον αὐτοῦ τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος καὶ ἐκυβέρνησα τὰ κατ' αὐτὸ καὶ κατηύθυνε τὰς τρίβους αὐτοῦ. Ἡ τουρκικὴ κυβέρνησις ἐθεώρει τὴν εὐρύτητα τῆς δικαιοδοσίας τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου καὶ τὴν ἀπολυταρχικὴν πῶς δύναμιν αὐτοῦ, καίτοι παρ' αὐτῷ ἔχοντος καὶ ἐνδημοῦσαν σύνοδον, ὅπως δὴ ποτε ἀσφάλεις ἐχέγγυον τῆς ἰδίας ἑαυτῆς ἐξουσίας καὶ ἀρχῆς, ἐνόει μάλιστα ἵνα βλέπῃ τὴν ὑπεροχὴν ταύτην (*Préeminence*) εὐρυνομένην καὶ ἐθεᾶτο μετ' εὐχαριστήσεως (*avec plaisir*)

(1) Μέτιθι τὰ παροραθέντα ἐκ τῆς Turcogr. σ. 486 ἐν σημπερὶ τῆς ἐξουσίας τοῦ πατριάρχου «*Maxima Patriarchae auctoritas est, quia Oecumenicus agnoscitur à Patriarcha Alexandrino, Antiocheno, et Hierosolymitano: non modo à suis episcopis. Itaque jurisdictionem habet in Asia Minore, iusulis Aegaei maris, et tota Graecia usque ad Dalmatas, Mysia superiore et inferiore, Valachia, Moldavia, Russia et Moscovia*» Κατωτέρω δὲ γίνεται λόγος περὶ δικαίων ἐκκλησιαστικῶν καὶ διαίτης κληρικῶν κλ. κατ' ἀνακονώσεις ἐκ Κηπόλεως. Ταῦτὰ ἀπαντῶσι παρὰ R. Neroulos, ἐνθ' ἀν. σ. 30-32, καὶ παρὰ Brunet de Presle, ἐνθ' ἀν. σ. 367-369.

Ἐν δὲ τῇ νεωστὶ ὑπὸ τοῦ Sahm τὸ πρῶτον ἐκδοθείσῃ ἐν Koenigsberg (1914-1915) Περιγραφῇ τῆς Περιηγήσεως τοῦ R. Lubenau, ἦν ὁ ἱατρὸς οὗτος καὶ φαρμακοποῖς ἐποιήσατο τῷ 1581 συνοδεύων τὴν πρεσβείαν, τὴν ὑπὸ τοῦ αυτοκράτορος Ροδόλφου ἀποσταλεῖσαν εἰς ΚΠ πρὸς ἐπίδοσιν τοῦ ἐτησίως τῇ Υ. Πύλῃ τεταγμένου δώρου (Prasent, *πεσκές*) ἐν σ. 173 κατονομάζονται οὗτοι ὑπὸ τὴν πνευματικὴν δικαιοδοσίαν τοῦ οἰκουμ. πατριάρχου χριστιανικοὶ λαοί. Τούτων παρατίθημι ἐκ τοῦ κειμένου αὐτῆ λέξει τὰ ὀνόματα

οὐχὶ μετὰ φθονεροῦ καὶ ὑπόπτου ὄμματος τὸ πατριαρχεῖον εἰς σχέσεις οὐ μόνον πρὸς τοὺς ἀμέσους ὑπ' αὐτὸ μητροπολίτας καὶ ἐπισκόπους ἀλλὰ καὶ πρὸς τὰς διαφόρους ἐκκλησίας ἵνα διατελῇ καὶ ἀναμιγνύηται εἰς τὰ τῶν ἄλλων Ἐκκλησιῶν, μὴ ἐγειρομένης διαμαρτυρίας διὰ τὸ ἑαυτῶν (δῆθεν) αὐτοκέφαλον, τὸ οὐ πρὸ πολλῶν ἐτῶν τοὺς ἡμετέρους πατριαρχικοὺς κύκλους ἐπὶ τῇ ἐκλογῇ ἀρχιεπισκόπου Κύπρου συνταράξαν. Ἀναμιγνύετο καὶ τὸ δέοντα συνεβούλευε τοῖς ἐν Ἀντιοχείᾳ(1) τοῖς ἐν Κρήτῃ, τελοῦσῃ ἔτι ὑπὸ τοὺς Βενετούς, τοῖς ἐν Ρόδῳ, καὶ αὐτοῖς ἔτι τοῖς ἐν Ρωσίᾳ καὶ Γεωργίᾳ κλ. Ἐν γράμματι εὐεργετηρίῳ Ἰωάσαφ

ὁ πατριάρχης δίδωσι τῷ Τούρκῳ αυτοκράτορι κατ' ἔτος δώδεκα χιλ. δουκάτων, αὐτῷ δὲ τελοῦσιν οἱ ἑξῆς λαοὶ «*Unter der Griechischen Religion, als die Circassen, Walachen, Bulgaren, Muscoviten, die im Konigreich Cypren und Candia, auch in Venediger Inseln wohnen, Reussen, ein gros Theil Polen, Mingrelier (οὗς ἀλλαχοῦ ὁ παρατηρητικὸς περιηγητὴς ὀνομάζει Colchi=Κολχίους) Bosner, Albanier, Illirier, Slavoner, Dalmatier, Tracier, Servianer, Croater zum Theil Ungern, Trapezunter, alle in den eicladischen Inseln, auch viel Tartern, sonderlich so am Ponte Euxino wohnen.*» (sic)

Τὸ ΙΖ' κεφάλαιον τοῦ Γ' βιβλίου τῆς Περιηγήσεως ταύτης ἀφιερῶνται εἰς τὴν περιγραφὴν τοῦ πατριαρχείου καὶ τῶν ἐν αὐτῷ. Ὁ Lubenau, ὡς λέγει αὐτὸς οὗτος, ἠντιλήθη τὰς εἰδήσεις αὐτοῦ ἐκ τῶν χρονικῶν τοῦ ἑλληνος πατριάρχου Ἰερεμίου, ἅτινα ἐτηροῦντο ἐν μυστικότητι, ἐπίσης καὶ παρὰ Θεοδοσίου τοῦ Ζυγομαλά (ὄρα αὐτόθι, σελ. 133).

(1) Πρβλ. τὰ ἐν Turcogr. σ. 295 καὶ τὰς αὐτόθι χάριν τῶν Ἰουδαίων κατὰ τὸ 1547 ἐνεργείας τῶν πατριαρχείων κλ. διότι κατὰ τὰ Βασιλικὰ Κεφ. Α' τίτλ. Α' «*Ἐσυχάζοντας τοὺς Ἰουδαίους ἐὰν οἱ χριστιανοὶ θορυβήσωσι καὶ διαρπάσωσιν, εἰς τὸ διπλάσιον καταδικάζεσθωσαν.*»

τοῦ Μεγαλοπρεποῦς ἐκδοθέντι κατὰ τὸ 1561 πρὸς κύρωσιν τῆς ἐκλογῆς Ἰωάννου τοῦ Δ' (Ἰβάν τοῦ Δ') μ. δουκὸς τῆς Μοσχοβίας καὶ βασιλέως «πάσης γῆς μεγάλης Ρωσίας», ὅπερ ἐδημοσίευσεν ὁ *Regel*(1) ἀναγινώσκειται καὶ ἡ ἐξῆς πολυσήμαντος περικοπὴ περὶ τῶν δικαιωμάτων τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου «..... καὶ οὐ μόνον μητροπολίτης ἢ..... καὶ εἴη δύναται ἡ ἐξουσίαν ἔχει τὸ τοιοῦτον τελῆσαι, ἀλλ' οὐδὲ πατριάρχης ἄλλος, μόνον γὰρ [τοσοῦτον] προνόμιον ὑπάρχει δυοῖν, τῷ τε Ρώμης φημί (διότι αὐτὸς ἔστεφεν ὡς γνωστὸν, βασιλεῖς καὶ αὐτοκράτορας) καὶ τῷ Κωνσταντινουπόλεως. Τούτου χάριν καὶ ἡ μετριότης ἡμῶν ».

§ 7. Ἐνταῦθα πρὸς τοῖς ἀνωτέροις, ἀντὶ παντὸς ἄλλου ἐπισυνάπτω τὰ ἐκ τῆς Ἐκκλησ. Ἱστορίας ἐν *Turcograecia* ἀναφερόμενα(2) «... καὶ ἐπὶ Μουράτ τοῦ Γ' (1574-1595) γενόμενα «... καὶ τὸ **μπαράτιον** αὐτοῦ ἐβεβαίωσεν, ὅπερ τοῦ ἔδωκεν ὁ ἀποθανὼν πατὴρ αὐτοῦ Σουλτάν Σελίμης καὶ ὥρισε καὶ ἔδωκεν αὐτοῦ καὶ ἄλλο νέον **μπαράτιον** ὅτι κατὰ τὴν πίστιν του νὰ ὀρίξῃ καὶ νὰ κρίνῃ μητροπολίτας, ἀρχιεπισκόπους, ἱερεῖς καὶ πάντα ἄνθρωπον ρωμαῖον καὶ ἐκκλησίας καὶ μοναστήρια καὶ ὅποιος φανῆ ἔναντιος τοῦ μπαρατίου αὐτοῦ νὰ παιδεύηται μεγάλως παρὰ τῆς αὐτοῦ βασιλείας. Λαβὼν δὲ τὸ βασιλικὸν **μπαράτιον** ὁ πατριάρχης καθέζεται εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον αὐτοῦ, ὡς κύριος καὶ δεσπότης τῆς οἰκουμένης καὶ κρίνει καὶ ἀποφά-

(1) Anal. byzantinorussica, Πετρούπολι, 1891, 75-77.

(2) Turcogr. σελ. 182.

σεις ποιεῖ καὶ τίμια πατριαρχικὰ γράμματα οἱ χριστιανοὶ ἐπέρονουν εἰς τὰς ὑποθέσεις αὐτῶν καὶ ἔχουν τὸ βέβαιον εἰς ὅλην τὴν οἰκουμένην καὶ ἄλλα ὅμοια ποιεῖ κατὰ τὴν δεσποτειάν καὶ τὴν ἐξουσίαν, ἣν περ ἔχουν οἱ πατριάρχαι.» Σημειούσθω δὲ π. χ. καὶ περὶ **τῆς ἐξουσίας** καὶ δυνάμεως τοῦ πατριάρχου: ὅτι ὁ κλεινὸς Μελέτιος ὁ Πηγᾶς, ἐπιτηρητὴς ὢν τοῦ οἰκουμενικοῦ θρόνου, γράφων τῷ ἄρχοντι Δημητρίῳ I αλαιολόγῳ περὶ τῆς οικονομικῆς καχεξίας τῶν πατριαρχείων παραπονεῖται διότι «παρ' οὐδενὸς τὴν **πρέπουσαν βοήθειαν εἶδε** καὶ οἱ ἀρχιερεῖς δὲ ἀμελῶς καὶ ψυχρῶς (ὡς οἶδας) περιπατοῦσι... ἐπειδὴ γνωρίζουσιν ὅτι ἡμεῖς οὐκ ἐμβάλλομεν εἰς δεσμὰ καὶ φυλακὰς» (Ἑλλ. Φιλ. Σύλλ. ΙΖ. σ. 75 ἐπιστ. 16 Ἰουνίου 1597.) Ὁ βουλούμενος ἄς ἴδῃ καὶ τὴν ἄδειαν, ἣν ἔχει Ἰερεμίας ὁ Β' (-1595) τιμωρεῖν καὶ παιδεύειν καὶ παραδιδόναι τῇ ἀρχῇ καὶ ἀρχιερεῖς... παρὰ **Σάθα**, ἐν Σχεδιάσ. σ. 150.(1).

Γ.

§ 8. Ἡ ἀναγνώρισις αὕτη τῆς ὑπεροχῆς τοῦ πατριαρχείου ὠφέλησε καὶ τὸ ἔθνος ἡμῶν. Τὸ ἔθνος ὅλον, ὡς ἐν τοῖς ἐπισήμοις φέρεται γράμμασι, τὸ ὑπὸ τὸ **κραταιὸν δεβλέτι**, ἐτάχθη ὑπὸ μίαν ἐθνικὴν σημαίαν, τὴν τοῦ πατριαρχείου, ὁ δὲ πατριάρχης εἶχε τὸ δικαίωμα τοῦ ἀναφέ-

(1) Περὶ δικαιοδοσίας τοῦ πατριάρχου βλέπε καὶ τὰ παρὰ Σκαρλ. Βυζαντίῳ, ἐν Κπόλει τ. Α' σ. 354, καὶ Βελλίῳ, ἐν «Ἐπιτομῇ τῆς Ἑλλην. Ἱστορίας ἀπὸ τῆς Ἀλώσεως», Ἀθῆναι 1871, σ. 69... ἠδύνατο νὰ ἐπιβάλλῃ ποινὰς πολλάς... ἐνίστε τὴν ποινὴν τῶν δεσμῶν. Κατωτέρω ἐν τέλει τῆς § 16 βλέπε καὶ περικοπὴν φερμανίου τοῦ Σουλτάνου Μεδζιτ χορηγηθέντος Γερμανῶ τῷ Δ'.

ρεσθαι εἰς τὴν κυβέρνησιν καὶ εἰς αὐτὸν τὸν βασιλέα διὰ τὰς παρανομίας τῶν πολιτικῶν ὑπαλλήλων κατ' αὐτὸ ἔτι τὸ ἐπὶ τῶν βυζαντινῶν δίκαιον καὶ εὐχετικῶς ἐξαιτεῖσθαι παρὰ τῆς κυβερνήσεως τὴν ἄρσιν πάσης ἀδικίας ἢ διασαλεύσεως τῶν κοσμικῶν δικαιωμάτων (χου-ούκ-ι-ιμ-πάδ) τοῦ ποιμνίου αὐτοῦ, οὗ προΐσταται κατὰ νόμον καὶ κατὰ καθήκον. Αὐτὸς ὁ μέγας Ἰουστινιανὸς διὰ τῆς 86ης Νεαρᾶς (κεφ. Α΄.) ὀρίζει. «Εἰ δὲ προσίων τις τῷ ἄρχοντι τῆς χώρας μὴ τύχη τῶν δικαίων, τότε κελεύομεν αὐτὸν προσελθεῖν τῷ κατὰ τόπον ὀσιωτάτῳ ἐπισκόπῳ καὶ αὐτὸν πέμψαι πρὸς τὸν λαμπρότατον τῆς ἐπαρχίας ἄρχοντα... καὶ παρασκευάσαι αὐτὸν ἵνα πᾶσι τρόποις ἀκούσῃ τοῦ προσιόντος καὶ ἀπαλλάξῃ αὐτὸν μετὰ τοῦ δικαίου κατὰ τοὺς ἡμετέρους νόμους, ὥστε... εἰ δὲ... ἐπιτρέπομεν τῷ ὀσιωτάτῳ ἐπισκόπῳ ἐκείνης τῆς πόλεως δοῦναι πρὸς ἡμᾶς γράμματα τῷ μὴ τυχόντι τοῦ δικαίου δηλοῦντα...» Δι' ἄλλης δὲ Νεαρᾶς(1) προσεκάλει τοὺς ἐπισκόπους ἵνα ἐπιβλέπωσιν ἐπὶ τῆς διαγωγῆς τῶν διοικητῶν καὶ ἀπαιτῶσι τὴν αὐστηρὰν ἐφαρμογὴν τῶν νόμων, οἵτινες ἀνεκοινοῦντο εἰς αὐτοὺς, καὶ ἐτοιχοκολλοῦντο ἐν ταῖς ἐκκλησίαις ἀπαρράλλκτως, ὡς γίνεται σήμερον καὶ παρ' ἡμῖν, ἐντολῇ τῶν μητροπόλεων. Ἐὰν μάλιστα ἄρχοντες τινες τὴν τῶν ἐπισκόπων ἐποπτεῖαν παρεκώλυσον ἢ αὐτοὶ οἱ ἐπίσκοποι παρημέλουν τὰ ὑπὸ τῶν νόμων προσγεγραμμένα αὐτοῖς δίκαια, ὑπεῖχον εὐθύνην, ἀνέμενον τὴν βασιλικὴν ἀγανάκτησιν. Τοιαύτη ἡ δύναμις τῆς Ἐκκλησίας.

(1) Ὅρα τινὰ ἐν Diehl, Justinien σ. 298—99, καὶ ἰδίως ἐν Νεαρᾶς ἐκδ. Schoell-Kroll, Βερολίνο, 1899.

Ἄλλο ζήτημα ἂν εἰσηκούοντο αἱ αἰτήσεις τῶν πνευματικῶν ἀρχηγῶν, καίτοι πολλάκις καὶ ἐθαυματούργουν· διότι ὁ πατριάρχης ἦτο θεματοφύλαξ τῶν θρησκευτικῶν, ἐθνικῶν καὶ ἀστικῶν δικαίων τῶν ὑπ' αὐτὸν χριστιανῶν, ἀνεγνωρισμένος τελευταῖον καὶ διὰ διεθνῶν συνθηκῶν, ἥκιστα ὑπάλληλος κυβερνητικός. Ἀπόδειξις δὲ ὅτι οἱ πατριάρχα δὲν διορίζονται ὑπὸ τῆς κυβερνήσεως, ὡς μικροῦ δεῖν καὶ ἐθεσπίζετο ὑπὸ τῆς χάριτι τοῦ τέως Σουλτάνου διαλυθείσης ἀμαρτωλοῦ τουρκικῆς Βουλῆς, ἀλλ' ἐκλέγονται ὑπὸ τῆς ἐθνικῆς ἀντιπροσωπείας, τῆς κυβερνήσεως ἐχούσης, ὡς πανταχοῦ τὸ δικαίωμα τῆς κυρώσεως τῆς ἐκλογῆς αὐτῶν, ἔστω καὶ τοῦτο, ὅτι ἔσθ' ὅτε καὶ κατὰ τὰ τελευταῖα ἀμαρτωλὰ ταῦτα ἔτη ἡ ἔντονος μεσιτεία αὐτῶν κατὰ τὰς πρὸς τοὺς ξένους καὶ ἡμιανεξαρτήτους ἡγεμόνας σχέσεις ἐπεζητεῖτο ὑπ' αὐτῶν τούτων τῶν κυβερνῶντων. Νομίζω δὲ παρὰ τοῖς ἱστορήσασιν τὴν τῶν Τούρκων ἱστορίαν γνωστὸν εἶναι ὅτι ἐν τῷ Ἰσλάμ ἡ ἔννοια τῆς θρησκείας ἄνευ πολιτείας ἐκδοχῆς δὲν εἶναι καταληπτὴ, δὲν εἶναι δυνατὴ· διότι πολιτεία καὶ θρησκεία εἶναι συνδεδεμένα, ὅρια δὲ πολιτείας καὶ θρησκείας δὲν ὑπάρχουσι διακεκριμένα. Τοῦτου δὲ τοῦ λόγου ἔνεκα καὶ πολιτικὴν σημασίαν ἔχει τὸ ἀξίωμα τοῦ πατριάρχου ἅπαξ χορηγηθείσης καὶ ἀναγνωρισθείσης αὐτῷ ἐπισήμως τῆς θρησκευτικῆς ἀρχῆς καὶ ἐξουσίας. Ἐντεῦθεν προέκυψε καὶ προήχθη ἐπὶ Τουρκοκρατίας κατ' ὀλίγον ἡ ὀργάνωσις τοῦ Ἑλληνισμοῦ ὑπὸ τὸν κληρον. Εἰς αὐτὸν τὸν κληρον μεθ' ὅσα καὶ ἂν ἐγράφησαν, ἐὰν ἐγράφησαν ἢ ἐλαλήθησαν, ὀφείλει τὸ ἔθνος τὴν ἠθικὴν αὐτοῦ ζωὴν καὶ τὴν ἐθνικὴν αὐτοῦ ὑπόστασιν. Αὐτὸς ὁ κληρὸς δὲν κατέχεται ὑπὸ τῶν κατ' αὐτὸ πεφημισμένων

ἐκείνων δεσποτικῶν ἀξιώσεων, δὲν ἐπιδιώκει ἴδια συστήματα καὶ ἴδια συστηματικὰ συμφέροντα, δὲν ἀντιτίθεται πρὸς τοὺς λαϊκοὺς, διότι ἐξ αὐτῶν καὶ δι' αὐτῶν ἀναδεικνύται, εἶναι σὰρξ ἐκ τῆς σαρκὸς αὐτοῦ καὶ ὄστουν ἐκ τῶν ὀστέων αὐτοῦ, δὲν εὐρίσκειται εἰς δυσαρμονίαν πρὸς τὸν λαὸν ἢ τοὺς λαοὺς, οὓς διοικεῖ καὶ ποδηγετεῖ. Ὁ κληρὸς τὸ κῦρος τὸ δοθὲν ὑπὸ τῶν Αὐτοκρατόρων δὲν μετεχειρίσατο πρὸς ἰδιωφελίαν, δὲν ἐχρησιμοποίησεν ἐπὶ κακῶ, ὡς τοῦτο ἐδείχθη ἐν Ρώμῃ. Αὐτὸς ἐν παντὶ τηρεῖ κατὰ τὸ δυνατὸν τὴν ἀρχαίαν εὐταξίαν, πρωταγωνιστεῖ καὶ ἐν αὐτῇ ἀκόμη τῇ ἐπὶ τοῦ ἰκριώματος ἀνόδω χάριν τῶν θρησκευτικῶν δικαίων, ἦτοι τῶν ἐθνικῶν. Χρεῖαν δὲ μαρτυριῶν διὰ τὰ μαρτύρια δὲν ἔχομεν. Ζῶμεν ἐν μαρτυρίοις ἀκόμη.

Ἐὰν δέ τινες ἐν δακτύλοις κληρικοὶ μετρούμενοι ἄνευ ἀδείας νομίμου ἔδειξαν σημεῖα τινα ἐξωτερικῆς ἀναγεννήσεως! ἦτοι πρακτικῆς, αὐτὴ ἢ συμπεριφορὰ αὐτῶν τῶν ἐνίων δὲν εὐηρέστησεν, ἐξένισε μάλιστα τοὺς ἰδόντας χριστιανοὺς ὀρθοδόξους, οἵτινες ἐκ παραδόσεως οὐχὶ μόνον οἰκογενειακῆς ἀλλὰ καὶ ἱστορικῆς, θέλουσιν, ἀπαιτοῦσιν ἵνα βλέπωσι τοὺς ἱερεῖς αὐτῶν καλυμμαύχιον φέροντας, εὐπρεπῶς κομῶντας, ἐκτὸς ἂν οἱ νεωτερίζοντες οὔτοι φοβοῦνται τὸ πάθημα τοῦ Ἀβεσσαλῶμ, ἀπαιτοῦσιν, ἵνα βλέπωσι τὸν ἱερέα αὐτῶν μέλαιναν ποδὴρη περιβολὴν σεμνὴν περιβαλλόμενον.

§ 9. Ὁ Κατακτητὴς ἐκ τῶν πρὸ τῆς Ἀλώσεως χρόνων ἐν πλήρει γνώσει τῶν ἐν ΚΠ πραγμάτων καὶ τῶν ἐν ταῖς ἐπαρχίαις τελῶν «διότι ἐδῶ εἰς τὴν πόλιν ἔκαμε τὸν πλέον καιρὸν, πρὶν νὰ τὴν ἐπάρη..... ἤξευρε τὰ Ρωμαϊκὰ καλὰ καὶ λεπτότατα καὶ τὰς τάξεις τῶν

Ρωμαίων.»(1) ἠρώτησε ποῦ εὑρηται ὁ πατριάρχης καὶ διατὶ δὲν προσῆλθεν ἵνα προσκυνήσῃ αὐτῶ(2). Καὶ δικαίως, ἐπειδὴ τῆς πολιτείας τὰ μέγιστα καὶ ἀναγκαιότατα μέρη βασιλεὺς ἐστὶ καὶ πατριάρχης(3), μαθὼν δὲ τὰ αἷτια διέταξε τὴν κατὰ τὰ κρατοῦντα νόμιμα ἐκλογὴν τοιοῦτου. Ἀφῆκε τὴν φροντίδα τῆς ἐκλογῆς εἰς τοὺς κληρικοὺς τῆς Πόλεως, εἰς τὰ μέλη δηλαδὴ τῆς Συνόδου, καὶ τοὺς ὀφφικιάλους τοῦ πατριαρχείου, οἵτινες δὲν ἦσαν μόνον ἱερωμένοι ἀλλὰ καὶ λαϊκοὶ πρόκριτοι, ἀρχοντικῶν οἴκων βλαστοί. Ψήφω κλήρου καὶ λαοῦ ἐξελέγη πρῶτος μετὰ τὴν Ἀλωσιν πατριάρχης, ὡς τοῖς πᾶσι γνωστὸν, Γεννάδιος ὁ Σχολάριος, Κ-Πολίτης, ἐκ θετταλοῦ πατρὸς, περιφανέστατον ἀξίωμα παρὰ τοῖς Βυζαντίοις τέως κατέχων, τὸ τοῦ Καθολικοῦ Κριτοῦ τῶν Ρωμαίων, ἀνὴρ εὐσεβῆς σοφὸς τε καὶ σώφρων, οὗ τὰ κατὰ τὴν ἐκλογὴν καὶ πρόβλησιν καὶ ἄλλοι μὲν ἀλλ' ὁ Φρανδζῆς ἐν ἀξιολόγῳ λεπτομερεῖα ἐκτίθησιν(4) καὶ τὰ ὅποια ἐνταῦθα δὲν ἐπαναλαμβάνω, γνωστὰ ἐκ τῆς δημοσιεύσεως τοῦ κ. Γεδεῶν ἐν Π. Πίναξι καὶ ἐμοῦ ἐν τῇ Ἐκκλῆσ. Ἀληθείᾳ πρὸ εἰκοσάδος ἐτῶν.

(1) Hist. Patriarch. σ. 79 καὶ Hist. Polit. ἔκδ. Βόννης, δηλαδὴ τὰς συνθηδείας — τὰ συστήματα.

(2) Γνωστὰ τὰ ἐπὶ τῆς ἐρωτήσεως ταύτης. Πρβλ. καὶ Guillet, Hist. du règne Mahomet II, τ. Α', σ. 262—263, ἐνθα καὶ περὶ τῆς ἐκλογῆς, ἅτινα καλὸν ἦτο ὑπὸ τῶν ἐιδικῶν ἵνα μελετηθῶσι.

(3) Ράλλη καὶ Ποτλῆ, Σύντ. τῶν Θ. Ι. Κ. τ. 6, σελ. 429.

(4) Σελ. 305—308. Ἐπὶ τῇ βάσει τούτων καὶ ὁ τὰ τοῦ Κατακτητοῦ ἱστορήσας Guillet (Α', 262-263) ἀναγράφει καὶ οἱ μετὰ ταῦτα. Πότε ἐξελέγη ἀκριβῶς, πότε ἀπεβίωσεν, ἐπὶ πόσον χρόνον ἐκόσμησε τὸν πατριαρχικὸν θρόνον ὁ Γεννάδιος χρήζουσιν ἔτι ἀκρι-

§ 10. Ὁ μοναχὸς Γεννάδιος ὁ ἐν τινι μέτρῳ ἐπιτείνων τὴν ἐν ΚΠόλει ἀνίαν διὰ τῶν ἀπὸ τῆς Μονῆς τοῦ Παντοκράτορος (Ζεῖρεκ δζαμισι) (1) φλογερῶν αὐτοῦ κατὰ τῆς ἐιώσεως λόγων, αὐτὸς, ὅστις παρακολουθήσας τῷ

βώσεως. Περὶ Γενναδίου ὄρα προχείρως πηγὰς παρὰ Γεδεῶν Π. Πίν. 471—474 καὶ ἐν Byz. Zeits. τ. Γ' (1894), 315 καὶ 392. (Παπαγεωργίου καὶ Κεραμέως,) καὶ Δ' (1895) τοῦ Draeseke. Ἐγκατεβίωσεν ἐν τῇ πρὸς Β τῶν Σερρῶν εἰς ὠραίαν ἀπόστασιν διασσωζομένη Μονῇ τοῦ Προδρόμου. Ὅρα Byz. Z. ἐνθ' ἀνωτέρω καὶ 1899, καὶ ἐν τοῖς Πρακτικοῖς τῆς Ἀθῆναις Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας (1913) «Χριστιαν. Μνημεῖα Μακεδονίας», σελ. 119, ἔνθα πάλιν αἱ ἐργασίαι τῶν ἐν Κπόλει λογίων καὶ αἱ τοῦ γράφοντος ἐν τῷ Περιοδικῷ τοῦ Ἑλλην. Φιλ. Σουλ. αἱ πρὸ δεκαεπταετίας καὶ πλέον περὶ τῶν ἐν Θεσσαλονικῇ ἀκριβοῦσαι τινα παρεωράθησαν.

(1) Δούκα, σελ. 318 «ἐν γὰρ τῇ μονῇ τοῦ Παντοκράτορος εἰσῆλθον κναφεῖς οἰκοῦντες καὶ ἐργαζόμενοι σκυτοτομοῦντες ἐν μέσῳ τοῦ ναοῦ, «ἐν δὲ τῇ τῶν Μαγγάνων μονῇ, ἐν ἣ Μᾶρκος ὁ Εὐγενικός πρὸ τοῦ θανάτου αὐτοῦ (1443) ἐγκατεβίωσε, τουρκοκαλόγηροι» τοῦτο ἀμέσως μετὰ τὴν Ἀλωσιν. Τὸ πρωτότυπον τοῦ Τυπικοῦ τῆς μονῆς ἀποκείμενον ἐν τῇ ἱερᾷ μονῇ τοῦ Μ. Σπηλαίου ἀνευρέθη ὑπὸ τοῦ λογίου κ. Ν. Βέη καὶ ὑπ' αὐτοῦ τὸ πρῶτον ἐδηλώθη δημοσίᾳ, ἐδημοσιεύθη ὁμως ὑπὸ τοῦ Σπ. Λάμπρου ἐν Ν. Ἑλληνομνήμονι, Ε' (1908) 392—399. Ὅρα καὶ Βυζαντιδός, Α' σελ. 490. Ἐπίσης Ἐκφρασιν . . . ὑπὸ Καμπούρογλου ἐν Ἀθηνᾶς τ. Δ' (1892) σ. 644 καὶ Berobrazow ἐν σ. 254 τῆς ἐφημερίδος τοῦ Ρωσικοῦ ὑπουργείου τῆς δημοσίας ἐκπαιδεύσεως (1887) Τυπικὸν τῆς μονῆς τοῦ Παντοκράτορος ἐκ χειρογράφου 85 τῆς κατὰ Χάλκην Θεολογικῆς Σχολῆς καὶ Byz. Z. τ. Β' (1893) σ. 627. Περὶ τοῦ Ζεῖρεκ δζαμισι, εἰ βούλει, ὄρα καὶ τινὰς σημειώσεις ἐν Notes

αὐτοκράτορι Ἰωάννῃ εἰς Ἰταλίαν ἐν ἀρχῇ μὲν σύννους καὶ μετριοπαθῆς, εἶτα δὲ κατὰ τὴν ὑπογραφὴν τοῦ Ὅρου (6 Ἰουλίου 1439) ἐκ Φλωρεντίας διαδράς, αὐτὸς, ὅστις καθ' ἃ ὁ ὁμότροπος αὐτοῦ Μᾶρκος ὁ Εὐγενικός ἐγραφεν αὐτῷ, οὐδέποτε ἐδέχετο ὅτι διὰ μεσότητος καὶ οἰκονομίας τὰ ἐκκλησιαστικά διωρθώθη — μέσον γὰρ ἀληθείας καὶ ψεύδους οὐδὲν ἐστίν — αὐτὸς, ὅστις πρὸ ἐτῶν ἐδίδασκε «βοήθειαν ἐκ τῶν Λατίνων ἐκ τῶν παρεληλυθόντων χρόνων ἴσμεν καλῶς σκιᾶς οὐδὲν διαφέρουσιν(1) ἀνεξητήθη, συγκεκινημένος δὲ καὶ περίφοβος πρὸ τοῦ μεγάλου θριάμβου τοῦ Κατακτητοῦ ἀνεδέξατο τὸ πατριαρχικὸν ἀξίωμα· φιλόλογός δὲ καὶ θεολόγος οὐ μόνον ἀλλὰ καὶ πολιτικός καὶ διπλωμάτης(2) ὢν πολλὰς καὶ ἀμετρούτους ἐπαγγελίας παρὰ τοῦ Μωάμεθ ἔλαβεν, ὡς λέγει ὁ Φραντζῆς. Διῶδὼν τὰς διαθέσεις τοῦ Κατακτητοῦ ὁ Γεννάδιος δὲν ἐδίστασεν ἴν' ἀνταλλάξῃ πολλὰ μετ' αὐτοῦ πρὸς ἀναστήλωσιν τῆς Ἐκκλησίας τῶν ὀρθοδόξων τῷ Χριστῷ πιστῶν. Ἐτροφεν, ὡς ὁ Μᾶρκος ὁ Εὐγενικός, πεποιθήσιν ὅτι μετ' ὅλην τὴν βαρεῖαν

σ. 383 τοῦ Γ' τόμου τοῦ Hammer-Hellert, ἀναμένομεν ὁμως δημοσιεύσεις εὐρείας περὶ αὐτοῦ τοῦ ἐνταῦθα ἄρτι διαλάμπαντος Οὐγγρικοῦ Ἰνστιτούτου.

(1) «ἔωλος οὖν ἐστὶ καὶ ὁ τῆς ἐκ Λατίνων ἐλπιδόμηνος βοήθειας λογισμὸς» ἐν Migne, P. Gr. CLX, 230. Περὶ Μάρκου τοῦ Εὐγενικοῦ βλέπε ὠραίαν Διατριβὴν ἐν B. Zeits. 1902 τ. 11 ὑπὸ Κεραμέως.

(2) «patriarche diplomate, qui termina une vie si agitée dans la paisible retraite d'un monastère, litterateur, theologien et homme d'état,» ὠνόμασεν αὐτὸν ὀφίλιος Th. Reinach, ποῦ, διέφυγε τῶν σημειώσεών μου ἢ παραπομπή.

δεσποτείαν τῶν Τούρκων τὸ τῶν Ἑλλήνων ἔθνος πάλιν σωθήσεται, ἐὰν ἐμμένῃ ἀκραδάντως ἐν τῇ πατρῷα εὐσεβείᾳ(1) καὶ οὐχὶ ὑπὸ τὴν τῶν παπῶν, διότι ὁ παπισμὸς ἐθεώρει τοὺς ἐν Ἀνατολῇ οἰοῦντι ὁμιλον ἑτεροδόξων, ἐν ᾧ ἡ κυβέρνησις τῶν Σουλτάνων ὅλον τι συμπαγές, ἔθνος, ὡς ἄνω ἐδείχθη. Παρὰ τὸν Βησσαρίωνα, Ἰάνος ὁ Λάσκαρις ὁ ΚΠολίτης καὶ Μάρκος ὁ Μουσοῦρος ὁ Κρής ἐν Ἰταλίᾳ παρ' αὐτῷ τῷ μουσοτραφεῖ πάπα Λέοντι μετὰ τινα ἔτη διὰ διαδόσεως τῶν ἑλλήν. γραμμμάτων ἠλπίζον ἐπανόρθωσιν τοῦ δυστυχήματος τοῦ Γένους ἠλπίζον· καὶ οἱ δύο οὗτοι ἐν τῇ πόλει Βυζαντίδι μόνον οὕτω

νόστιμον ἀστράψει φέγγος ἐλευθερίας,

ἐλευθερίας, ἣτις δὲν ἦτο δάνειος, ἀλλὰ τὸ ρεῦμα αὐτῆς ἀπ' αὐτῶν τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων ἐν ταῖς φλεβί τοῦ ἔθνους ἔρρεεν. Ὡς δὲ ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ βασιλέως τοῦ Βυζαντίου, τοῦ ἐν Χῷ τῷ Θεῷ αὐτοκράτορος ὁ θρησκευτικὸς χαρακτήρ προσέδιδε ζωὴν καὶ ἰσχὺν καὶ περὶ τὸ πρόσωπον αὐτοῦ τῆς ὀρθοδοξίας τὸ φέγγος (*nimbus*) ἐξωγραφεῖτο, οὕτω μετὰ τὴν Ἄλωσιν εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ πατριάρχου ἐν τῇ βασιλίδι, ἣτις ἔμεινε **βασιλις καὶ πύλη τῆς εὐτυχίας** τῶν Βυζαντινῶν, εἶτα **δὲρ-ι-σααδὲτ** τῶν Τούρκων,

(1. Ὅλος ἐναντίαν Βησσαρίων ὁ καρδινάλιος ἔτρεφε πεποιθησὶν ὅτι ἐκλείψει καὶ αὐτὴ ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα! ἐὰν μὴ ἡ τῆς ΚΠ Ἐκκλησία τῷ παπισμῷ προσκυνήσῃ. Πρβλ. Νικηφόρου Καλογεῶ «Μάρκος ὁ Εὐγενικός Βησσαρίων ὁ καρδινάλιος» Ἀθήναις, 1892 σ. 56—57. Ἐνῷ ὁ Κρής Μάρκος Μουσοῦρος τοῦναντίον διὰ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης ἦτοι τῆς ἑλληνικῆς παιδείας ἠλπιζε τὴν ἀναγέννησιν τοῦ ἔθνους καὶ ἐπέμεινε νεκρὸς τοῦτο.

προσένειμεν ἰδίαν αἴγλην καὶ δύναμιν ἢ Ὁρθοδοξία ἐνοῦσα τοὺς διαφόρους λαοὺς ἐν τῷ κράτει αὐτοῦ, τοῦ ὁποῦ ἦτο καὶ ὁ ἀληθὴς δεσπότης. Οὕτως ἀρχὴ φυλετισμοῦ καὶ κατ' αὐτὴν διαίρεσις δὲν ὑφίστατο ἀλλὰ πάντες ἦσαν ἐν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, μία ποιμένη. Ἡ Ἐκκλησία ἐγίνε διάδοχος τῆς βυζαντιακῆς αὐλῆς· ἡ μήτρα τοῦ πατριάρχου ἀντικατέστησε τὴν πορφύραν τοῦ αὐτοκράτορος, ὁ πατριάρχης ἀνέλαβε μετὰ τὴν Ἄλωσιν πάντα τὰ βάρη τοῦ αὐτοκράτορος καὶ τὰς τοῦ βασιλικοῦ οἴκου προστασίας ἠθικὰς τε καὶ ὕλικὰς ἐπὶ πάντων, ἐκκλησιῶν, μοναστηρίων, εὐαγῶν ἰδρυμάτων ἐν γένει, σχολείων, συστημάτων, ἦτοι συντεχνιῶν (ρουφετιῶν), ἅτινα εὔρε καὶ πρότερον ἀπὸ τῆς βυζαντιακῆς περιόδου κατηρητισμένα διὰ κανονισμῶν καὶ νόμων καὶ ἐν γένει στηρικτῆς παλαιῶν καὶ κοσμικῶν ἔτι θεσμῶν καὶ συνηθειῶν. (Ὅρα ἐνταῦθα § 6). Ἐπὶ τῶν δικαίων τούτων τῶν κυρωθέντων ὁ πατριάρχης συνῆπτεν ἀμέσους σχέσεις πρὸς τοὺς ἡγεμόνας τῶν ξένων κρατῶν. Ὁ τρόπος ἐ, οὐτινος χρῆσιν ἐποιεῖτο τοῦ δικαιώματος τούτου ἐν σχέσει πρὸς τὴν Βενετίαν, τὴν Ρωσίαν, τὴν Γερμανίαν, τὴν Ἀγγλίαν, τὴν Σουηδίαν, δεικνύει τὸ μέτρον τῆς ἐλευθερίας, ἣν ἐν τῷ σημείῳ τούτῳ εἶχε παρὰ τῆς Τουρκικῆς ὑβερνήσεως. Μὴ λησμονηθῆτω δ' ἄλλως ὅτι αὐτὴ αὕτη Ἰ. Πύλη συνενοεῖτο μετὰ τοῦ πατριαρχείου διὰ τοῦ ὑπουργείου τῶν ἐξωτερικῶν, ἀπαρράλλκτως ὡς μετὰ τῶν ἑθνῶν πρεσβειῶν πρὸ ὀλίγων ἔτι ἐτῶν 1).

§ 11. Ὁ Σουλτάνος λοιπὸν μετὰ κόρον παθῶν καὶ

(1) Paparrigopoulos, Hist. de la civilisation Hellénique, 1878, A 408—9.

ιδιοτροπιῶν πολλά παρέσχε τῷ Γενναδίῳ τεκμήρια σουλτανικῆς εὐμενείας καὶ χάριτος ἔδωκεν, αὐτῷ ἰδίᾳ χειρὶ δῶρον κατὰ τὸ ἐπὶ Βυζαντινῶν ἔθος καὶ πολύτιμον δικανίκιον, καὶ συνώδευσεν μάλιστα αὐτὸν ἕως κάτωθεν τῆς αὐλῆς, **θέλοντος καὶ μὴ θέλοντος τοῦ πατριάρχου**, [καὶ ἵππον ἠΐτε-
 ρισμένον ἔχων ἀνεβίβασεν αὐτὸν καὶ προσέταξεν ἵνα συνο-
 δεῖα τιμητικῆ, προπορευομένων αὐλικῶν θεραπεύοντων κα-
 τινῶν ἐπομένων, συνοδεύσῃ αὐτῷ εἰς τὸ σεμνὸν τῶν Ἀπο-
 στόλων τέμενος, ὅπερ, ὡς γνωστὸν, πατριαρχεῖον ὄρισεν.
 Τοῦτο ἐξηκολούθει καὶ τελευταῖον ἔτι, μετὰ τὴν ἐκ τῶν ἀνα-
 κτόρων ἐπιστροφήν ὁ πατριάρχης ὠδηγεῖτο μέχρι τῶν πα-
 τριαρχείων, ὅτε ἐγένετο ἡ νενομισμένη κατ' ἐκκλησίαν ἐγκα-
 θίδρυσις, ἐνεχειρίζετο δὲ τῷ πατριάρχῃ, ἐὰν ἐκ μεταθέσεως
 τὸν θρόνον ἐλάμβανεν ὑπὸ τοῦ Ἡρακλείας ἡ ποιμαντορικῆς
 ράβδος(1) κατ' ἀρχαιότατον ἔθιμον.

Ἐν ταῖς σουλτανικαῖς χάρισι τακτέον καὶ τὸν ἐν πλή-
 ρει ἐλευθερία καὶ μεγαλοπρεπείᾳ ἑορτασμὸν τῆς Λαμπρο-
 φόρου Ἀναστάσεως, τοῦ ἱεροῦ φημὶ Πάσχα, ἐν τοῖς πατρι-
 αρχείοις. Τὰ ὑπὸ τοῦ Σάθα (ἐν Μ. Β. τ. Γ'. 131-135) το-
 πολυγράφου Δαπόντε περὶ τῆς πανηγυρικῆς διεξαγωγῆς
 τῶν ἑορτῶν τοῦ Πάσχα παρὰ τοῖς ὀρθοδόξοις γραφόμενα
 καὶ ὑπο τοῦ γ. Γεδεών ἐν τῇ Βραχείᾳ Σημειώσει (σ. 111-
 120) ἀναδημοσιευόμενα ἀναγράφει ἤδη τρεῖς ἑκατοντα-
 τηρίδας πρότερον ὁ Γερλάχιος ἐν τῷ πολυτίμῳ αὐτοῦ

(1) Hammer-Hellert τ. Γ' σ. 2. Ὅρα τὰ παρὰ Φραντζῆ 34
 —08 καὶ Κριτοβούλω, Β' II ἄξιανάγνωστα πάντα «... πολλὰ
 ἀξιώσει καὶ ἀνάγκαις χαριστάμενος αὐτῷ σὺν πολλοῖς
 ἄλλοις καὶ ...

Ἡμερολογίῳ (Tagebuch) ἀνάγων τὴν ἄδειαν εἰς αὐτὸν
 τὸν Κατακτητὴν *und desswegen haben sie von dem Sul-
 tan Mehamet einen sondern Freiheits Brieff* (—ἰδιαίτε-
 ρον ἐλευθερίας γράμμα = ἄδειαν)... «Ὅλοι γινώσκουσι
 τοῦτο οἱ νυκτοφύλακες, ἐπιλέγει ὁ Γερλάχιος, καὶ ἀφίνου-
 σιν ἀνενοχλήτους τοὺς ὀρθοδόξους μετὰ φώτων ἢ φανῶν
 ἵνα μεταβαίνωσιν εἰς τοὺς ἰαοὺς, τιμωροῦνται δὲ οἱ ἐνο-
 χλοῦντες ἢ γυναῖκα τινὰ αὐτῶν ἢ παῖδα ἐὰν φωραθῶσιν».
 Ἀπορίας μάλιστα ἄξιον, θεωρεῖ ὁ Γερλάχιος, ὅτι οἱ Ἑλλη-
 νες **μεγάλης ἐλευθερίας** ἐν ταῖς ἱεροτελεστίαις αὐτῶν ἀπο-
 λαύουσι κατὰ τὰς μεγάλας αὐτῶν ἑορτὰς, ὧν δώδεκα, ὡς
 λέγει αὐτόθι, εἶναι αἱ κυριώτεραι.»

Ἐπὶ **τριήμερον** ἡ πύλη τοῦ Φαναρίου ἔμενε ἀνοι-
 κτὴ κατὰ τὴν νύκτα διὰ τὰς τελετάς(1). Ὁ Dalloway, ἐν *Con-
 stantint: ancien-modern with excursions: (London σ. 98-
 99. 4ον)* λέγει «*A district of C)ple now called the Fanal
 is appropriated, though not exclusively, to the greek Na-
 tion...*» Ἡ συνοικία αὕτη τοῦ Φαναρίου, ἐν τῇ κορυφῇ
 τῆς ὁποίας ὁ ναὸς τῆς **Παναγιωτίσσης ἢ Μαγουλιωτίσ-
 σης** (Μουχλίου), ἐν δὲ τῷ κέντρῳ ὁ πατριαρχικὸς ναὸς, *ob-
 tained from Mohammed II the neihit douring quarter with
 certain immunities*». Ἐν ταύταις κατελέγετο καὶ ἡ ἄνω
 μνημονευομένη. Ἀλλὰ πολλῶ πρότερον ὁ Καντεμίρης ἐν
Hist. de l'Emp. Ottoman (ἔκδ. 1743 σ. 37 κ. ἐ. τοῦ Β' τό-
 μου) τὰ αὐτὰ ἐπαναλαμβάνει ἀνάγων εἰς τὰς ἐπὶ τῇ εἰρηνι-
 κῇ(;) τῆς ΚΠ. παραδόσει συμφωνίας μετὰ τοῦ Σουλτάνου.
Que la fête de Paques seroit solennisée avec une liberté

(1) Πρβλ. Hammer-Hellert, Γ' 5.

entière; et que pour la commodité des habitans des faubourgs, qui voudraient participer aux devotions et se vice de la nuit dans l'église patriarcale on laisseroit trois nuits de la fête la porte Fener ouverte(1). Διὰ τὸ βουγιουρουλδι τοῦ ἀνοίγματος τούτου τῆς Πόρτας (Φενέρ καποσι) κατὰ τὰς τρεῖς νύκτας τοῦ Πάσχα ἐδίδοντο πρὸς ἄλλο παρὰ τοῦ πατριαρχείου ἔξοδα κατὰ πατριαρχικούς κώδικας διάφορα ποσά. Κατὰ τὸ 1821 ἐδόθησαν 75 γρούσια, τοῖσι διπλάσιον ποσοῦ φράγκων(2). Λοιπὸν ὁ ναὸς τῶν παυφίμων Ἀποστόλων, ἐδόθη τῷ Γενναδίῳ, τὸ Ἀποστόλειον, οὗ τὸν τύπον μετὰ τοῦ περιβόλου τῶν αὐτοκρα-

(1) Περί Φαναρίου καὶ Πετρίου, ὄρα Γεδεών ἐν Ἑβδόμῳ Ἐπιθ. τοῦ «Νεολόγου» τοῦ 1892. Σημειούσθη ἐνταῦθα ὅτι κατὰ τὸν Dallaway τὸ Φανάριον κατόικουν ἐπὶ τῶν χρόνων αὐτοῦ 2500 ψυχαί.

(2) Τὸ σύστημα τοῦτο τὸ φέρειν δῶρα καὶ προσφέρειν παύφισια καὶ πεσκέσια ἐξηκολούθησε μέχρις ἐσχάτων καὶ κατὰ πάσας ἡμετέρας τε καὶ τῶν κρατούντων, κατὰ πάσαν πατριαρχικήν ἐκλογὴν, κοινῶς δὲ δόσεων ἢ δωρημάτων ἐδημοσίευσεν ἐκ πατριαρχικῶν ἀρχείων ἐν τῇ «Ἐκκλησιαστικῇ Ἀληθείᾳ» κατὰ σειρὰν τελευταίων καὶ τὴν τοῦ βυζαντινολόγου τήβεννον ἐπιτυχῶς ἔαυτο προσαρμόσας ὁ Μ. Πρωτοσύγκελλος κ. Ἀθηναγόρας. Ἐπεὶ προέβλεπε δὲ τότε κατ' ἀνάγκην καὶ παλαιὰν σημειώσιν μου ἐν τῷ μέρει τούτῳ ἀφοῦ δὲν ἠθέλησα ἵνα ὑποβάλω ταύτην ἐν τῇ οἰκείᾳ σελ. (16η) ἔχουσαν οὕτω «Κατάλογον τῶν προσκομιζομένων τῷ Σουλτᾶν παρὰ ξένων δώρων εὐρον τῶν κατὰ τὸ 1616 ἐπιδοθέντων Ἀχμέτ τῷ μετὰ τοῦ ἀντιστοίχου τιμήματος εἰς φλ. παρὰ Wenner v. Grailhe—Reysebuch v. Prag. gen C)pel... s. 1616... verricht ἐν Νυρεμβέργῃ 1622, 40 ἐν τέλει. Δῶρα δὲ προσεκομίζοντο καὶ τῷ Σουλτᾶν καὶ τῷ βεζύρη, τῷ μουφτῇ, τῷ γενιτᾶρ ἁγᾶ καὶ ἄλλοις πολλοῖς.

ρικῶν τάφων—διότι ὁ τὸ πρῶτον κτίσας τὸν ναὸν μέγας Κωνσταντῖνος καὶ μνημοθέσιον τῶν βασιλέων εἶχεν ὀρίσει(1) αὐτὸ—ἐπέχει νῦν τὸ μωαμεθανικὸν τέμενος Φατίχ(Μεχμεδιέ). Ἐν τούτῳ ἦσαν τὰ ἱερὰ λείψανα τοῦ ἁγίου Ἀνδρέου, Τιμοθέου, Σπυρίδωνος καὶ Μαργαρίτας καὶ τοῦ ἱεροῦ κίονος, περὶ οὗ ὁ Γεώργιος Cristoff von Neitzschitz(2) γράφει ὅτι αὐτὸς οὗτος τὸ θεῖον παρετήρησεν θαῦμα, καθ' ὃ τὰς ἡμέρας τῶν Νηστειῶν ὁ κίων οὗτος ἰδρῶνει, καὶ ἂν ἀκόμη σπογγισθῇ, πάλιν θρόμβοι ὕδαρες ἐκ τοῦ λίθου ἀναβλύξουσιν. Ἐκ τοῖς «Ἀπομνημονεύμασι» ὧν ἄνωτέρω (σ. 16) ἐμνημόνευσα, φέρεται «τὸ πρῶτον ἰσλαμικὸν τέμενος ἐξ ὄλων, ἅπερ ἴδρυσεν καὶ ἐπροίκισεν ὁ Κατακτητὴς εἶναι τοῦτο, ἐκ χριστιανικοῦ ναοῦ τῶν ἁγίων Πέτρου καὶ Παύλου ἀνοικοδομηθὲν: ἐν τούτῳ τὸ πατριαρχεῖον (alda der Patriarchetus) ἐπὶ τινα χρόνον διέμεινεν ἔχει περιβόλον εὐρύχωρον, μακρόθεν περίοπτον. Τὰ τουρκικὰ χρονικά, ὡς γράφουσιν αὐτοὶ οἱ Τοῦρκοι, ἀναφέρουσιν ὅτι ὁ [Σουλτᾶνος] Μεχμέτης ἐκ μιᾶς ἐκκλησίας τῶν ἁγίων Πάντων τέμενος ἐν ὠκοδόμησε καὶ ὀκτὼ σχολεῖα ἐν τῇ μιᾷ πλευρᾷ, μέγα δὲ νοσοκομεῖον ἐν τῇ ἐτέρᾳ, νοσοκο-

(1) Πάτρια, σ. 140, πρβλ. 214 ἔκδ. Preger. Ὁ Μεσαρίτης δίδωσιν ἡμῖν σήμερον κατάλογον λεπτομερέστερον τῶν σαρκοφάγων, τὰς ὁποίας ἐν τῷ Μουσουλείῳ τοῦ Κωνσταντίνου εἶδε. Κατὰ τὰ φαινόμενα εἶναι ὁ ἀρχαιότερος γνωστός κατάλογος, σχεδὸν ὅμοιος τῶν παρὰ Πορφυρογεννίτῳ ἐν Cerem. A, 642. Ἐν τῷ ναῷ τούτῳ ὁ αὐτοκράτωρ τὴν δευτέραν ἡμέραν τοῦ Πάσχα προσήρχετο μετὰ τοῦ πατριαρχοῦ.

(2) Sieben-jährige ἢ... Neüverbesser te Europae—Asiat. weltbeschaung das G. C. von Neitzschitz... σ. 39-40, ἐν Νυρεμβ. 1674.

μειον ὀπισθεν ἐκάστου σχολείου, ἐν *Tetimen*, ἤγουν ξενοδοχεῖον, ἐνῶ οἱ μαθηταὶ ἐμελλον ἵνα κατοικῶσιν ὡς καὶ πάντες οἱ διδάσκαλοι καὶ οἱ γραμματοδιδάσκαλοι... ἐπίσης δὲ καὶ οἱ πένητες ἐν τοῖς νοσοκομείοις (*in den Spitalen*), ἵνα δι' ἄρτου καὶ ἄλλων ἐδεσμάτων τρέφονται, καὶ σοφοὶ ἄνδρες, χῆραι καὶ ὀρφανὰ ἐλεημοσύνας δέχονται καὶ οἱ διδάσκαλοι τὰς μηνιαίας αὐτῶν ἀκόμη ἀποδοχὰς εἰσπράττωσι.....»(1) Ἐδόθη δὲ ὁ ναὸς τῶν ἁγίων Ἀποστόλων εἰς πατριαρχεῖον, διότι ἡ ἁγία Σοφία ἐγένετο τέμενος ἰσλαμικόν, ὃ δ' ἐν Βλαχέρναις ναὸς ἦν ἤδη πυρποληθεὶς, εἴτα δὲ ὑπερμεσοῦντος τοῦ 1456 ἡ Μονὴ **Π.** τῆς **Παυμακαρίστου** «διὰ τὸ εἶναι οἰκούμενον τὸ μέρος ἐκεῖνο ἐκ τῶν ὠνπερ ἔφερον χριστιανῶν σεργούνιδων ἐκ πασῶν τῶν πόλεων(2) μέχρις ἀρχομένου τοῦ 1587. (Φετχιγιέ δζαμισι, ἢ καὶ Μουραδιέ σπανιώτερον).

Εἰς τὸν ναὸν τοῦτον μετεκομίσθησαν ἐκ τοῦ τῶν ἁγίων Ἀποστόλων ὅσα διασώζονται ἱερά, ἐντεῦθεν δὲ καὶ

(1) Sahm, Beschreib—Lubenau, σ. 165. Ὁ θέλων πλείονα περὶ τοῦ δζαμίου καὶ τοῦ ναοῦ μετίτω ὅσα φέρονται παρὰ Hammer Hellert, Γ' τ. σελ. 295, περὶ τοῦ δζαμίου Φατίχ. Παρὰ Σάθα ἐν Docum. inédits relatifs à l'histoire de la Grèce au moyen âge τ. θ 1860, 40 ἐν σελ. 168 τοῦ Σπανδογίνου, ὃ ναὸς τῶν Ἀγίων Ἀποστόλων καλεῖται «superbissima moschea». Ὁ ναὸς κατηδαφίσθη διαταγῇ σουλτανικῇ ὑπὸ τοῦ ἀρχιτέκτονος Χριστοδούλου, τὸ δ' ἐπ' αὐτοῦ ἀνεγερθὲν τέμενος ἐπερατώθη κατὰ τὸ 1469 (867—875 τῆς Ἐγείρας), γενόμενον διάσημον καὶ διὰ τοὺς ὀκτῶ αὐτῶ συνημμένους μεδρεσέδες, ὡς ἄλλοτε ἐπὶ Βυζαντινῶν ἦτο ἐν τῷ περιβόλῳ αὐτοῦ καὶ **Πανεπιστήμιον** μὲ σχολὴν μάλιστα καὶ ἰατρικὴν, τέως ἄγνωστον παρ' ἡμῖν. Γεδεών, Χρονικά **Π. Ο.** καὶ **Ν.** 52, 59, 104, 109. Περὶ τοῦ αὐτοῦ «ΚΠολίτην προσκυνητὴν», σ. 232. διὰ τὰ λείψανα κτλ.

(2) Ὅρα κατωτέρω.

ἡ παρὰ πάντων φημιζομένη λαμπρότης τῆς πατριαρχικῆς ταύτης Ἐκκλησίας(1).

Δ.

§ 12. Ἐπιτήδειος ὁ Κατακτητῆς, θεραπευτῆς καὶ λάτρης τῆς τύχης, μυστηριώδης(2), μετ' ἀκριβείας ἐσταθμιᾶτο τὰ τῆς Δύσεως καὶ τῆς Ἀνατολῆς πράγματα. Πειθόμενος ταῖς συμβουλαῖς τῶν περὶ αὐτὸν Ἑλλήνων ἀρνησιθρήσκων τε καὶ μῆ(3) «ὑπῆρχον γὰρ ἐν τοῖς καιροῖς ἐκείνοις, γράφει ὁ παρὰ **Σάθα** ἀνώνυμος (σ. 587), νέοι εὐγενέστατοι ἐντὸς τοῦ σεραγίου ἔκ τε τῆς πόλεως» καὶ φίλοι καὶ γραμματικοὶ χριστιανοὶ παρ' αὐτῷ «οἵτινες ἐδιοίκουν **πᾶσαν τὴν βασιλείαν**, λέγει ἡ **Πολιτικὴ Ἱστορία**, ἐκύρωσε τὰ δίκαια ταῦτα, ὧν ἕνεκα τελευταῖον ὑπὸ χρονογράφων Τούρκων συμπολιτῶν ἡμῶν, ἐκρίθη, ἐπεκρίθη, κατεκρίθη ἢ

(1) **Πασπάτη**, Β. Μελέται, 299.

(2) Περιέργον ὅτι τὴν γνώμην ταύτην, ἣν ἤκουσα παρὰ πολλῶν φίλων Τούρκων ἐπαναλαμβανομένην, ἀπήνησα ἐν τῷ **Χρονικῷ τοῦ Ἰέρακος** σελ. 700-711 (παρὰ **Σάθα**, Μ. Β. τ. 1).

ὄς (τοῖς Ρωμαίοις) πατριάρχην

πᾶσι δὲ ἔσται ἀρεστὸν τοῖς ὑπὸ σὲ Ρωμαίοις

καὶ πάντες ὑποκύψουσιν, ἐν οἷς ποθεῖς, ὦ κράτωρ.

«πολιτικῇ σοφῇ τε καὶ σώφρονι ἀκολουθῶν—einer weissen und klugen Politik zufolge, λέγει ὁ Zinkeisen, G. d. Osm. R. III, 362.

(3) Ἐν τῇ **Πολιτ. Ἱστ.** (=Turcoogr., 27) φέρεται «... ἀναγκαζόμενος εἰς ταῦτα παρὰ τινων νέων, ὄντων ἔτι χριστιανῶν ἔνδον τῆς αὐλῆς τοῦ Παλατίου αὐτοῦ». Ὅρα καὶ τὰ ἐν σ. 14, «ἠρώτησε τὸ αἴτιον [**τοῦ μὴ συνοικισμοῦ**] παρὰ φίλων καὶ γραμματικῶν χριστιανῶν, οὓς εἶχε πλησίον αὐτοῦ καὶ ἐδιοίκουν πᾶσαν τὴν βασιλείαν»

καὶ ἐπηνέθη(1). Καὶ ἐν τούτοις ἐπὶ τούτων ἐστηρίχθη εὐ-
θὺς ἐξ ἀρχῆς τὸ οἰκοδόμημα τῆς Τ. Αὐτοκρατορίας, τὸ
νέον, ὡς ἀνωτέρω εἶπον (πρβλ. σ. 11). Ἐν τῷ βιβλίῳ τοῦ
Ricaut-Sagredo Giouvanni τῷ ἐν Αὐγούστη εἰς δισηλίου
σελίδας μεγάλου σχήματος κατὰ τὸ 1694 μετὰ λαμπρῶν ση-
μειώσεων τοῦ *Mons. Pespiciers* γερμανιστὶ ἐκδοθέντι δημο-
σιεύεται ἐν μίτρῳ ἢ περίπυστος ἀπανταχοῦσα, τὸ περι-
πυστον ἐκδοθὲν ἔγγραφο, ὃπερ εἶναι ἢ βάσις τῶν μετὰ
ταῦτα ὑπὸ τῶν Σουλτάνων ἐκδοθέντων φερμανίων. Ὁ
Σαλμάσιος, ὁ τὸ πεφημισμένον τοῦτο *Scriptum*, ὡς ὀνο-
μάζεται, ἰδὼν καὶ ἐξετάσας, θεωρεῖ τοῦτο οὐχὶ τόσον ὡς
Διαθήκης ἔγγραφο (*Testament*) ἀλλ' ὡς Δεσμὸν (*Bund*)
καὶ Συνθήκην (*Vertrag*), δι' ἧς τοῖς χριστιανοῖς ἀσφάλεια
ἠσφαλίζετο(2)..., ὡς καὶ *Traité* καλεῖται ἡ Σύμβασις αὕτη

(1) Ὁ Σουλεϊμάν Ναζήφ ἐν ἐκφωνηθέντι λόγῳ ἐτόνισεν ὅτι «ὁ
Πορθητῆς ἔκαμε μέγα λάθος σεβασθεὶς τὸ Φανάριον· εἰς ἀπάντησιν
ὁ Ἀβδουροοχμάν Ἀδὴλ ἐν τῇ «Βακῆτ» ἰσχυρίζεται ὅτι ὁ Πορθητῆς
οὔτε χάριν ἔκαμεν, οὔτε λάθος, ἀλλ' ἀπλῶς ἔπραξεν ὅ,τι διέτασεν
ἡ ἱερὰ βίβλος καὶ ὁ ἰσλαμικὸς πολιτισμὸς.

Ὁ Ἀλῆ Κεμάλ ἐν τῇ ἐβδομαδιαίᾳ φιλολογικῇ «Πεγιάμ» ἀπαντῶν
πρὸς τὸν Σουλεϊμάν Ναζήφ τονίζει ὅτι αἱ ἐπιτυχίαι τοῦ Μωάμεθ
στηρίζονται σὺν ἄλλοις καὶ εἰς τὸ ὅτι προσηχέθη οὗτος πολὺ ἐλευ-
θερίως πρὸς τοὺς χριστιανούς παρασχὼν αὐτοῖς τὰ γνωστὰ προνόμια.
Ἐξετάζων κατόπιν τὴν περίπτωσιν, καθ' ἣν ἐπαισεν ὁ Πορθητῆς μὴ
θελήσας ἵνα ἀφομοιώσῃ τὰ μὴ μουσουλμανικὰ στοιχεῖα, ἰσχυρίζεται
ὅτι τοῦτο ἦτο ἀδύνατον καθότι ὑπῆρχε διαφορὰ θρησκείας καὶ διότι
ὁ Πορθητῆς δὲν ἠδύνατο νὰ προβῇ εἰς τὸ μέτρον τοῦτο τὸ ὁποῖον
ἀντίκειται πρὸς τὸν ἰσλαμισμὸν.

(2) *Neue-eroeffnete Ottomanische Porte*, σ. 66 πρώτου μέρους.

καὶ ἐν τῷ γαλλικῷ κειμένῳ, ἧτις ἔμελλεν ἵνα διατηρῆται
μέχρι τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος (*jusqu' à la fin du*
monde)(1).

Ὁ Ἀνώνυμος τοῦ *Tractatus de moribus, condittoni-
bus et nequitia Turcorum* (ἔκδ. Παρισίων, 1514 εἰς μέ-
γα σχῆμα), ὡς ἀναλύει ὁ *Cheffer*, ἐν *Petit Traité de l' O-
rigine d. T.* τοῦ *Spandouyn* (1896), βεβαιοῖ ὅτι «*on en-
tendait à peine parler le turc à la cour du Sultan, car
elle était composé de personnages ayant renié leur foi*»
προστίθησι μάλιστα ὅτι «ἡ βασιλικὴ πόλις τῆς Ἀδρια-
νουπόλεως ἦν πλήρης ἀνθρώπων ὀμιλούντων σλαβικὰ ἀλ-
βανικὰ κλ. ἰδιώματα», ὡς ἦσαν πράγματι καὶ τὰ πολιορκή-
σαντα τὴν πρωτεύουσαν στρατεύματα, μίγμα ἐθνῶν καὶ
γλωσσῶν. Ἄξια σημειώσεως τὰ δύο ταῦτα σημεία.

Ἄλλ' οἱ ἐπικρίναντες ἐκ τῶν ἡμετέρων τὰ ἐν ὑποση-
μειώσει σημειούμενα νέα δημοσιογραφικὰ νεανιεύματα ἔπρε-
πεν ἵνα μὴ λησμονήσωσιν ὅτι αἱ ἰδέαι αὗται δὲν εἶναι νέαι,
ὅτι αἱ αὗται ἰδέαι ἀλλὰ κατὰ μεμετρημένην καὶ εὐπρεπε-
στέραν μέθοδον ἀναγράφονται ἐν τῷ ΙΑ' τόμῳ τῆς Ἱστορί-
ας τοῦ Δξβδδδ πασῶ, τοῦ τρις τὸ ὑπουργεῖον τῆς παι-
δείας ἰθύναντος (+1312=1894).

Οἱ Ρωμαῖοι, ἔνεκα θρησκείας, γλώσσης, ἠθῶν καὶ
ἱστορικῶν παραδόσεων, ἀπομακρυνόμενοι τῶν κατακτητῶν
ἐδημιούργησαν ἐν ταῖς χώραις τῆς τουρκικῆς Αὐτοκρατο-
ρίας νέον κόσμον καὶ ἐθεώρουν ἑαυτοὺς μὲν ὡς φιλοξενου-
μένους (*μουσαφίρ*), ἐν οἷς χωρίοις κατόκουν μεταξὺ τῶν

(1) *Ricaut-Briot. Hist. de l'état présent*, Παρισίους, 1670, 4o 182-
189. Ὅρα καὶ σημείωσιν 2 τῆς 11 σελίδος ἐνταῦθα.

Μουσουλμάνων ὀλιγώτεροι, ἐν οἷς ὁμως τόποις ἦσαν πολυπληθέστεροι, τοὺς Μουσουλμάνους ἐθεώρουν ξένους πρὸς ἑαυτοὺς καὶ οἶονεὶ ἐπιδρομεῖς. Ἐν καθήκον πάσης ὀθωμανικῆς κυβερνήσεως ἀπαραίτητον ἦτο νὰ διδάξῃ καὶ νὰ ἐπιβάλῃ εἰς τοὺς ἑαυτῆς ὑπηκόους τὴν τουρκικὴν γλῶσσαν καὶ νὰ ἐξοικειώσῃ αὐτοὺς πρὸς τὰ τουρκικὰ ἥθη καὶ ἔθιμα καὶ ἐπὶ τέλους ὑπαγάγῃ καὶ πνευματικῶς ὑπὸ τὸ ἠθικὸν κράτος τῶν ὑγιῶν μουσουλμανικῶν ἀρχῶν καὶ διδασκαλιῶν καὶ καταστήσῃ οὕτω τοὺς μεταξὺ ἀρχόντων καὶ ἀρχομένων δεσμοὺς στενοὺς καὶ ἀρρήκτους, δὲν δυνάμεθα, λέγει ὁ σοβαρὸς οὗτος ἱστορικὸς καὶ πολιτικὸς, ἵν' ἀρνηθῶμεν ὅτι ὅπως καὶ ἂν ἔχωσι τὰ πράγματα, οἱ προπάτορες ἡμῶν παραμελήσαντες ταῦτα πάντα, διέπραξαν μέγιστον σφάλμα καὶ ἐπέδειξαν ἀσυγχώρητον ἀκηδῖαν.» Καὶ ἐπὶ τῶν ἐν συνεχείᾳ τῶν ἀνωτέρῳ γραφομένων ἐν τῇ αὐτῇ σελίδι περὶ τῆς ἀγωγῆς τῶν Ρωμαίων (Ἑλλήνων), τῆς θρησκευτικῆς καὶ τῆς ἐθνικῆς, διαφαίνεται ὅτι συνίστη περιστολὴν τῶν προνομίων τούτων καὶ ἐνέργειαν τοιοῦτοτροπον, ὥστε θάττον ἢ βράδιον ἐπέλθῃ ἀφομοίωσις Χριστιανῶν καὶ Μουσουλμάνων (Προβλ.: Ἑλληνισμοῦ, Ἀπρ. 1906).

§ 13. Ὁ Πορθητὴς ἅμα τῇ Ἀλώσει εἶχεν ἵνα πολὺ μεριμνήσῃ περὶ πολλῶν, ὡς μέγας μελίκις πάσης Ρωμυλίας καὶ Ἀνατολῆς (1), διὸ ἐσκέφατο ἵνα διὰ καταλλήλων

(1) Γαλλῆ· Ἐδχέμ, «Τακβήμὶ μεσιουκιὰτ ὁσμ.» ἐν ΚΠ. 1307 (1890)· σελ. 42, ἦτοι μελίκι· ἄζ· ἄμ·: Προβλ. καὶ τῶν Δανισμενιδῶν τὸν τίτλον «μέγας μελίκις πάσης Ρωμανίας καὶ Ἀνατολῆς Μαχαμάτης» (ὅν δὲν πρέπει ἵνα συγχέωμεν τῷ Κατακτητῇ) ἐν τῷ Δφ τόμῳ (Καταλόγῳ) τῶν Μουσουλμανικῶν Νομισμάτων τῶν

μέτρων πρᾶνῃ τὰς πικρίας τῶν ὀρθοδόξων Ρωμαίων καὶ ἀναστηλώσῃ τὸ θάρρος αὐτῶν καὶ, ὡς λέγει ὁ Φραντζῆς (1) οἱ χριστιανοὶ ἀκούσωσι τὰς ἐπαγγελίας, καὶ συναθροῦσιν καὶ ἐπανέλθωσιν εἰς τὰς ἐστίας αὐτῶν καὶ κατοικήσωσιν αὐτὴν, ὡς ἔπραξε τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ὁ πατὴρ αὐτοῦ ἐν Θεσσαλονίκῃ «φιλάνθρωπον ἐπιδεξάμενος γνώμην» κατὰ τὸ λέγειν τοῦ **I. Ἀναγνώστου** (517

A. Μουσειῶν τῷ ὑπὸ τοῦ φίλου Ἀχμέδ Τεφχιδ βέη τῷ 1321 (1903) ἐν ΚΠ ἐκδεδομένῳ σελ. 82—102 καὶ Πίν. Β', ἢ τοῦ Casanova, R. Numismat. d. Danismendides (Extr. de la R. N. 1894, 95, 96). Περὶ Δανισμενιδῶν, ὄρα τοῦ μακαρίτου A. D. Mordtmann «Die Dynastie der Danismende» ἐν D. M. Gesellschaft, 1876, 467—487. Σημειούσθω μοι ἐνταῦθα ὅτι οἱ Δανισμενιδῆαι ἤκμασαν ἐπὶ τῶν πρώτων Σταυροφοριῶν ἐν τῇ Ἀσίᾳ, ἦτοι ἐπὶ τῶν Κομνηνῶν, γενάρχης δ' αὐτῶν ἐγένετο ὁ Μελίκ Δανισμενιδ Ἀχμέδ ελ-Γαζῆ (1067—1084 μ. X.). Ἡ συνύπαρξις δ' ἑλληνικῶν ἐπιγραφῶν ἐν τοῖς νομίσμασι τούτοις σημαίνει καὶ τὰς πρὸς τοὺς Ἑλληνας βυζαντινοὺς ποικίλας αὐτῶν σχέσεις, κατὰ δὲ τὸν Schumberger «la présence d'une race grecque sujette (Revue Archéol. 1880, Mai, σ. 8 τοῦ ἰδιατέρου ἀποσπάσματος). Ἐν τοῖς νομίσμασι τούτοις ἀπαντῶμεν τὸν τίτλον **μέγας ἀμηνῶς ἀμηνῶν**, ἦτοι = **ἐμίρ-ουλ-οὔμερά**.

(1) σελ. 308. Ἀνάλογον καὶ τὸ ἐν Turcoogr: «Ἐποίησε δὲ καὶ τοῦτο ἐντέχνως ἵν' ἀκούσωσιν οἱ ἀπανταχοῦ γραικοὶ καὶ συναθροίζωνται ἐν τῇ πόλει.»

Ἐν τῷ Νεολόγῳ τῆς 18 Ἰουλίου 1909 ἀνεγράφῃ ὅτι ἐν τοῖς ἀρχείοις τῆς ἐν Ὑψωμαθείοις ἐκκλησίας τοῦ Σούρπ Κεδὸρκ ἀνευρέθη νέον φερμάνιον τοῦ Πορθητοῦ, ἐν ᾧ οἱ Μωαμεθανοὶ διατάσσονται ἵνα προσφέρωνται εὐμενῶς πρὸς τοὺς Χριστιανοὺς, ἵνα σέβωνται τὰς ἐκκλησίας αὐτῶν, βοηθῶσι τοὺς πενομένους αὐτῶν καὶ περιφρουρῶσι τὴν ζωὴν, τὴν τιμὴν καὶ τὴν περιουσίαν αὐτῶν, Τί γίνεται τοῦτο; Ὑπάρχει;

520) και ἀποσοβήση ἐνδεχομένης ἐξεγέρσεις ἔξωθεν ὑποβαλλομένης ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς χώραις και ἐπιτείνῃ τὴν πρὸς τοὺς Δυτικούς διάστασιν. Καὶ διέταξε μὲν και ἄρχοντας κατοικίσαι σὺν γυναιξὶ και τέκνοις πάρασχων και οἰκίας και πρόνοιαν τοῦ ζῆν, ὡς λέγει ὁ **Κριτόβουλος**,(1) ὑπὸ συκοφαντιῶν ὁμως ἀναπεισθεὶς μετενόησε και τοὺς μείναντας ἐκέλευσεν ἀνααιρεθῆναι. Ἐντεῦθεν ἐρωτᾷ Μαρτίνος ὁ Κρούσιος, ὁ τῆς Τυβίγγης καθηγητῆς, τὸν Ζυγομαλᾶν Θεοδόσιον, ἐὰν γινώσκῃ τι περὶ τῶν ἐν ΚΠόλει βυζαντινῶν οἰκων και τίνες ἔμειναν ἔτι και διασώζονται(2).

Ε΄.

§ 14. ΟΙ ΠΑΠΑΙ οὐκ ἐπαύοντο ὑποτρέφοντες σχέδια πολιτικά τε και θρησκευτικά, ἀνάκτησίν τε τῆς ΚΠ και θρησκευτικὴν ἐξάρτησιν τῆς Ν. Ρώμης ἀπὸ τῆς Παλαιᾶς, καιτοι κατ' ἐμὲ πρὸ πολλοῦ εἶχε διευκρινιθῆ τὸ σημεῖον τῆς ἐπισήμου διαφορᾶς και τῆς στάσεως μεταξὺ τῆς ὑπὸ τὴν Ρωμάναν Ἐκκλησίαν ὑποταγῆς τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας ἢ τῆς ὑπὸ τὸ σκῆπτρον τῶν Σουλτάνων διαβιώσεως και τῆς λειτουργίας και ὑπάρξεως αὐτῆς ἀνεῦ τῆς τῶν ξένων ἐπεμβάσεως. Ὁ μὲν Σουλτᾶνος ἔνεκα και τοῦ διαφόρου τῆς θρησκείας ἐρρῦθμισε τὴν πολιτείαν αὐτοῦ, ἀνεγνώρισεν ἐπισήμως τὴν Ἐκκλησίαν τῆς ὑπ' αὐτοῦ κατακτηθείσης Βυζαντιακῆς Αὐτοκρατορίας ὡς **θρησκευτικὸν ἴδρυμα**, ἠνέχθη τὴν ὑπαρξιν αὐτῆς οἶονεὶ ἀνεξα-

τήτου ἐν τῷ κράτει και αὐτοδιοικήτου, ὑπουργοὶ δὲ και στρατιῶται ἀπέδιδον ἐν ταῖς ἐπισήμοις τελεταῖς και ταῖς παρουσίαις εἰς τὸν πρωθιεράρχην αὐτῆς τοῦ μεγίστου θρησκευτικοῦ και πολιτικοῦ βαθμοῦχου τὰς τιμὰς και μεταξὺ τῶν ἄλλων θρησκευτικῶν ἀρχηγῶν, τὴν πρωτοκαθεδρίαν, ὡς μέχρι σήμερον.

§ 15. Ἐντεῦθεν ἢ κατὰ τῆς φορᾶς ταύτης τοῦ πάπα και ἐν γένει τῶν Λατίνων ἀντίδρασις τῶν ὀρθοδόξων βαθύτερον ἐξεταζόντων τὰ πράγματα και τὴν ἐκ τῆς Ἐνώσεως προκύψουσαν οὐ μόνον ἐθνικὴν ἀλλὰ θρησκευτικὴν πτώσιν. Διὰ τῆς πιστῆς τηρήσεως τῶν θεσμῶν τῆς ὀρθοδοξίας και τῆς λειτουργίας τῆς γλώσσης και διὰ τῆς διαφορᾶς τῆς θρησκείας κατακτητῶν τε και κατακτηθέντων διετηρήθη διὰ μέσου τῶν αἰώνων ὁ ὀρθόδοξος ἑλληνικὸς χαρακτήρ ὅλων ἡμῶν τῶν Ἑλλήνων, μεθ' ὅλους τοὺς ποικιλωνύμους διωγμούς, ἀλλὰ και τὰς ἀναπτυχθείσας παρ' ἡμῖν αὐτοῖς παρὰ τοῖς κρατοῦσιν νοσηρᾶς ἀνθρώπου ἀδυναμίας. Καὶ ἀφοῦ ἡ μόνη μεγάλη νίκη τοῦ δὸν Ζουὰν ἐν **Ναυπάκτῳ** (7η 8βρίου, 1571), οὐδὲν ὠφέλησε μεθ' ὅλην τὴν ὑπὸ τοῦ πάπα διατυμπανισθεῖσαν τοῦ ἀτυχοῦς τούτου στρατάρχου ἐπιτυχίαν και ἀφοῦ ἡ μετ' οὐ πολὺ ὅσον εὐφυῆς τόσον και χαρακτηριστικὴ ἐν εἶδει παραβολῆς εἰς τὸν Βενετὸν ἐν τῇ βασιλευούσῃ ἀντιπρόσωπον δοθεῖσα ἀπάντησις τοῦ μ. βεζύρου Σοκολῆ πασσᾶ (1573) τὴν ἀδυναμίαν τοῦ περὶ τὸν πάπαν Συνδέσμου, Ἰεροῦ τε και μὴ τοιοῦτου κατέδειξε, πάλιν και ἐπ' αὐτοῦ ἔτι τοῦ Γρηγορίου ΙΓ' ἐξηκολούθη ὁ ἀγὼν οὗτος τῶν ἐπὶ τῆς Ἀναγεννήσεως παπῶν, αὐτῶν ἐκείνων, οἵτινες πατρικῶς ὑπεδέξαντο τοὺς φυγάδας

(1) **Κριτόβ.** Α, 73 παράδειγμα ἔστω ἡ διαγωγή πρὸς τὸν Νοταρᾶν, ὃν ὑπερεπαινεῖ αὐτός.

(2) Turcogr: 91 και 497.

Ἑλληνας καὶ ἐξένισαν καὶ ἐπροστάτευσαν, ἀδιάφορον ἂν περὶ ἀνακτήσεως τῆς ΚΠ ἄλλως ἐσκέπτοντο. Καὶ ὁ Γρηγόριος κατέβαλε προσπαθείας διὰ τε τὴν ἔνωσιν καὶ διὰ τὴν πραγμάτων τοῦ προαιωνίου ὄνειρου τῶν Δυτικῶν, νέας σταυροφορίας κατὰ τῶν Τούρκων. Οὗτος προσεταιρίσθη ἐπὶ τούτῳ τὸν ἰσάρον Ἰβάν τὸν Τρομερὸν συννεύοντα ὑπὸ τὴν ἀνάγκην τῆς μεσολαβήσεως τῆς παπικῆς ἑδρας διὰ τὰ πολωνικὰ πράγματα καὶ ἀπεσταλμένον ἐπιτήδειον πρὸς συνεννόησιν ἐπὶ τῷ σκοπῷ τούτῳ ἀπέστειλε Ἀντώνιον Ποσσεβίνον(1), τὸν Ἰησουΐτην διδάσκαλον. Σχέδιον συνδέσμου χριστιανῶν ἡγεμόνων ἐπὶ Φριδερίκου τοῦ Γ' (1440-1493) τοῦ τελευταίου ἐν Ρώμῃ στεφθέντος γερμανοῦ αὐτοκράτορος, πρὸς ὃν ἠτένιζεν οὐ μόνον ἡ Γερμανία ἀλλ' ἡ Εὐρώπη ὅλη καὶ Γεωργίου τοῦ Ποδιεβράδου, βασιλέως τῆς Βοημίας (1420 - 1471) διὰ τὴν ἀπὸ τῆς

(1) Pierling, Ant. Possevinī Missia Moscovitica, ex . . . excepta et illustrata. ἔκδ. Ἑλζεβριανῆ, καὶ ἐν τῇ **Εἰσαγωγῇ** (σ. XVII-XVIII) τῆς Hist: de la vie du règne d'Iwan III, Paris, 1859 (Bibliothèque russe et polonaise, vol. VI). Πρόχειρα ἐν Mayr-Joan: Epitome Croniconum seculi moderni: das ist: kurtzer begriff und inhalt aller gedenk würdigen Sachen, so von 1500 biss zu dem 1604 Jar Christi auf d: Erdenkreiss. . . . München M, DCIV, 4ον ἔτους 1582 (= φ 154 β) ἀναγινώσκονται κατὰ μετάφρασιν τάδε: «ἐκπέμπει ὁ πάπας P. Anthonium Possevinum, θεολόγον τοῦ Συλλόγου τῶν Ἰησουϊτῶν πρὸς τὸν βασιλέα τῆς Πολωνίας καὶ πείθει αὐτὸν εἰς συνομολογίαν δεκαετοῦς εἰρήνης, ἐπὶ τῷ ὄρω ὅπως ὁ τῆς Μοσχοβίας βασιλεὺς ἐκχωρήσῃ τῆς Λιβονίας. . . .» ἐν δὲ τῇ Histoire de la chancellerie secrète τοῦ Baschet (1870) παρετήρησα ὅτι ὑπάρχουσιν papiers de la négociation tantée par Possevin au nom du Pape pour unir Moscovie et Pologne contre le Turc et pour operer la même alliance entre Venise et la Moscovie 1582. Ἄλλδ . . .

εὐρωπαϊκῆς ἡπείρου ἔξωσιν τῶν Τούρκων ἦτο ἀδύνατον ἵνα διαφύγῃ τὴν προσοχὴν τοῦ Σουλτάνου καὶ τῶν περι αὐτὸν ὀργάνων(1). Ὁ τρόμος, ὃν αἱ τουρκικαὶ ἐπιτυχίαι ἐνέπνευσαν τοῖς λαοῖς τῆς κεντρικῆς Εὐρώπης μαρτυρεῖται καὶ ἐκ τῶν πρὸς τὸν Θεὸν δεήσεων καὶ παρακλήσεων, αἵτινες εὐρηγται εἰσηγμέναι πού εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ποίησιν τοῦ Ις' καὶ ΙΖ αἰῶνος.

§ 16. Ἄλλὰ τίς ἡ ἀνάγκη πολλῶν λόγων; Αὐτὴ αὕτη ἢ πτώσις τῆς ΚΠ εἰς ὄλους διετράνωσεν εἰμὴ τὴν ἀδιαφορίαν, πάντως ὅμως τὴν ἀδυναμίαν τῆς Εὐρώπης καὶ δὴ τὴν ἐσχάτην αὐτῆς ἀδυναμίαν καὶ τὴν ἀπὸ στρατιωτικῆς καὶ πολιτικῆς ἀπόψεως ἀσυνταξίαν καὶ ἀσυμφωνίαν(2),

(1) Ἀναγνώτω ὁ βουλόμενος ἀξιόλογον μελέτην, καίπερ παλαιὰν τοῦ Markgraf ἐν τῇ Hist: Zeitschrift τοῦ v. Sybel (Μονάχῳ, 1869) 257—305 ὑπὸ τὸν τίτλον Ueber Georgs v. Podiebrad Projet eines allgemeinen Fürstenbunds zur Vertreibung d. T. aus Europa, Herstellung eines allgem: Friedens, ἤτοι περὶ σχεδίου Συνδέσμου . . . διὰ τὴν ἔξωσιν ἀπὸ τῆς Εὐρώπης καὶ ἀποκατάστασιν γενικῆς εἰρήνης, ὅπερ καὶ πρὸς ἴδιον συμφέρον συνέλαβεν ὁ δραστηριώτατος οὗτος βασιλεὺς τῆς Βοημίας. Διὰ τὸν Σύνδεσμον τοῦτον ἐγένοντο ἐν Πράγῃ ἐπίσημοι συσκέψεις, ἐλήφθησαν σχετικαὶ ἀποφάσεις (πρὸβλ. σ. 261) τῷ 1460 κ. ἔ., συνήφθησαν μεταξὺ τῶν συνενδιαφερομένων ἡγεμόνων (σ. 289-290) καὶ συμβόλαια. Ὁ βουλόμενος ἀναγνώτω ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου εὐσύνοπτον ὥραϊαν διατριβὴν τοῦ κ. Jorga ὑπὸ τὸν τίτλον Un auteur de projets de croisades, Ant: Marini ἐν τῷ πρὸς τμηὴν τοῦ Monod πανηγυρικῷ τόμῳ (1896), ἥτις δύναται μετ' ἄλλων σημειώσεων ἵνα ὑποκείμενον νέου θέματος χρησιμοποιοιθῇ.

(2) Τὸ τελευταῖον τοῦτο σημεῖον καὶ ὁ Γερβένος ἐν τῇ Εἰσαγωγῇ εἰς τὴν Ἱστορίαν τοῦ ΙΘ' αἰῶνος ἐδίδαξεν, ἀλλὰ πολλῶ πρῶτερον ὁ ἀοίδιμος Κοραῆς.

γνωσθεῖσαν ἤδη ἀπὸ τῆς συγκρούσεως τῆς **Νικοπόλεως** (Σεπτ. 1396) ἐπὶ Βαγιαζήτ καὶ τῆς παρὰ τὴν **Βάρναν** (Νοεμβ. 1444) ἐπὶ Μουράτ. Καθ' ἣν ὥραν, Μαρτίῳ 1449, Κωνσταντῖνος ὁ Παλαιολόγος, ὄγδοον τέκνον ἐκ τῶν δέκα τοῦ Μανουὴλ ἤρχετο ἐκ Πελοποννήσου εἰς ΚΠολιν καὶ εἰσήρχετο εἰς αὐτὴν ἐν θριαμβευτικῇ ὑποδοχῇ κλήρου τε καὶ λαοῦ, τὰ ἐν Εὐρώπῃ πράγματα δὲν εὐρίσκοντο ἐν ἡσυχίᾳ καὶ ὁμαλότητι, ὡς πάντες γινώσκομεν. Ἀρκεῖ πρὸς στήριξιν τῶν λεγομένων μου ἵνα ὑπομνήσω τὴν περίοδον τοῦ **ἐκατονταετοῦς πολέμου, τὸ Σχίσμα τῆς Δύσεως**, ἥτοι συνύπαρξιν πάπα ἐν Ρώμῃ Νικολάου τοῦ Ε' καὶ ἀντίπαπα Φήλικος τοῦ Ε', τὴν ἦτταν, τὴν νέαν, ἐν Κοσσυφοπεδίῳ τοῦ Οὐνιάδου, ὃ δὲ πλέον, ὅτι ἔζη ἔτι ὁ Μουράτ, ὁ φοβερός ἐκεῖνος πόλεμος Ἰωάννου τοῦ Παλαιολόγου, ὁ ἀκατάβλητος ἀντίπαλος ὄλων τῶν χριστιανῶν Ἀνατολῆς τε καὶ Δύσεως.

§ 17. Τὸ ἐπὶ τῶν χρόνων τῶν Σταυροφοριῶν διὰ τὰς Σταυροφορίας κρατήσαν πνεῦμα δὲν ἐνέπνεε, δὲν ἐνεψύχου, δὲν ἐνεθουσίαζε πλέον τοὺς Εὐρωπαίους ἄρχοντας τοῦ ΙΕ' καὶ ΙΣ' αἰῶνος. Πνεῦμα ὕλης καὶ αὐτοσυντηρησῆς ἤρξατο ἵνα ἐπικρατῇ καὶ ἰσχύη παρ' ὅλοις τοῖς ἡγεμόσι καὶ τοῖς ἀρχηγοῖς τῶν λαῶν, μεθ' ὅλας τὰς ἐπιμόνους καὶ ἐνδεδελεχθεῖς ἐνεργείας καὶ προσπαθείας τῶν πρώτων παπῶν Καλλίστου τοῦ Γ' καὶ Αἰνείου τοῦ Συλβίου (Πίου Β'), οἵτινες οὐδεμίαν παρέλιπον περίστασιν ἵνα διαθερμάνωσι τὰ ψυχρανθέντα αἰσθήματα πάντων ἄλλως πως κρινόντες τὰ πράγματα, ἢ ὡς ὁ εὐγενῆς αὐτῶν προκατόχος Νικόλαος ὁ Ε' (+1455).

Ἡ Εὐρώπη θὰ καθισθῆ, ἐὰν μὴ ἔτι ἐκακίσθη ὑπὸ

τῶν φιλοσόφων ἱστορικῶν ὅτι προσηνέχθη πρὸς τὸ Βυζάντιον, εἰς τὸ ὅποιον τόσα ὄφειλεν, ὡς μητροιὰ καὶ δὴ κακὴ μητροιὰ. Ἐτήρησε πολιτικὴν ἐναντίαν τῷ Βυζαντίῳ καὶ κατ' αὐτὴν ἔτι τὴν ὥραν τῆς ὑπάτης στενοχωρίας καὶ τῆς ὑστάτης ἀνάγκης, καθ' ἣν ἔπρεπεν ἵνα μερμηνήσῃ περὶ διασώσεως αὐτοῦ, περὶ ὠφελιμάτων ὠμίλει καὶ ἀνταλλαγμαίων. Ὅτε Κωνσταντῖνος ὁ Παλαιολόγος ἔπεμψε πρεσβείαν εἰς τὴν Ρώμην πρὸς ἀνανέωσιν τῶν περὶ Ἐνώσεως προτάσεων καὶ βοήθειαν τῆς ΚΠόλεως, ὁ Νικόλαος ψέγων τὴν ἀσθένειαν τῆς πολιτικῆς τῶν ἐν Βυζαντίῳ καὶ ἀπαιτῶν τὴν εἰς τὸν πατριαρχικὸν τῆς ΚΠ θρόνον ἀποκατάστασιν τοῦ παρ' αὐτῷ καταφυγόντος πατριάρχου Γρηγορίου προσεῖπε καθ' ἀναμείνομεν **τρία ἔτη ἀκόμη** κατὰ τὰ λόγια τοῦ Εὐαγγελίου, ἵν' ἀναγνωρίσωμεν, ἐὰν ἡ συκῆ, ἣν οἱ πάπαι ἐκαλλιέργησαν, ἐπὶ τέλους θὰ καρποφορήσῃ καρπούς τινας· μετὰ τὰ ταῦτα τὸ δένδρον ριζηδὸν ἀποκοπήσεται, ἢ μᾶλλον τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος ἐξ ὀλοκλήρου (*entièrement*) διασκορπισθήσεται ὑπὸ τῶν ἐκτελεστῶν τῆς ἀποφάσεως τῆς θείας δικαιοσύνης». Τίνες ἦσαν ἢ ἔμελλον ἔσσεσθαι οἱ ἐκτελεσταί τῆς θείας δικαιοσύνης; ὁ πάπας ἐκκόπτων καὶ εἰς πῦρ βάλλων, ἢ ὁ Πορθητής;

Ὁ *De la Chatre*, ἐξ οὗ παραλαμβάνω τὰνωτέρω(1) μετὰ τινας παρατηρήσεις ἐπάγεται: «ἡ ἀδυσώπητος πολιτικὴ τῶν παπῶν ἐθριαμβευεν ἢ ἀντίζηλος τῆς Ρώμης δὲν ὑπῆρχε πλέον. Τί ἐσήμαινε εἰς τὸν Νικόλαον ὅτι ἐθυσίασε διὰ τὸ συμφέρον τῆς κυριαρχίας αὐτοῦ (*domination*) τὸ αἷμα αὐτοῦ τοῦ Χριστοῦ; Καὶ ὁμως ἡ ἑλληνικὴ

(1) Hist: des Papes, éd. illustrée τ. VI σ. 230—236. Πρβλ. Muralt, Chronol: Byzant: Τὸ κείμενον ἐν Migne, P. Gr. 160, 1201.

Θρησκεία δὲν ἐξωντώθη. Ὁ Μωάμεθ ἀφῆκεν τοῖς ἡττημένοις ἐλευθέραν ἐξάσκησιν τῆς Θρησκείας αὐτῶν, ἐπιλέγει συγγραφεύς. Ὁ Κωνσταντῖνος δὲν εἶχε κατ' ἐντέλειαν προσχωρήσει εἰς τὰς ἀξιώσεις τῆς παπικῆς ἑδρας, ὡς θέλει ὁ Δούκας· ἐξήτησεν ἐπικουρίαν, ἀλλ' ὁ πάπας ἐπέπεσε τῷ γράφῳ δίκην διεμήνυε τάνωτέρω τεθεῖς ὑπὸ δίλημμά τὸν αἰτοῦντα· «σώζομεν ἀπὸ τῶν Τούρκων τὰς χεῖρας, θελήσητε εἰλικρινῶς ἵνα ὑποταχθῆτε εἰς τὴν Ρώμην,» ἀλλ' ὁ τρόπος τοῦ γράφειν καὶ τοῦ λέγειν τῆς παπικῆς ἑδρας ἐξώθησε καὶ τοὺς ἡμετέρους εἰς τὴν ἄλλην ἀκρότητα καὶ εἰς τὴν ἀπὸ πάσης πολιτικῆς καὶ θρησκευτικῆς συνεννοήσεως ἀποστροφὴν(1).

Περίεργον ἀλλὰ καὶ λυπηρὸν ὅλως ὅτι ἡ αὐτὴ ἐξοχολοουθεῖ πολιτικὴ τῆς Ρωμάνας Ἐκκλησίας μέχρι τῆς σήμερον. Οἱ ἀπόστελλόμενοι εἰς τὴν καθ' ἡμᾶς Ἀνατολήν πόστολοι καὶ ποιμένες κίβδηλον τὸ ἱμάτιον φέροντες καὶ ἐπιτηδεύοντες ἡρεμίαν ψυχῆς τε καὶ σώματος καταπαύονται τὸν λαὸν τῆς ὀρθοδοξίας, ὑποκλέπτουσι διὰ τοῦ πλοῦθου αὐτῶν τοῦ προσηλυτισμοῦ τὰ ἀπαράγραπτα τῆς ὀρθοδοξίας δίκαια, καὶ καταπανουργεῦσαι τὴν γνώμην τῆς ἱστορικῆς Ἱστορίας καὶ τῆς Ἱστορίας τῆς Ἐκκλησίας ἀπαρτίζοντες τὴν δῆθεν κατάπτωσιν, τὴν ἐξωτερικὴν βεβαίως εἰς τὸ Σχίσμα. Ὅτι ἀνωτέρω περὶ τῆς πολιτικῆς καταπαύσεως παπῶν πρὸς τοὺς ἐν ΚΠόλει λέγεται, ἐπανελήφθη ἀπὸ τῆς ἀπαιτηθείως ἀλλὰ καὶ προπετῶς ἐρρίφθη ὑπὸ τοῦ τελευταίου ἐν τῇ πόλει ἡμῶν καθιδρυθέντος ἐπισκόπου τῶν οὐρανῶν κατὰ τὴν πρώτην ἱερουργίαν αὐτοῦ πρὸ ἡμερῶν

(1) Ὅρα καὶ τὰ παρὰ Λάμπρω, Ἱστ. Ἑλλ. τ. 605, σελ. 911

Ἐνώπιον ἐκκλησιάσματος τῆς παροικίας αὐτοῦ τελείας τὴν λειτουργίαν κατὰ τὸ ἡμέτερον δόγμα (*rite byzantin*) καὶ ὁμιλήσας ἐξῆρε τὴν ἀρχαίαν μεγαλοπρέπειαν τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησίας καὶ τὴν κατάστασιν τῆς σημερινῆς, ἐτόνισεν ὅτι ἡ κατάπτωσις αὕτη (*décadence*) ὀφείλεται εἰς τὸ σχίσμα (*due au schisme*) καὶ ὑπέδειξεν ὅσον μέριμναν ἐπεδείξαντο οἱ τῆς Ρώμης ποντίφικες περὶ τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησίας καὶ περὶ τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους. (1) Ἔρημα πραγμάτων ρήματα. Ἡμῶν τὸ πολίτευμα ἐν οὐρανοῖς ὑπάρχει. Τίνα βοήθειαν παρέσχε τῇ στρατευομένῃ ὀρθοδοξίᾳ κατὰ τοὺς δυσχειμέρους δι' ἡμᾶς αὐτοὺς χρόνους ἡ Ἐκκλησία τοῦ ἀγίου Ἐπισκόπου;

ΣΤ'.

§ 18. Οἱ πνευματικοὶ κεραινοὶ τοῦ Βατικανοῦ ἐνδυναμοῦνται καὶ ἐντείνονται κυρίως ἐκ τῆς δυνάμεως, ἣν προσέδιδον αὐτῷ, ἡ δημοσία γνώμη καὶ ἡ παρὰ τῷ δημοσίῳ ἐπιρροὴ τοῦ ἀγίου Πατρὸς, ὡς εἰς τὴν πολιτικὴν γλῶσσαν τοῦ Βίσμαρκ σεβασμὸν μείζονα προσέδιδον αἱ ἠκονημένοι λόγχοι τῶν πομερανίων στρατιωτῶν. Οὐδεὶς τῶν ἡγεμόνων ἐδείχθη πρόθυμος ἰππότης ἔν' ἀγωνισθῆ ὑπὲρ τῆς πόλεως ἐκείνης, ἥτις ἐπὶ σειρὰν αἰῶνων ὑπῆρξεν ὁ πρόμαχος τῆς Εὐρώπης, ἡ ὡς λέγει ὁ *Rambaud* ἡ ἀσπίς τῆς Εὐρώπης καὶ τὸ προπύργιον κατὰ τῶν πολυωνύμων ἐπιδρομέων. Συνεκινήθησαν καὶ ἐκινήθησαν μόνον οἱ

(1) Ὅρα φυλλ. 40, ἡτοι τῆς 16 Ὀκτ. 1920 τοῦ Bull. du Vicariat Apostolique de C^ople, πρὸς πίστωσιν ἡ σελ. 665.

πάται καὶ αἱ ἐν τῇ Μεσογείῳ δύο ναυτικαὶ Δημοκρα-
 τῖαι, αἱ ἐκατέρωθεν τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ κράτους, ἡ Βε-
 νετία καὶ ἡ Γένοα, ἀλλὰ μάτην, διότι ἕκαστος πρὸς τὸ ἐ-
 αὐτοῦ ἀπέβλεπε συμφέρον. Ἄς ἐνθυμηθῶμεν ὅτι τῇ 11
 Μαΐου τοῦ 1453, διαρκούσης δηλαδὴ τῆς πολιορκίας τῆς
 ΚΠ, ἐκδίδεται ἐκ Βενετίας διαταγὴ ἵνα πλὴν εἰς τὰ ὑ-
 δατα τῆς Εὐβοίας καὶ τῆς Τενέδου γαλῆρα (μία!!) καὶ
 ἐπιβλέπη τὰς προόδους τῶν Τούρκων κατὰ τῆς ΚΠόλεως.
 Ἄπορον ὅμως φαίνεται μοι πῶς τὸ ἐκ τοῦ λιμένος τῆς
 πόλεως κατὰ τὴν νύκτα τῆς 3 πρὸς τὴν 4 Μαΐου ἐκπλεῖ-
 σαν κατὰ διαταγὴν τοῦ αὐτοκράτορος πλοῖον ἑλληνικὸν
 ὑπὸ τουρκικὴν σημαίαν ἵν' ἀνεύρη τὸν ἐν τῷ Αἰγαίῳ περὶ
 πλέοντα κατὰ τὰ θρυληθέντα παρὰ τοῖς πολιορκουμένους
 βενετικὸν στόλον μεθ' ἡμέρας εἴκοσιν ἐπανελθὼν οὐδεμί-
 αν περὶ κινήσεως βενετικῶν πλοίων εἶδησιν μετέδωκεν, ἵ-
 ὅτι ἀνέδειξε τοὺς ἐν αὐτῷ δώδεκα ναύτας καὶ αὐτοὺς ἀ-
 ξίους τῆς ἀποστολῆς αὐτῶν, διότι οὗτοι καὶ φιλοψυχῆ-
 σαντες ἐπανεκάμψαν εἰς ὃ μέρος ἐτάχθησαν γινώσκοντες
 τὴν ἐν τῷ ἐξελισσομένῳ τῆς πολιορκίας δράματι ἀναμέ-
 νουσαν ἵν' ἀγκαλισθῇ αὐτοὺς τύχην· ἔμελλον ἵνα συναπο-
 θάνωσι τὸν τελευταῖον τῆς τιμῆς ἀγῶνα ἀγωνιζόμενοι. Τῇ
 δὲ 2 Ἰουλίου τοῦ αὐτοῦ ἔτους, ἤτοι μῆνα μετὰ τὴν Ἄ-
 λωσιν νέα διαταγὴ ἔτασεν ἵνα περιορισθῶσι τὰ ἔξοδο-
 καὶ σχηματίσωσιν ἀπόθεμα χρυσοῦ (*une reserve d'or*). Τὸν
 Ἀπρίλιον τοῦ ἐπιόντος ἔτους 1454 ἐδημοσιεύθη, ἀντι-

(1) Noiret, Docum: inédits p. servir à l'histoire de domination
 venitien en Crète de 1380-1485, Paris, 1892 σ. 441 Registre du Senat
 de Venise.

βοηθείας καὶ ἐπικουρίας τοῖς χριστιανοῖς, διάταγμα πρὸς
 ἐξαγορὰν τῶν κατὰ τὴν Ἄλωσιν αἰχμαλωτισθέντων(1).
 Ὅλοι ὑπέσχοντο, ὅλοι συνήνουν, οὐδεὶς ὅμως ἔβαινε ἐπὶ
 τὸ ἔργον, τὰ γινόμενα οὐκ ἀπεγίνοντο, οἱ δὲ πάται ὑ-
 πέμενον ἄνευ ἀποτελέσματος τὴν ἐξέλιξιν τοῦ μοιραίου,
 δὲν ἔσωσαν τοὺς ἐν ΚΠόλει, διότι ἠδυνάτουσαν καὶ διότι
 οὗτοι δὲν ὑπετάχθησαν ὑπὸ τὸ πρωτεῖον τῆς Ρώμης.
 Αὕτη εἶναι ἡ πικρὰ ἀλήθεια. Οἱ Τούρκοι προήλαυον εἰς
 τὴν Εὐρώπην.

§ 19. Ἐν βιβλίῳ σπανιωτάτῳ, τῇ Κοσμικῇ Ἀρχον-
 τολογίᾳ(2) λόγου φερομένου περὶ τῆς τουρκικῆς δυνά-
 μως ἀνὰ τὴν Εὐρώπην «*Potentia ottomanica sive Im-
 perium Turcicum per Europam*» ἀναγινώσκονται λίαν
 ἐποικοδομητικὰ τῇ γνώμῃ ἐμοῦ «*Nullos enim habebant ca-
 pitales hostes Christiani, quam ipsos Christianos. Con-
 fugerant Palaeologicum ecclesiis Orientalibus ad pa-
 ran et imperatorem Romanum, ad... adconsilia Pisanum,
 Constantiense, Basiliense, sed pro auxilia retulerant nuda
 verba exprobrationes, ludibria*, δηλαδὴ οἱ πρὸς τὴν Δύ-
 σιν ἀποταθέντες Παλαιολόγοι οὐδὲν ἀπεκόμισαν ἢ λό-
 γους κενούς, ὀνειδισμούς, χλευασμούς. — *Secutus ad hunc
 modum Mahometes qui nulla ab Occidente ventura
 auxilia moverat, obsedit Constantinopolin*. Τίνα σαφε-
 στέραν γνώμην ἀπαιτῶ; ἐκ προθέσεως τὰς κυριώτερας λέ-
 ξεις ἠραίασα.

Ἐν τῇ πρώτῃ δὲ ἐπιστολῇ Πίου τοῦ Β', τῇ ἀπὸ

(1) Noiret, αὐτόθι σ. 443.

(2) Gottfried, Archontologia, κλπ. ὄρα σημ. 2 τῆς σ. 6. ἐνταῦθα

τῆς πρώτης σελίδος τοῦ πρώτου φύλλου τῆς **Συλλογῆς τῶν Ἐπιστολῶν**(1) ἀρχομένη φέρονται ἄξια λόγου παρατηρήσεις καὶ ρήσεις τοῦ μεγάλου τούτου τῆς Ρώμης ποντίφικος καὶ ἡ ἱστορία τῆς ἐξαπλώσεως τοῦ Μωαμεθανισμοῦ μέχρι τῆς Ἰσπανίας, ἀριθμοῦνται αἱ ἐπαρχίαι, ἐν αἷς τὸ βάρβαρον τῶν Τ. γένος τῷ Θεῷ τε καὶ ἀνθρώποις μισητὸν (*deo atque hominibus odiosa*) ἐξηπλώθη, λέγεται δὲ τίνι τρόπῳ ἔνεκα τῶν διχονοιῶν τῶν Ἑλλήνων (μόνον τῶν Ἑλλήνων; *dissensionibus Graecorum*) ὁ Μωάμεθ κατέκτησε καὶ τὴν ἀπολειφθεῖσαν ΚΠ, ἧς καὶ ἐγκώμιον πλέκεται. Τοῦτο δὲν δύναμαι ἵνα συγκρατηθῶ καὶ μὴ ἀναγράψω ἐν ταῦθα, πρῶτον νῦν ἀναγραφόμενον ἐπὶ λέξει.

Restabat, λέγει ὁ πάπας, regia urbs Constantinopolis totius Orientis columen atque caput, Patriarchalis atque imperatoria sedes. Unicum graecae sapientiae domicilium; ubi tot magnificentissima templa, tot sacra

(1) Pii Secundi Pont. Max. de conventu Mantuano. Epistola prima (φυλ. 1-4b) χρονολογεῖται: Datum Romae apud S. Petrum. anno incarnationis 1458. Tertio idus Octobres Pontificatus nostri, anno primo.

Aeneas Sylvius epistola ad Turcarum imperatorem Mahumetem. S. I. a et typ. (Romae, Stephanus Plänck, ca 1491) 47 (statt 48) Bl. 31 Zeilen. 4o.

Aeneas Sylvius Piccolomineus (Pius II), epistolae de conventu mantuano (Folio 160 recto) Has Pii Secundi epistolas qd. . . castigatas per Petrum Augustinum Philellum impressit Mediolan. Antonius Zarothus opere et impendio Johannis legnani a. d. 1481 die XXXI Maii. 164. Bl. Rom. T. 34. Z. Sign. a-u. Folio.

Ἡ πρώτη τῆς πεντηκοντάδος ταύτης τῶν ἐπιστολῶν καὶ ἡ τελευταία, ἐκτὸς ἄλλων ἐν τῷ μεταξὺ εἶναι ἐναντίον τῶν Τούρκων ἦτοι ἡ 52α, μηνολογουμένη X Kalend. Febr. 1464 πρὸς τὸν δούκην τῆς Βουργουνδίας Φίλιππον.

ria: tot palatia principum. tot nobilissimae civium aedes olim fuere: tot publica et privata opera sumptu singulari industria constructa; ut exteri eo venientes admirati splendorem urbis non tam mortalium, quam caelestium eam esse patriam dixerint: hanc quoque diebus nostris dum latini inter se divise graecos deserunt. Turcorum crudelissima natio invasit; expugnavit; expilavit; foedavit: deque ea urbe triumphavit; quae toti orienti leges dedit(1).

§ 20. Καὶ μετὰ τοὺς ἐπαίνους τούτους τοὺς συγκινητικούς γνωματεύει ὅτι ἔνεκα τῶν ἀμαρτιῶν ὅλων ἡ ἐξ οὐρανοῦ ὄργη ἐπέτρηψε τὴν καθ' ἡμῶν ἔφοδον τῶν Τούρκων καὶ κατέστησε τοὺς χριστιανοὺς τοῖς ἀπίστοις βαρβάρους ὑποφόρους(2). Προτρέπεται δὲ καὶ παραθαρρύνει πάντας, ἵνα δρᾶξωνται τῶν ὅπλων πρὸς ὑπεράσπισιν τῆς **καθολικῆς θρησκείας**, βεβαιῶν ὅτι δὲν εἶναι τοιαύτη καὶ τηλικαύτη ἡ τῶν Τούρκων δύναμις, οἷα κοινῶς πιστεύε-

(1) Καὶ ἐν ἄλλῃ ἐπιστολῇ πρὸς τὸν Σφόρτσαν Φραγκίσκον δούκα Μεδιολάνου (φύλλ. 138-140) φέρονται «Novissime diebus nostris orientalis imperii ac totius Graeciae columen Constantinopolis in Turcorum potestatem pervenit quam prisca novam Romam appellavere: patriarchali sede atque imperiali thono gloriosam. . . ἦτοι. τῆς ἀνατολικῆς αὐτοκρατορίας καὶ τῆς ὅλης Ἑλλάδος ὁ στῦλος, ἡ ΚΠ ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν τῶν Τούρκων περιήλθε ἡ πατριαρχικῶ καὶ αὐτοκρατορικῶ θρόνῳ ἔνδοξος.

(2) ... christianos infidelibus barbari tributarios vestigalesque fecit. (ἐν φύλλῳ 2α).

ται(1). Ἐν ἄλλῃ ἐπιστολῇ τῇ 51ῃ, διεξοδικῇ, *ad cunctos Christianos* ἀπευθυνομένη περὶ τῶν Τούρκων ἐπαναλαμβάνει κατὰ τὸ παράδειγμα τῶν προκατόχων αὐτοῦ Νικολάου καὶ Καλλίστου, ὧν μνημονεύει (σ. 152) *minor est Turcorum potentia quam fama ...*. Ἐν ἄλλῃ δ' ὁμοῦς ἐπιστολῇ καταλήγει εἰς πικρὰν ἐξομολόγησιν, σημεῖον τῶν καιρῶν, ὡς ἀνωτέρω ὑπέδειξα ἐξ αὐτῶν τῶν ἐγγράφων σχηματίσας οἰκείαν γνώμην ὅτι «οἱ ἡγζυμόνες δὲν θέλουσιν ἰν' ἀκούσῳσι τῆς φωνῆς τοῦ ποιμένου, κλείουσι τὰ ὦτα, ἕκαστος δ' ἐπὶ τὰς βλέψεις αὐτοῦ σπεύδει. Τί δ' ἡμῖν ποιητέον;(2)».

Καὶ δι' ἄλλης πάλιν ὁδοῦ, τῆς διδασκαλικῆς, τῆς κατηχητικῆς, ὁ Πίος ἐπειράθη ἵνα ἐπιτύχῃ τοῦ σκοπομένου, τῆς παλινορθώσεως τῆς χριστιανισμοῦ, ἐτόλμησε δὴλα δὴ ἵνα κατηχήσῃ τὸν Πορθητὴν καὶ προσηλυτίσῃ διασείων τὰς κυμαιομένας αὐτοῦ θρησκευτικὰς δοξασίας γράφων πρὸς αὐτὸν ἐκτενὲς γράμμα, οὗ ἡ ἀρχή.

PII SECUNDI, pont. Max: ad Illustrissimum Mahametem Turcorum principem epistola.

Pius episcopus servus servorum dei: Illustri Machumeti principi Turcorum Timorem diuini nominis et amo-

(1) «si convenientes in unum christiani principes pro defensione catholicae fidei concorditer arma capessant. Non est tanta Turcorum potentia, quanta vulgo creditur: nec pares illorum vires nostris existunt quippe numero militum robore splendoremque armorum et rei bellicae peritia christiani semper superiores fuere quam Turci (φύλλ. 3α)

(2) «Vocamus in auxilium principes tanquam custodes christianae plebis: aures claudunt, nolunt audire voce[m] pastoris. post sua quisque desideria pergunt. Quid agemus: (σ, 148b)

rem. Scripturi ad te aliqua pro tua salute et gloria: proque communi multarum gentium consolatione et pace: hortamur ut benigne audias uerba nostra: nec prius damnes quam iudices: nec prius iudices [quam] singula deligenter intelligas. Accipe quae scribimus in bonam partem et usque in finem patienter audi... Non enim te odio persequimur. neque tuo insidiamur capiti: quamis nostre Religionis hostis existas: et armis Christianam plebem: operibus tuis tibi non sumus offensi: diligimus iubente domino inimicos nostros: et pro persecutoribus nostris oramus: sapientibus et insipientibus debitores sumus et omnes cupimus fieri saluos: Grecos; Latinos; Iudes; Sarracenos: omnibus optamus bona: sed scimus uera bona neminem assequi posse qui extra euangelium degit; et a Christo domino nostro est alienus. Noli autem aures claudere a oculos auertere cum Christum nominamus: quem Mahametea lex in qua natus es: et virum sanctum et prophetam magnum et uirginis filium et miraculis clarum dicit.

..... *Haec sunt quae tibi cum baptismo premia promittuntur: his te bonis diuina pietas procul dubio cumulabit obsequentem euangelio. Quod si respueris consilia nostra peribit tanquam fumus gloria tua: et tu more hoim reversus in cinerem totus morieris. Christus regnabit in eternum: cui est honor et gloria in seculorum secula. Amen.»*

Παρέθηκα τὸ λατινιστὶ κείμενον καὶ ὑπ' αὐτὸ ἐπισυνάπτω τὴν μετάφρασιν. ἔχουσιν ὧδε: ἐπίτηδες αὐτοῦσιων πρὸς μείζονα λόγον.

Πίου Β', Ποντίφικος Ἄκρου, πρὸς τὸν Ἐκλαμπρότατον Μοχαμέτην, ἡγεμόνα τῶν Τούρκων ἐπιστολῇ.

Πίος ἐπίσκοπος, δοῦλος τῶν δούλων τοῦ Θεοῦ, τῷ ἐκλάμπρῳ Μοχαμέτη, ἡγεμόνι τῶν Τούρκων φόβον τοῦ θείου ὀνόματος καὶ ἀγάπην. Μέλλοντες γράφειν πρὸς σὲ τινὰ ὑπὲρ τῆς σῆς σωτηρίας καὶ δόξης καὶ ὑπὲρ τῆς κοινῆς πολλῶν ἐθνῶν παρηγορίας καὶ εἰρήνης: προτρέπομεθα ἵνα εὐμενῶς ἀκούσης τοὺς ἡμετέρους λόγους καὶ ἵνα μὴ πρὶν καταδικάσης ἢ δικάσης, μηδὲ πρὶν δικάσης ἐὰν μὴ καθ' ἕκαστον μετ' ἐπιστάσεως νοήσης. Δέξαι ὅσα γράφομεν ἐν καλῇ μοίρᾳ καὶ ἄκουε μέχρι τέλους ἐν ὑπομονῇ..... Ὅτι δὲν σὲ καταδιώκομεν μίσει οὐδὲ κακὰ κατὰ τῆς σῆς κεφαλῆς βυσσοδομοῦμεν, εἰ καὶ ὑπάρχεις τῆς ἡμετέρας θρησκείας ἐχθρὸς καὶ τοῖς ὄπλοις τὸ χριστιανικὸν πιέξεις πλήρωμα. δὲν θυμούμεθα τοῖς ἔργοις σου, ἀγαπῶμεν, κελεύσει Κυρίου, τοὺς ἐχθρούς ἡμῶν καὶ ὑπὲρ τῶν διωκτῶν ἡμῶν εὐχόμεθα σοφοῖς τε καὶ ἀσόφοις ὀφειλέται ἐσμέν καὶ πάντες ἵνα σωθῶσιν ἐπιθυμοῦμεν, Ἕλληνας, Λατίνους, Ἰουδαίους, Σαρακηνοὺς. Πᾶσιν ἀγαθὰ εὐχόμεθα, ἀλλ' ἐπιγινώσκομεν τάληθῆ ἀγαθὰ ὅτι οὐδεὶς δύναται ἵνα τύχη τούτων ἐκ τῶν ἐκτὸς τοῦ Εὐαγγελίου βιούντων καὶ τῶν ξένων Χριστῷ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν. Μὴ θελήσης ἵνα φράξης τὰ ὄρα ἢ ἀποστρέψης τὰ ὄμματα, ὅτι τὸν Χριστὸν ὀνομάζομεν, ὃν ὁ Μωαμεθανικὸς νόμος, ἐνφ' ἐγεννήθη καὶ ἄνδρα ἅγιον καὶ μέγαν προφήτην καὶ παρθένου υἱὸν καὶ ἔνδοξον τοῖς θαύμασι λέγει.

....Ταῦτα εἶναι, ἅτινά σοι σὺν τῷ βαπτίσματι δῶρα ὑποσημένα: τούτοις τοῖς ἀγαθοῖς ἢ θεία χάρις ἀναμφιβόλως πληρώσει τὸν ἀκολουθοῦντα τὰ διδάγματα ὁπαδὸν τοῦ Εὐαγγελίου. Ἐὰν ἀποπίσης τὰς ἡμετέρας συμβουλὰς

ἀπολεσθήσεται ἡ δόξα σου, ὡς καπνὸς, καὶ σὺ, ὡς ἔθνος τοῖς ἀνθρώποις εἰς τέφραν ὀλόκληρος σύσσωμος ἀποθανεῖ. Ὁ Χριστὸς βασιλεύει πάντοτε, ᾧ ἡ τιμὴ καὶ ἡ δόξα εἰς αἰῶνας αἰώνων. Ἀμήν.»

Καὶ ἐκ τῶν καρδιναλίων ὁ πολυμαθὴς νομομαθὴς καὶ φιλόσοφος πολιτικὸς Νικόλαος ὁ Κουσανὸς (*Cusanus* 1401-1464) ὁ τοῖς ἐν ΚΠ γνωστὸς Εὐγενίου τοῦ Δ'. ἀπεσταλμένος, ὁ τὸν αὐτοκράτορα εἰς Φλωρεντίαν συνοδεύσας καὶ ἐν τῇ συνόδῳ παραστάς δὲν προέτρεψε μετὰ τὴν Ἀλωσιν τοὺς ἡγεμόνας τῆς Δύσεως εἰς σταυροφορίαν; δὲν ὠμίλησε περὶ εἰρηνείσεως τῶν Ἐκκλησιῶν; δὲν ἔγραψεν ἐπὶ τούτῳ καὶ **Διάλογον** *De pace seu concordantia fidei*; αὐτὸς, ἀντιπρόσωπος τοῦ εἰς Μάντουαν (1459) ἀπόντος Πίου, ἐν Ρώμῃ παραμείνας δὲν ἔγραψε τὴν *cibario Alcorani*, δηλαδὴ τὴν ἐξονύχιον τοῦ Κορανίου καὶ δὲν συνέστη ἐπὶ τούτῳ τὰ προσήκοντα;

§ 21. Καὶ ταῦτα μὲν ὁ πάπας ἔγραψεν, σχέδια ἠτοίμαζεν ἐναντίον τῶν Τούρκων· ὁ δὲ Μωάμεθ προήλαυε καὶ κατελάμβανε νέας χριστιανικὰς χώρας, δυνάμει, βία καὶ αἵματι. Οἱ ὑπὲρ τῆς χριστιανικῆς πίστεως καὶ τῆς ἐλευθερίας λόγοι τοῦ γηραιοῦ ἱεράρχου οὐδένα ἕτερον συνεκίνησαν ἢ αὐτὸν μόνον· οὔτε τὸν Μωάμεθ, εἰς ὃν ἔγραψεν ὅτι **εἰάν ἦτο χριστιανὸς, ἀποθνήσκοντος τοῦ Λαδισλάβου, τοῦ τῆς Οὐγγαρίας καὶ Βοημίας βασιλέως, οὐδεὶς ἄλλος πλὴν αὐτοῦ θὰ κατελάμβανε τὸν θρόνον τοῦτον, καὶ ἄλλα τόσα.** *Hortamur ut benigne audias verba nostra*, ὡς εἶπον ἀνωτέρω. Ὁ Μωάμεθ ἀπαντῶν τῇ ἐπιστολῇ τοῦ ἀγίου Πατρὸς ἀπέφυγεν ἵνα διέξη τὸ περὶ ἀλλαξοπιστίας θέμα. Ὁ Πίος ἀπέθανε προφέ-

ρων τ ν λέξιν σταυροφορία· ἠξιώθη ἵνα γένηται ὁδηγὸς ἡγεμόνων, καίτοι καὶ αὐτὴν ἀκόμη τὴν ἀπόφασιν ἔλαβε κατελθὼν εἰς Ἀγκῶνα, ὅπου θὰ συνήρατο ὁ συμμαχικὸς στόλος καὶ ὁ συμμαχικὸς στρατός. Ἐπίστευεν ὅτι εἶναι δυνατόν ἵνα ἐκκαύσῃ τὴν φιλοτιμίαν τῶν φίλων αὐτοῦ ἡγεμόνων καὶ ὀδηγήσῃ αὐτοὺς πρὸς τὸν Βόσπορον. Εὐσεβεῖς πόθοι.

Καὶ ὁ πάπας ἠπατήθη, καθὼς οἱ Παλαιολόγοι νομίσαντες ὅτι διὰ τῆς ἐνώσεως τῶν Ἐκκλησιῶν θὰ ἐπετύγχανον βοηθείας τῶν παπῶν καὶ δι' αὐτῶν τῆς τῶν Εὐρωπαίων. Καὶ οἱ μὲν Παλαιολόγοι δικαιολογοῦνται πως ἐὰν δὲν ἐνεβράθυνον εἰς τὴν πολιτικὴν τῶν ἡγεμόνων τῆς Δύσεως οὐχὶ δυσδιάκριτον, οὐδὲ ἀνατομικῆς γυμνασίας δεομένην, ἀλλ' οἱ πάπαι; Ἡλιζον οὗτοι, ὅτι διὰ τοῦ θρησκευτικοῦ αὐτῶν κύρους θὰ συνεκίνουν τοὺς ἤδη πρὸς ἀλλήλους μαχομένους ἡγεμόνας τῆς Εὐρώπης(1); Ἡπατώντο, Διατι; εἶπον περὶ τούτου τὰ δέοντα ἀνωτέρω.

Z'.

§ 22. Ἡ Ἄλωσις τῆς βασιλίδος, τῆς πρωτευούσης τῆς βυζαντιακῆς αὐτοκρατορίας καὶ ἡ εἰς αὐτὴν εἴσοδος τοῦ Κατακτητοῦ ἔθηκε τὸ ἀσφαλὲς θεμέλιον τῆς πολιτικῆς ὑποστάσεως τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους ἐν τῇ Εὐρώπῃ ὡς

(1) Ἐκατονταετῆς πόλεμος-Φριδερίκος Γ'.-Ματθίας Κορβίνος-Φίλιππος τῆς Βουργουνδίας. Ὁ βουλόμενος ἀναγνώτω λαμπρὰν διατριβὴν τοῦ μακαρίτου φίλου **Εἰρηναίου Ἀσωπίου** ὑπὸ τὸν τίτλον «Πῶς ὁ Β'. τελευταῖοι σταυροφορικοὶ ἀγῶνες... ἐλπίδες. «Παλαιὰ καὶ νέα.» τ. Α' (Βιβλ. Μαρασλή).

ἀνωτέρω εἶπον (σ. 7) Ἐκ τῆς Ἄλωσεως χρονολογεῖται τὸ πολύκροτον Ἀνατολικὸν Ζήτημα, ἡ ὡς ἐλέγετο *Res Orientales*, ἅμα δὲ καὶ ἡ ἀνάμιξις τῆς Ρωσίας εἰς τὰ ἀνατολικά πράγματα ἰδίως μετὰ τοὺς γάμους Σοφίας τῆς Παλαιολογίνης, κόρης τοῦ Θωμᾶ Παλαιολόγου μετὰ Ἰβάν τοῦ Γ', καίτοι σήμερον, καθ' ἣν ὄραν διορθοῦμεν τὰς γραμμὰς ταύτας τὸ ζήτημα τοῦτο ἀναποσπάστως συνδέεται μετὰ τῆς ἱστορίας τοῦ ὅλου Ἰσλαμισμού ἕνεκα τῶν περὶ τὴν Μεσογείω προβλημάτων καὶ τῶν ἐν τῇ Β. Ἀφρικῇ, ὡς κατεδείχθη ἐν τῷ τουρκοϊταλικῷ πολέμῳ καὶ τῷ πολέμῳ τῷ καθεστῶτι(1). Ζητητέον δὲ νῦν, ἐὰν πρέπη τις ἴν' ἀποφανθῇ ὅτι ὁ Κατακτητὴς οὐχὶ χορηγῶν ἀλλὰ μᾶλλον κυρῶν τὰ ὑπάρχοντα τῇ Ἐκκλησίᾳ ἡμῶν δίκαια ἔπραξε τοῦτο ἐκ φόβου ὀπισθοβούλου μὴ ἡ ἔνωσις τῶν Ἐκκλησιῶν Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως προκαλέσῃ καὶ ἔνωσιν τῶν χριστιανικῶν κρατῶν κατὰ τοῦ τουρκικοῦ κράτους ὑπὸ τὰς εὐλογίας καὶ τὰς ὀτρύνσεις τῶν παπῶν, διὰ τοῦτο δὲ καὶ αἱ εἰς τὸν Οἰκουμενικὸν πατριάρχην ἢ μᾶλλον τὸ πατριαρχεῖον εὐμενεῖς αὐτοῦ διαθέσεις, καίτοι αὐταὶ ἦσαν προσωπικαὶ προσωριναὶ ἀπὸ ἔτους εἰς ἔτος ἐπιδεχόμενα μεταβολάς. Εἶχεν ἄρα γε ὑπ' ὄψιν τὰ πρὸ ἑκατονταετηρίδος ἐπὶ Καντακουζηνοῦ Ἰωάννου γενόμενα διὰ τοὺς χριστιανούς τῆς Παλαιστίνης ὑπὸ τοῦ Σουλτάνου τῆς Αἰγύπτου; Ὁ Σουλτᾶνος ἐκεῖνος, πάντα ἃ ἐλυσίτέλει τοῖς ἐκεῖ χριστιανοῖς καὶ ἠξίωσεν ὁ Καντακουζηνὸς φιλοτιμῶς,

(1) Πρὸς Driault E. «Ἱστορ. τοῦ Ἀνατολικοῦ Ζητήματος» κατὰ μτφρ. Ἀννέου· ἐν Ἀθήναις 1900 σ. 13, προμαντεύσαντος τὰ τῆς νυνὶ ἱστορίας.

φιλικῶς καὶ προφρόνως διέταξεν ἵνα γίνωσι(1).

Σοφοκλῆς ὁ Οἰκονόμος ἐν τῷ βίῳ Γρηγορίου τοῦ Εἰρηνοπόλεως(2), πενηκονταετίαν ὄλην πρὸ ἡμῶν, ἀναφέρει ὅτι ἀνέγνω ἐν τοῖς Μουσουλμανικοῖς Χρονικοῖς τοῦ Ramboldi(3) εἶδησιν σπουδαιοτάτην, καθ' ἣν ὁ τοῦ Κατακτητοῦ πατὴρ Μουράτ ὁ Β' ὁ τῆς Θεσσαλονίκης καὶ τῶν Ἰωαννίνων κατακτητῆς, γνωρίσας τὰς περὶ τῆς ἐν Φλωρεντία Συνόδου διαθέσεις τῶν ἡμετέρων συνέστησεν ἵνα μὴ ἀναγνωρίσωσι τὴν ἀπόφασιν αὐτῆς, ἀφ' οὗ τοιαύτη ἦν καὶ ἡ ἐπιθυμία αὐτῶν. Ἐνταῦθα -κατ' ἀκριβῆ μετὰφρασιν ἐκ τοῦ ἰταλικοῦ παρατίθημι ὅλον τὸ πρὸς τὸ μέρος τοῦτο συναφὲς ἐδάφιον.

Ἔτος 1434. Ἡ παρουσία τοῦ αὐτοκράτορος Παλαιολόγου ἐν τῇ Συνόδῳ τῆς Φερράρας ἐν συνοδείᾳ τοῦ γέροντος Πατριάρχου τῆς ΚΠόλεως καὶ πολυαριθμοῦ ἀκολουθίας ὑπουργῶν, ἐπισκόπων, μοναχῶν καὶ λογίων, συνετέλεσεν ἴν' αὐξήσῃ ἡ μερίς τοῦ τῆς Ρώμης ποντίφικος

(1) Ἐκτενῶς παρὰ Καντζκουζηνῶ τ. Γ' 93 καὶ ε' (ἔκδοσ. Βόννης) καὶ τὸ φερμάνι, ἀξιόλογα πρὸς ἀνάπτυξιν τῶν ἐν φερμανίῳ δοθέντων καὶ μελέτην καὶ πρὸς ἀντιβολήν, διότι ἐκεῖνοι οἱ Σουλτᾶνοι ἦσαν καὶ Μουσουλμᾶνοι.

(2) Ἐν Ἀθήναις 1860 σ. 6-7.

(3) Annali Musulmani τόμ. XI, Milano 1825— ἐν σ. 434-35 Εὐμενεῖ συναντιλήψει τοῦ διευθυντοῦ τῶν χειρογράφων τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Μονάχου καὶ ἀκαδημειακοῦ κ. Leidinger ηὐτύχησα ἵνα κατέχω ἀντίγραφον πλήρες τοῦ ἐδαφίου τούτου ἐκ τῶν σπουδαιοτάτων τούτων χρονικῶν, ἅτινα καὶ αὐτοῖς τοῖς Ἀνατολισταῖς, ὡς ἔγραφετό μοι, ἦσαν οὐχὶ πολὺ γνωστά ἕνεκα καὶ τῆς σπάνιως τοῦ βιβλίου.

ἐκτάκτως ὑπὲρ τῆς συνόδου τῆς Βασιλείας. Μετὰ ἐννέα μηνῶν φιλονεικίας καὶ ἀμφισβητήσεις καὶ εἰκοσιπέντε δημοσίας συνεδρίας ὁ τῶν Λατίνων κληρὸς ἐκαυχᾶτο ὅτι οἱ Ἕλληνες συνήνεσαν ταῖς γνώμαις αὐτῶν ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν διττὴν ἐκπόρευσιν τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Οἱ Ἕλληνες καὶ οἱ Λατῖνοι κατὰ τὴν τελευταίαν συνεδρίαν τῆς συνόδου, ἥτις ἐκ Φερράρας συνῆλθεν εἰς Φλωρεντίαν, ἐνηγκαλίσθησαν ἀλλήλους καὶ ὑπεσχέθησαν ἀμοιβαίαν φιλίαν καὶ αἰωνίαν ὁμόνοιαν (*amicizia e concordia eterna*). Φαίνεται ὅτι αἱ τοιαῦται ἀγαθότητος (εὐμενείας) ἐκδηλώσεις ἐπρόκειτο οὐδὲ τὴν ἐλαχίστην ἵνα ἔχωσι σχέσιν (=ἐπιδράσωσι) πρὸς τὰς πολιτικὰς ὑποθέσεις τὰς μεταξὺ τῆς ἑλληνικῆς αὐτοκρατορίας καὶ τῶν Ὀθωμανῶν, οὐχ ἥττον ἐγένοντο ἀφορμῆς ἐχθροπραξιῶν. Σύμπαν τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος προσβληθὲν εἰς τὰς ἀρχὰς αὐτοῦ δικαίως ἀπεδοκίμασε τὴν συμπεριφορὰν τοῦ αὐτοκράτορος καὶ ἔδειξε τὴν ἰδίαν αὐτοῦ περιφρόνησιν. Ψευστὴν τῆς διπλῆς αὐτοῦ ἐλπίδος τοῦ νὰ ἴδῃ ὄλην τὴν Δύσιν βαδίζουσαν πρὸς ὑπεράσπισιν αὐτοῦ καὶ βλέπον ὅτι ἡ ἐπιστήμη καὶ ἡ ὀρθοδοξία τῶν ἰδίων αὐτοῦ κληρικῶν ἤρατο εὐκόλον νίκην ἐν ταῖς συζητήσεσι πρὸς τοὺς ἀμαθεῖς ἱεράρχας τῆς Δύσεως (*sopra i prelati ignorandi dell' Occidente*) προσέβη εἰς ὕβρεις καὶ εἰς παράπονα τοιαῦτα, ὥστε ὁ Ὀθωμανὸς Σουλτᾶνος δὲν ἦτο δυνατόν ἵνα μὴ διευκρινήσῃ ταῦτα καὶ μὴ ὠφελῆθῃ ἐξ αὐτῶν.(1) Οὗτος ἀπέτρεψε τοὺς χριστιανοὺς ὑπηκόους αὐτοῦ (τοὺς ὀρθοδόξους δηλονοῦν) ἵνα συμμορ-

(1) Τὴν μετφρ., ὀφείλω τῷ ἀγαπητῷ συναδέλφῳ Νικολάκῃ ἐφένδῃ Ὁσχάνῃ, ἀρχιγραμματεῖ τῶν Αὐτοκρατ. Μουσείων.

φωθῶδι πρὸς τὰς διατάξεις τῆς ἐν Φλωρεντία Συνόδου. Ὅλη ἡ Ἀνατολή, ἡ Θράκη, ἡ Μακεδονία, ἡ Θεσσαλία καὶ ἐν γένει ὅλοι οἱ λαοὶ οἱ ἐν τε τῇ Ἀσίᾳ καὶ ἐν τῇ Εὐρώπῃ οἱ ἀναγνωρίζοντες τὴν πνευματικὴν ἐξουσίαν (la *Supremazia spirituale*) τοῦ πατριάρχου τῆς ΚΠόλεως, ἐπεκρότησαν εἰς τὰς διαθέσεις ταύτας τοῦ Μουράτ, ὅστις ἔνεκα πολιτικῶν λόγων ἐφοβεῖτο τὴν συμφιλίωσιν τῶν Λατίνων καὶ τῶν Ἑλλήνων. Τοιοῦτῳ τῷ τρόπῳ ἀπέτυχεν ἡ γενικὴ ἔνωσις τῶν δύο Ἐκκλησιῶν, οὐδεμίαν δ' ὑπῆρχε ἐλπίς ἵνα αὕτη πραγματοποιηθῇ.»

H'.

§ 23. Ἡ ὑπερχιλιετὴς δρῦς, ἡ ἐν τῷ Βοσπόρῳ, ἡ τὴν Εὐρώπην τοσάκις διασώσασα ἢ εἰς ἐπαλληλίους θυνελάς τοσοῦτων ἐπιδρομῶν ἐπὶ αἰῶνας ἀντιστάσα ἔπεν(1) ἡ δὲ πῶσις αὐτῆς ἐγένετο ἀρχὴ νέων κατακτήσεων σοβαρῶν καὶ δυσκόλων καὶ νέων ἀγώνων πολεμικῶν ἅμα καὶ πολιτικῶν τῷ Μωάμεθ, ἀλλ' ἅμα καὶ ἀρχὴ νέων σχέσεων τοῖς Δυτικοῖς.(2) Τούτου ἔνεκα καὶ δι' ὅσους λόγους

(1) Ὁ Gelzer ἔλεγεν «Das ist die w. lthistorische Grosstat von Byzanz» und den preis unsäglicher Leiden hat es das Christentum und damit die Gesittung gerettet à Byzant. Kulturgeschichte ἐν Τυβίγγῃ, 1909 σ. 9-10. Πρβλε καὶ τὰ ἐν τῇ σελ. 15 Nur dieses Neurom hat es verhindert. dass... ἄριστα.

(2) Πρὸς τοὺς Βενετούς, τοὺς Σέρβους, τοὺς Οὐγγρούς, τὸν Σκενδὲρ βέην, τοὺς ἐν Τραπεζοῦντι Κομνηνοὺς, τοὺς Ροδίους ἱπποτάς, τοὺς πάπας. Ἀναγνωσθήτω τί ἔγραφε τῷ μεγάλῳ πάπῳ Πίῳ τῷ Βῳ περὶ τῆς καταγωγῆς αὐτοῦ τε καὶ τῶν Τούρκων ὁ Κά-

ἀνωτέρω ὑπέβαλον, ὁ Κατακτητὴς εὐθετον ἐθεώρησεν ἵνα ἐγκρίνη καὶ κυρώσῃ τὰρχαῖα δίκαια (ἱμυγιαζάτι μεζχεμπιγιέ) τοῦ κλήρου καὶ εὐκολίας παράσχῃ τῷ βασιλικῷ ἔθνῳ μείζονας τῶν τοῖς ἄλλοις συνοικισθεῖσιν ἔθνεσι χορηγηθεῖσων Ἀρμενίοις τε καὶ Ἑβραίοις(1) πρὸς τοῖς θρησκευτικοῖς πολιτικὰ καὶ δικαστικὰ χορηγήσας τῷ πατριαρχείῳ δίκαια(2).

τακτητὴς ἐν Bayle, Dictionnaire hist-critique, 5ῆκδ. Amsterdam 1734, fol ἐν λ. Mahomet καὶ ἴδε τὰς αὐτόθι παραπομπὰς εἰς τοὺς οἰκείους τόμους. «Je m'estonne, dit il, comment les Italiens se bandent contre moy attendu que nous avons nostre origine comme des Troyens, et que j'ai, comme eux, interest, de vanger le sang d'Hector sur les Grecs, les quels il vont favorisant contre moi» ἐν τ. Α'. 58.—

Περίεργον ὅτι καὶ ὁ Lubenau ἐν τοῖς Ἀπομνημονεύμασι τῆς περιηγήσεως αὐτοῦ ἀφιερῶν ὅλον κεφάλαιον (τὸ 35ον, ἐνθ' ἀνωτέρω σ. 212-216) εἰς τὴν περιγραφὴν τῆς ἐν Γαλατῇ ἄλλης φυλακῆς τῶν χριστιανῶν, τῆς διαίτης αὐτῶν, τοῦ ἐν αὐτῇ ἐκκλησιδίου, ἐνῶ καὶ τις τῶν ἐν τῇ φυλακῇ ὑπὸ τῶν ἐγκαθειρκτων συντηρούμενος τελεῖ καθήκοντα ἱερέως ἀπηλλαγμένος τῆς ποδοπέδης καὶ πάσης ἄλλης ἐργασίας καὶ παρατηρῶν ὅτι μεταξὺ τῶν καταδικῶν τῶν ἄλλων ἐθνῶν Γερμανοὶ ἢ Οὐγγροὶ ὑπάρχουσιν ὀλιγώτεροι, οὐδεὶς δὲ Γάλλος, ἐπάγεται: «διότι οἱ Τούρκοι διατείνονται ὅτι ὁ Φράγκος, ἐξ οὗ οἱ Φραντζέζοι κατάγονται, ἐγένετο υἱὸς τοῦ Ἑκτορος, διὰ τοῦτο εἶναι ἀδελφοὶ αὐτῶν, ἀμφοτέροι Τρῶες καὶ τηροῦσι πρὸς αὐτοὺς αἰώνιαν εἰρήνην» καὶ Πολωνὸς οὐδεὶς, εἰ μὴ μόνον παρά τισιν ἀστοῖς. Ὅρα καὶ τὰ ἐν τῇ 2 ὑπόσημ. τῆς 6 σελίδος σημειούμενα.

(1) Περὶ τῶν προνομίων τῶν Ἑβραίων τοῦ λόγου ὄντος παρεωράθη νομίζω, ἡ ἐν τῷ Θῳ τ. τῆς γερμανικῆς Ἐκδόσεως τοῦ Hammer (Πέστη, 1833) σημείωσις 1952a (σ. 488).

(2) Παπαρρηγοπούλου Π. Ἀστικοῦ Δικέου Γενι-

Ὁ μακαρίτης Ἰωακεῖμ ὁ Φορόπουλος, ἀρχαιοφύλαξ τῶν Πατριαρχείων καὶ τὰ κατὰ τὸ ἀρχαιοφυλακεῖον ἀρευνῶν ἐδημοσίευσεν ἐν τῇ Ἐκκλησιαστικῇ Ἀληθείᾳ Γράμμα πρὸς τοὺς μητροπολίτας τοῦ ἐν πατριαρχαῖς ματυροῦς Γρηγορίου τοῦ Ε΄. ὑπογεγραμμένον τῷ Ἀπριλίῳ τοῦ 1798, καθ' ὃ πάντες οἱ μητροπολίται ἀρχιεπίσκοποι καὶ ἐπίσκοποι, ἔτι δὲ καὶ οἱ ἐπίτροποι αὐτῶν ἔχουσι τὴν πληρεξούσιον ἄδειαν καὶ δεσποτείαν ἐν ταῖς ἐπαρχίαις αὐτῶν κατὰ τὰ περιεχόμενα κεφαλαιωδῶς σουρέτη ἐν τοῖς κατ' εὐσπλαγχνίαν βασιλικὴν ἀνάκαθεν ἐλεηθείη πρὸς τε τὴν καθ' ἡμᾶς ἀγίαν τοῦ Χριστοῦ ἀνατολικὴν ἐκκλησίαν καὶ πρὸς πάντας τοὺς παρ' αὐτῆς ἀποκαθισταμένους ἐν ἐκάστη ἐπαρχίᾳ γνησίους καὶ νομίμους ἀρχιερεῖς ὑψηλοῖς βασιλικοῖς βερατίοις κρίνειν ἐλευθέρως τοὺς κειοθελῶς προσερχομένους ἐπαρχιώτας αὐτῶν χριστιανούς... καὶ ἐξετάζειν ἐσκεμμένως τὰς ἀγωγὰς αὐτῶν καὶ ἀνθρωπῶν ἀκριβῶς πάσας... καὶ τὰς χρηματικὰς δοσοληψίας καὶ τὰ περὶ κληρονομίας... καὶ περὶ πᾶσαν ἄλλην ἀναφυεμένην διαφορὰν αὐτῶν καὶ διευθετεῖν... τὰς ἀγράφους τε καὶ ἐγγράφους αὐτῶν ἀποφάσεις καὶ ἐπικυρώσεις ἔχειν ἀείποτε τὸ ἀξιόπιστον καὶ εὐπαρορησίαστον ἐν τοῖς βασιλικοῖς καὶ ἐκκλησιαστικοῖς κριτηρίοις καὶ τὸ κλειδίον τῆς ἀσφάλειας. Καὶ ἐπειδὴ οὕτως ἔχει ἡ ἀληθεύουσα... ἀποδέχεται εὐμενῶς τὸ ἀνώτατον, βασιλικόν

καὶ Ἀρχαὶ ἔκδ. Β'. (1881) τ. Α' § 16 (ἢ σ. 26) «ὑπατος δικαστῆς τῶν τοῦ κλήρου καὶ ἐπὶ πάσης διαφορᾶς, ἡ χριστιανοὶ διαφερόμενοι ἀνέφερον τὴν κρίσιν...»

(1) σ. 365-366. τοῦ Κ. τόμου. (=1900).

ὑπέρολαμπρον κριτήριον τῆς δικαιοσύνης καὶ ἐπικυροῖ εἰς μονιμωτέραν τὴν ἀσφάλειαν, ὃν τρόπον καὶ ἡ Ἐκκλησία.»

Κθὼς δ' ἐπὶ Μιχαὴλ τοῦ Παλαιολόγου κριταὶ καὶ νομιμαῖοι Μουσουλμᾶνοι ἐγκατέστησαν ἐν μέσῃ ΚΠόλει κατὰ τὸ 1391(1) κινουήντος τοῦ Βαγιαζήτ τοῦ Λαίλαπος (Γιλδισίμ), διότι, ὡς φέρεται παρὰ τῷ Δούκα(2), οἱ ἀποκρισιάριοι τοῦ Σουλτάνου εἶπον» οὐκ εἶναι δίκαιον τοὺς Μουσουλμᾶνους ἐν ἐμπορίαις ἀσχολουμένους καὶ ἐν τῇ Κωνσταντίνου ἀπερχομένους διὰ τινων ὑποθέσεων καὶ ἀμφιβολιῶν παρίστασθαι ἐν κριτηρίῳ ΚΑΒΟΥΡΙΔΩΝ(3) ἀλλὰ τὸν Μουσουλμᾶνον δεῖ Μουσουλμᾶνον κρῖναι οὕτω καὶ ὁ Κατακτητῆς, αὐτὸς ὁ φανατικὸς θεωρούμενος, ἀπέτρεψε τοῖς ὀρθοδόξοις ἵνα καὶ ἐπὶ τοῦ κλήρου καὶ τοῦ λαοῦ ἔχωσι δικαστικὴν ἐξουσίαν κατὰ τὸ τέως καθεστῶς τοῦ κατὰ τὸ μουσουλμανικὸν δίκαιον ἢ ἐπιβολὴ χαράξου, φόρου κεφαλικοῦ, προσωπικοῦ εἰς τοὺς μὴ Μου-

(1) Ὁ Μανουὴλ πρὸ ἔτους ἐν Ἀγκύρᾳ συνδιατρίβων τῷ Βαγιαζήτ ὄκει ἐν οἰκίᾳ τούρκου μεγιστάνου, μεθ' οὗ οὐ μόνον στενὰ συνήψε σχέσεις ἀλλὰ καὶ συζητήσεις θρησκευτικὰς, ἐρμηνευόντων οὐκ ὀλίγων. Patrol: gr. τ. CLVI σ. 126 «πρὸς τὸν περιπόθητον αὐτοῦ κλειδίον πανευτυχέστατον δεσπότην πορφυρογέννητον Θεόδωρον τὸν Παλαιολόγον Διάλογος, ὃν ἐποιήσατο μετὰ τινος πέρσου, τὴν ἀξίαν ἀποκρίσιν (γρ. μουδερὶς=διδασκάλου) ἐν Ἀγκύρᾳ τῆς Γαλατίας.

(2) σ. 49, ἔκδ. Βόννης.

(3) Περὶ τῆς λέξεως ΚΑΒΟΥΡΙΔΩΝ, τοῦ σημερινοῦ γιανουράκιον ὡραῖαν σημειώσιν ἐν σ. 57 τοῦ ΙΓ' τόμου τῆς ὑπὸ τοῦ Quizot μεταφρασθείσης Ἱστορίας τοῦ Gibbon «Hist: de la decadence et de la chute de l'Empire Romain, (nouvelle édit. revue et corrigée, Paris 1819).

σουλμάνους ἔδιδε μόνον τὸ δικαίωμα ζωῆς αὐτῶν ἐν μόνῳ σουλμανικῷ κράτει.

Ἐμβριθῆς ἱστορικὸς, ὁ Zinkeisen, κρίνων περὶ τῆς δημιουργηθείσης τῷ ἑλληνικῷ ἔθνει, τῷ **βυζαντιακῷ ἐλληνισμῷ** (*byzant. Hellenismus*), διὰ τῶν προνομίων καταστάσεως λέγει(2) Ὁ βυζαντιακὸς ἐλληνισμὸς ἔδωκεν ὑπὸ τὴν αἰγίδα τοῦ σταυροῦ, οὐ μόνον τὴν ἐθνικὴν ἀλλ' ὑπό τινα ἔποψιν καὶ αὐτὴν τὴν πολιτικὴν αὐτοῦ ὑπαρξίν, καὶ τὸ πατριαρχεῖον ἔμεινε τὸ κέντρον τοῦ πνευματικοῦ καὶ θρησκευτικοῦ βίου τῶν Νεοελλήνων, οὐχ' ἦντον ὡς τίμιος ἐπιστήμων ἰσχυρίζεται ὅτι ἔνεκα τῶν **κομματισμῶν, τῶν ραδιουργιῶν, τῶν εὐτελειῶν.** (*Parteiungen, Intrigen und Gemeinheiten*) ἡ Πύλη προσκαλουμένη ἐπενέβαινε, τὸ πατριαρχικὸν ἀξίωμα ἐξέπιπτε καὶ τοῦ πατριαρχείου τὸ κῦρος ἐκ τῆς προτέρας ἐπιβολῆς ἠυτελλίζετο. Ἡ ἐπελθοῦσα πανωλεθρία ἀντὶ τοῦ συνετίσθη τοὺς πολλοὺς ἢ τοὺς ὀλίγους τῶν ἰθυόντων, ἐτράχυνε αὐτοὺς καὶ ἐξώθει εἰς ἀσυνεσίας καὶ κακίας εἰς πένθος τὸ ἔθνος βυθίζουσας. Οὐδεὶς δυστυχῶς δύναται ἵν' ἀρνηθῆι τοῦτο, καὶ μὴ ἀναμνησθῆι ὅτι ἡ **κακία ποιμένων**

(1) **Ράλλη καὶ Ποτλῆ**, Σ. Θ. καὶ Ι. Κ. τ: Α' σελ. 165, 170 καὶ ἐν γένει 165—170. «Καὶ πάντα ἄνθρωπον Ρωμαῖον καὶ Ἐκκλησιαστικὸν καὶ μοναστήρια». Ὅρα καὶ τὰ ἄνωθι . . . ἐκ σελ. 182 τῆς *Turcogr.* παρελημμένα.

(2) *Gesch. d. O. R.* III σ. 362, 364-65.

(3) Ἀνάγνωθι προχείρως τὰ ἐν τῇ Ἐκκλ. Ἰστ. τοῦ μητροπολίτου Διδυμοτείχου **κ. Φίλαρέτου**, τ. Γ'. σ. 126-128.

πατριαρχομανούντων(1) συνετέλει εἰς τὴν κατάπτωσιν τῆς πατριαρχικῆς δυνάμεως καὶ ἀξίας παρὰ τοῖς κυβερνωσιν.

§ 24. Τὰ δίκαια ταῦτα ἐκυρώθησαν διὰ **διεθνοῦς** ὑποχρεώσεως τῆς Ὑ. Πύλης. Τὸ κατὰ Μάϊον τοῦ 1855 **ὑπόμνημα** τοῦ μεγάλου βεζίρου Ἀαλῆ πασσᾶ ἔλαβε κῦρος ἀκλόνητον διὰ τοῦ **χάτι χουμαγιούν** τῆς 18 Φεβρουαρίου τοῦ 1856 (12 Δζεμαζιουλ-αχίρ 1272), ἐν ᾧ ρητῶς φέρονται «*Tous les privilèges et immunités spirituels accordés ab antiquo et à des dates postérieures à toutes les communautés chrétiennes ou d'autres rites non musulmans établis dans mon Empire, sous mon égide protectrice, sont confirmés et maintenus*»(2) Τὸ φερμάτιον τοῦτο ἐπισήμως ἀναγνωσθὲν ἐλήφθη ὑπὸ σημειώσιν, κατεγράφη ἐν τοῖς ἀρχείοις τοῦ Συνεδρίου τῶν Παρισίων, ἀνεγράφη ἐν τῇ φερωνύμῳ Συνθήκῃ, δι' ἧς ἐτάχθη καὶ ἡ

(1) λέξις τοῦ μακαρίτου Ι. Βελούδη.

(2) Ὅρα τὸ σπουδαιότατον τοῦτο ἔγγραφον τὸ ἐπιδοθὲν διὰ τοῦ ἐν Λονδίῳ πρεσβευτοῦ τῷ λόρδῳ Clarendon ἐν Testa, Recueil des Traités, V σ. 157. Ἐν τούτῳ γίνεται ἀνάπτυξις τῶν δικαίων τῶν χριστιανῶν καὶ τῆς θρησκευτικῆς προστασίας αὐτῶν, ὑπηκόων τοῦ Σουλτάνου . . . au moment même de la conquête et dans la plénitude de la plus entière autorité, que les Sultans, fidèles au sentiment de l'humanité, et à l'esprit même de l'islamisme, ont accordé aux Chrétiens de l'Empire Ottoman leur premiers privilèges . . . Les patriarchats constitués aux époques où la Russie ne l'était pas encore réunissant un tel faisceau de droits civils et religieux, que l'on peut vraiment dire, qu'à la réserve de l'autorité politique, que le gouvernement musulman exerce seul, les Chrétiens sont plutôt administrés, jugés et dirigés par une autorité chrétienne que musulmane.»

τουρκική Αυτοκρατορία επίσημως ἐν τῇ χορεία τὸν εὐρω-
παϊκῶν δυνάμεων(2) καὶ ἀνεστηλώθη ἐν τῇ Συνθήκῃ τοῦ
Βερολίνου(1878)(3) ὑπὸ τοῦ ἀειμνήστου ἐκεῖνου συγγάμβρου
μου Ἀλεξάνδρου Καραθεοδωρῆ πασσαῦ, ὅστις εὐστόχως ἀπο-
κρούων τὸν διαρκῆ ἔλεγχον τῶν δυνάμεων ἐπὶ τῆς τύχης
τῶν χριστιανῶν τῆς Αυτοκρατορίας, τὸν ὁποῖον προέτεινεν
ὁ πρίγκιψ Γορτσακῶφ ἐδήλωσεν κατὰ τὴν συνεδρίαν τῆς 4
Ἰουλίου ὅτι «ἡ αὐτοκρατορικὴ κυβέρνησις ἔχει ἀκλόνη-
τον τὴν ἀπόφασιν τοῦ διατηρῆσαι τὰ *ab antiquo* κεχορη-
γημένα εἰς τὰς χριστιανικὰς κοινότητας *δικαία dans toute
leur vigueur.*»

Ἐκ τῶν δηλώσεων μάλιστα τοῦ πρίγκιπος Βίσμαρκ,
τῶν ἀναγεγραμμένων ἐν τῷ πρωτοκόλλῳ τῆς 9 Ἰουλίου
καὶ τῶν ἀποφάσεων τοῦ Συνεδρίου ἐξάγεται ὅτι τὸ ζήτημα
τῶν προνομίων τούτων δὲν ἐθεωρεῖτο **ζήτημα καθαρῶς
ἐσωτερικῆς τάξεως** (*purement d'ordre interieur*) ὡς ἰσχυ-
ρίζοντό τινες καὶ μάλιστα δειλαιοὶ τινες σοφολογιώτατοι
Γερμανοὶ πολιτευόμενοι τελευταῖον, προφασιζόμενοι καὶ
τὴν κατάλυσιν τῶν **Διομολογήσεων** ἀλλὰ ζήτημα καὶ

(1) Gourdon, Hist: du Congrès de Paris, Paris 1857 σ. 552.

(2) **Αὐτόθι**, Ἐν πρωτοκόλλ. Π' φ τῆς 24 Μαρτίου, καὶ ΙΔ' φ
τῆς 25 Μαρτίου σ. 72-79. Τὸ ἄρθρον τὸ σχετικὸν ἐν τῇ Συνθήκῃ
εἶναι το 9ον, ἐνῶ ἀναγινώσκνται «ἡ Α. Α. Μ. ὁ Σουλτάνος ἐν τῇ
εὐσταθεῖ αὐτοῦ μερίμνῃ διὰ τὸ καλὸν τῶν ὑπηκόων Αὐτοῦ... ἀπε-
φάσισεν ἴν' ἀνακοινώσῃται ταῖς συμβαλλομέναις δυνάμεσι τὸ περὶ
οὗ ὁ λόγος φερμάνιον, spontanément émané de sa volouté souve-
zaine» φέρεται δὲ καὶ ὅτι αἱ συμβαλλόμεναι δυνάμεις ἀναγνωρίζου-
σι τὴν ὑψηλὴν σημασίαν τῆς ἀνακοινώσεως ταύτης (constatent la
haute valeur de cette communication).»

(3) Ἄρθρ. 63ον **πρβλ.** καὶ τὸ 62ον.

εὐρωπαϊκῆς φύσεως, διεθνοῦς ἀρμοδιότητος. Παραβία-
σις ἢ τροποποιήσις τῶν προνομίων τούτων εἶναι παραβία-
σις τῆς ἐπιτήμου ὑποχρεώσεως, ἣν ἀνέλαβεν ἐνώπιον τῆς
Εὐρώπης ὅλης περὶ τῆς διατηρήσεως αὐτῶν ἐν ὅλῃ αὐτῶν
τῇ ἀκεραιότητι (*dans toute leur intégrité*), ὑποχρεώσεως,
ἣν ἀνέλαβεν ἡ Υ. Πύλη διὰ τοῦ διεθνοῦς τούτου συμβο-
λαίου πρὸς ἀποφυγὴν διαρκοῦς, ἐνεργοῦ πολλάκις ἐπεμ-
βάσεως τῶν Δυνάμεων διὰ τὴν ἀσφάλειαν τῆς τύχης τῶν
χριστιανῶν αὐτῆς ὑπηκόων.

Ἄλλὰ καὶ τί λέγω; Κατὰ Μάϊον τοῦ 1853 (Σαμπὰν
1263) ἐν τῷ δοθέντι τῷ ἀοιδίμῳ πατριάρχῃ Γερμανῶ τῷ
Δ' φερμανίῳ ὁ ἀγαθὸς ἐκεῖνος Σουλτάνος Μεδζιτ διέτασ-
σεν αὐτῇ λέξει κατὰ πιστὴν μετάφρασιν «Σὺ λοιπὸν, ὅστις
εἶσαι πατριάρχης τῶν Ρωμαίων, ὅταν λάβῃς γνῶσιν τοῦ ὑψη-
λοῦ Μου φερμανίου, ἐνέργησον πάντοτε συμφώνως ταῖς
διατάξεσιν αὐτοῦ· ἀπόφυγε πᾶσαν αὐτοῦ παράβασιν καὶ
ἄν τι συμβῇ ἀπᾶδον (ἐναντίον) ταῖς ἐν αὐτῷ εὐρισκομέ-
ναις ὀριστικαῖς ἀποφάσεσι, σπεῦσον ἵνα φέρῃς ταῦτα εἰς
γνῶσιν «τῆς Ὑψηλῆς Μου Πύλης.» Χρυσᾶ ἔπη ἐπὶ λευκοῦ
περιχρύσου χάρτου. Μάτην ἐπεκαλέσατο ἐπὶ τοῖς κα-
ταπληκτικοῖς τελευταίοις διωγμοῖς ὁ πατριάρχης Γερμανὸς
ὁ Ε', ὁ ἀπὸ Χαλκηδόνος, ἐν τελευταίᾳ Ἐκκλησίᾳ πρὸς
τὸν Σουλτάνον καὶ τὸ σημεῖον τοῦτο, ὅτε εἶχε τὸ σθένος
ἵνα καὶ ὑπομνήσῃ ὅτι καὶ αὐτὸς ὁ θεσμὸς τῆς διαμο-
νῆς τοῦ Πατριαρχείου ἐν ΚΠόλει ὡς ἐθναρχείου κα-
τάντησε περιττός. (Ὅρα σ. 19)

Πόσον δὲ ἡ διάστροφος, ἀκαθόριστος πολιτικὴ τῶν
πολιτικῶν τῆς Τουρκίας κατέρριψε τὸ κράτος τῆς Αὐτο-
κρατορίας πάντες γινώσκουσι. Σήμερον, παρεμβάλλω τοῦτο,

ἀνετράπησαν οἱ ὄροι, συζητεῖται ἡ μᾶλλον συνεξηγήθη ἐν τῇ καταστροφῇ τῆς Συνθήκης μετὰ τὴν αὐστηρὰν ἀνασκοπὴν τῶν ὄρων τῆς παρισινῆς καὶ τῆς βερολινίου συνθήκης καὶ τῆς ἀξιοπιστίας τῆς τουρκικῆς ἢ τύχῃ τῶν μειονοψηφῶν, καὶ ἐπεξητήθη ὀριστικῶς δι' ἰδίων ἄρθρων καταχωρισθέντων, τῶν 147 καὶ 149 φραγμὸς ἀνυπερέβλητος, ὄχυρὸς κατὰ πάσης καταστρατηγήσεως τῶν δικαίων ἢ προνομίων, ὧν ἐπανερχεται ἡ πλήρης καὶ τελεία ἰσχύς, καὶ καθ' ἃ αὐτονομία ἐπιβραβεύεται ταῖς ὑπὸ τὴν Τουρκίαν ἀπολειπομέναις μὴ μουσουλμανικαῖς κοινότησιν. Ἐπιβάλλεται πλέον ἔλεγχος καὶ ἐποπτεία ἐπὶ τῶν διατάξεων τούτων διὰ τοῦ Συμβουλίου τῆς Κοινωνίας τῶν Ἐθνῶν, ἥτοι ἐν πάσῃ στιγμῇ ἀνάμιξις καὶ ἐπιβολὴ διδασκάλου διδάσκοντος τὸ ὀρθόν, καὶ ἐπαναφέροντος εἰς τὴν εὐθείαν τὸν παραπαίοντα καὶ σφαλλόμενον μαθητὴν καὶ αὐτονομία ἐσωτερικὴ βᾶσιν ἔχουσα τὴν θεωρίαν, ὅτι χριστιανοὶ πολῖται ἐκ τῶν δικαίων αὐτῶν δεόν ἵνα ἐξαρτῶνται καὶ τῶν πατριαρχείων, ὧν ἡ σχέσις ἴσως ἐπανεέλθῃ εἰς τὸ ἄλλοτε καθεστὼς, τὸ διὰ τοῦ ὑπουργείου τῶν ἐξωτερικῶν σχετίζεσθαι καὶ ἀναφέρεσθαι εἰς τὴν κυβέρνησιν, ὡς εἶπον ἀνωτέρω(1).

Τὰ ἄρθρα κελεύουσιν:

ΑΡΘΡ. 147. Οἱ εἰς μειονότητος ἐθνικὰς θρησκείας ἢ γλώσσης ἀνήκοντες Ὀθωμανοὶ ὑπήκοοι θὰ ἀπολαύσονται τῶν αὐτῶν ἐγγυήσεων κατ' ἀρχὴν καὶ κατ' οὐσίαν οἷων καὶ οἱ ἄλλοι Ὀθωμανοὶ ὑπήκοοι. Θὰ δι-

(1) Ὅρα καὶ ἄρθρον τοῦ Στ. Βουτυρά ἐν τῷ Νεολόγῳ τῆς 28 Μαΐ ἐ. ἔ. ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἐθνικὴ Ἀυτονομία τῶν κατὰ τὴν ἀνατολὴν ἐπιπορευθέντων λαῶν» τὰ αὐτὰ διὰ μακρῶν συμβουλεύον.

κακοῦνται ἐπὶ πλέον ἵνα ἐγκαταστήσῃσι ἴδιον δίκαιον, ἵνα διοικῶσι καὶ ἐλέγχῃσι δι' ἰδίας αὐτῶν θαλάσσης, ΑΝΕΞΑΡΤΗΤΩΣ ΚΑΙ ΑΝΕΥ ΟΥΔΑΜΙΑΣ ΑΝΑΜΙΞΕΩΣ ΤΩΝ ΤΟΥΡΚΙΚΩΝ ΑΡΧΩΝ, πάντα τὰ φιλανθρωπικά, θρησκευτικὰ, ἢ κοινοτικά καθιδρύματα, ὅλα τὰ πρωτοβάθμια καὶ δευτεροβάθμια καὶ ἀνωτάτης μορφώσεως σχολεῖα καὶ καὶ πάντα τὰ ἄλλα ἐκπαιδευτικὰ καταστήματα. σὺν τῷ δικαίωματι τῆς χρησιμοποιοῦσας τῆς ἰδίας αὐτῶν γλώσσης καὶ τῆς ἐνασχέσεως τῆς ἰδίας αὐτῶν θρησκείας.

ΑΡΘ. 148. Εἰς τὰς πόλεις ἢ τὰ μέρη, ὅπου ὑφίσταται σημαντικὴ ἀναλογία Ὀθωμανῶν ὑπήκοων, ἀνηκόντων εἰς τὰς ἐθνικὰς μειονότητας αὐταί, θὰ διοικουῦνται ἵνα ἐξασφαλίσῃσι ἀνάλογον μέρος ἐν τῇ ἀπολαύσῃ καὶ χρησιμοποιοῦσας τῶν ποσῶν, τὰ ὅποια θὰ κατελέγοντο μετὰ τῶν δημοσίων χρημάτων τοῦ προϋπολογισμοῦ τοῦ Κράτους τῶν δημοτικῶν ἢ ἄλλων προϋπολογισμῶν ἐπὶ τῷ σκοπῷ ἐκπαιδεύσεως ἢ φιλανθρωπίας. [Ὅρα δὴλα διὸ φόρον μεαρίφ]

Τὰ ἐν λόγῳ χρηματικὰ ποσὰ θὰ ἐγχειρίζωνται εἰς τοὺς ἐπισήμους ἀντιπροσώπους τῶν ἐνδιαφερομένων Κοινοτήτων.

ΑΡΘΡ. 149. Ἡ τουρκικὴ Κυβέρνησις ὑποχρεοῦται ἵνα ἀναγνωρίσῃ καὶ σεβασθῇ τὴν ἐκκλησιαστικὴν καὶ σχολικὴν αὐτονομίαν πάσης ἐθνικῆς μειονότητος ἐν Τουρκίᾳ. Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον καὶ ὑπὸ ἐπιφύλαξιν τῶν ἐναντίων πρὸς τὴν παροῦσαν Συνθήκην διατάξεων, ἡ τουρκικὴ Κυβέρνησις ἐπικυρώνει καὶ θὰ ὑποστηρίξῃ ἐν τῷ μέλλοντι, ἐν πάσῃ τῇ εὐρύτητι τὰ θρησκευτικῆς σχολικῆς καὶ οἰκονομικῆς φύσεως προνόμια καὶ τὰς ἀτελείας, τὰς ὅποιας οἱ Σουλτᾶνοι παρεχώρησαν εἰς τὰς μὴ μουσουλμανικὰς φυλάς δυνάμει ἐθνικῶν διαταγμάτων, φερμανίων.....

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἀρθρῶν προκύπτει ἐπείγουσα ἀνάγκη μελέτης ἐπακριβοῦς καὶ συγκεκριμένης τῶν δικαίων, ἅτινα ἐπαναφέρει ἡ συνθήκη κατοχυρώσασα πλέον ταῦτα ὀριστικῶς καὶ μὴ ἀφήσασα ἔρμαιον τοῦ τυχόντος κυβερνήτου ἢ ὑποκείμενον ἐρμηνείας ἢ συζητήσεως. Καὶ ἡ μελέτη αὕτη ἐπείγει ἵνα μὴ εὐρεθῶμεν ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως ἀπαράσκευοι καὶ ἄνευ ἀνημιμένων λαμπάδων καὶ ἀφήσωμεν τὴν τύχην ἡμῶν ἐν ἀοριστίαις μὴ γνωρίζοντες σαφῶς ἦτοι σοφῶς, ὅτι τῷ ὑπὸ τὴν Τουρκίαν ἑλληνισμῷ χάριτι καὶ εὐλογίᾳ θεῖα καὶ βενιζελικαῖς θαυμασίαις ἐνεργεταῖς ἀσφαλέστατα πλέον δέδοται.

⊙

§ 25. Ὁ Σουλτᾶνος κατορθῶσα· ὅτι οἱ πατέρες αὐτοῦ δὲν ἠδυνήθησαν ἵνα κατορθώσωσιν, ἦτοι γενόμενος κύριος τῆς ΚΠόλεως, ἐν πρώτοις τὸ ἐν εἶδει εἰρέος στρατοπέδου κράτος αὐτοῦ κατ' ὀλίγον εἰς εὐτακτιον μετέτρεψε κράτος. «**Πάνυ τοι προὔργου ποιεῖται τόν τε τῆς πόλεως ξυνοικισμὸν καὶ τὴν ἄλλην ταύτης ἐπιμέλειαν καὶ διορθωσιν**» λέγει ὁ Κριτόβουλος(1), διότι «**ἦν ἡ πᾶσα ἄοικος οὔτε ἄνθρωπος, οὔτε κτήνος, οὔτ' ὄρνι-**

(1) **Κριτοβ.** Β § 1 ἐν Fragm: Hist. Gr. τ. V, Pars altera Parisiis, 1870 ὑπὸ Müller καὶ Langlois. Πρὸς καὶ τὰ αὐτόθι ἐν § 10 κάλλιστα. **Ἐκθεσις Χρονικῆ** σ. 570 παρὰ Σάθ. Μ. Β, VII. Τὰ αὐτὰ λεπτομερῶς νῦν ἀναφέρονται ἐν τῇ νεωστὶ ὑπὸ τὴν προστασίαν τοῦ αὐτοκρ. ἱπουργείου τῆς παιδείας ἐκδοθείσῃ **Ἄσικ-πασσῶν ταραχῆ** (1832) σ. 142-143. Καὶ παρὰ Hammer-Hellert **λέγονται** ἐν τ. Γ', 17. Περὶ συνοικισμοῦ Ἑλλήνων ἐν ΚΠόλῃ

ον κραυγάζον ἢ λαλῶν (sic) ἦν ἐντός 1)», δι' ἐφέσεως δ' εἶχεν ἵνα [ἢ πόλις] πολυάνθρωπος γένηται καὶ κατοικουμένη 2) προσέταξεν ἵνα μετοικίσωσιν εἰς αὐτὴν πλείστους ὄσους· οὐ μόνον Χριστιανῶν(3) ἀλλὰ καὶ Μουσουλμάνους καὶ Ἑβραίους(4). Καὶ οὕτως ἐγένετο, ὡς λέγει αὕτη λέξις ὁ Φραντζῆς, μετ' ὀλίγον δὲ καὶ τινες ἀποίκους εἰσήνεγκε κατ' ἐκείνην [γρ. ἐκείων] τὴν διάλεκτον λε-

λίαν εὐσύνοπτα ὄρα ἐν σ. 989-990 τοῦ Ε'. τ. τῆς **Ἱστορίας τῆς Ἑλλάδος** τοῦ κ. **Λάμπρου** καὶ τὰ παρ' ἐμοὶ ἀνωτέρω.

(1) **Δούκx** σ. 302. Ἐν δὲ σ. 306 ἀναγινώσκονται καὶ ἦν ἰδεῖν τὴν ἅπασαν πόλιν ἐν ταῖς σκηναῖς τοῦ φοσσάτου, τὴν δὲ πόλιν ἔρημον κειμένην, γυμνήν, ἄφωνον, μὴ ἔχουσαν εἶδος οὐδὲ κάλλος» καὶ παρὰ **Φραντζῆ** σ. 308 «...ἦ ἐκ τοῦ καθημερινοῦ πολέμου ἠρημώθη καὶ μάλιστα ἐν τῇ ἀλώσει.»

(2) Hist. Polit. (Turcogr: 13, 15) σ. 27, ταῦτα καὶ ἐν Hist. Patriarch. σ. 79 ἢ Turcogr. 109.

(3) **Δούκx**, 313 «... αὐτὸς δὲ καταγράψας φαμελίας ἀπὸ τῶν ἐπαρχιῶν ἐώας καὶ δύσεως χιλιάδας Ε'. προσέταξε μέχρι Σεπτεμβρίου μηνὸς τούτους πανοικεῖ ἐν τῇ πόλει εἶναι» Πρὸς καὶ περὶ συνοικισμοῦ τῶν περὶ τὴν ΚΠολιν κωμῶν ἐν σ. 317 «αὐτὸς τὴν ἡμισυ αἰχμαλωσίαν λαβῶν ἐν ταῖς κόμῃσι (sic) τῆς περὶ τὴν Κωνσταντίνου ἐπεμψεν οἰκίσας αὐτούς· ἦν γὰρ τὸ λαχὸν μέρος αὐτοῦ ἀνδρόγυνα **χιλιάδες τέσσαρες**»

(4) **Κριτοβ.** Β § 1 «καὶ ἐκ τοῦ ἰδίου σφῶν γένους καὶ δὴ καὶ Ἑβραίων τοὺς πολλοὺς...» **Αὐτόθι**: δ' ἐν § 10 λέγει» ἐκ παντὸς μὲν καὶ ἄλλου γένους, μάλιστα δὲ τοῦ χριστιανῶν· οὕτω δεινὸς ἔρωσ ἐνέπεσεν αὐτοῦ τῇ ψυχῇ τῆς τε πόλεως καὶ τοῦ ταύτης ξυνοικισμοῦ τοῦ τε εἰς τὴν ἀρχαίαν εὐδαιμονίαν ἀποκαταστῆσαι πάλιν αὐτὴν» **Ὅρα καὶ Χρονικὸν Ἱέρωνος** σ. 720-725 παρὰ Σάθ. Μ. Β, 1, 268.

γομένους δουργούνιδες(1) ἔκ τε τοῦ Καφᾶ, Τραπεζοῦν-
τος καὶ Σινωπίου καὶ Ἀσπροκάστρου καὶ οὕτω τὴν πόλιν
κατόκισεν. Ὁ Κατακτητὴς, ὡς λέγει ὁ Κριτόβουλος(2), μη-
δεμιᾶς δαπάνης ἐφείσατο ἐγείρων καὶ μετακομίζων ἐπιστή-
μονας καὶ τεχνίτας καὶ κατοικίζων ἐν αὐτῇ. Ἐκ τῶν Πε-
λοποννησίων, οὓς ἤγαγε, λέγει πάλιν ἀλλαχοῦ(3) ὅσοι ἐ-
δόκουν αὐτῷ διαφέρειν τε τῶν ἄλλων καὶ τέχνας ἠπί-
σταντο, ἀπολεξάμενος, ἐντὸς τῆς πόλεως κατοικίσει,
τοὺς δὲ λοιποὺς ἐν τῇ ἔξω χώρᾳ κατὰ κώμας καθίζει,
δοὺς μάλιστα αὐτοῖς καὶ ἀροτῆρας βοῦς καὶ σίτον, ὥστε
ἀροῦν καὶ γεωργίας προσέχειν. Παρατηρῶ δ' ἐνταῦθα
ὅτι καὶ Ἀρμενίους ἐξ Ἀνατολῆς μετόκισε, τοὺς εὐπορίᾳ
καὶ πλούτῳ καὶ τέχναις καὶ τοῖς ἄλλοις ἐπιτηδεύμασι
διαφέροντας καὶ δὴ καὶ τὴν τάξιν ἐμπορικοὺς πάντας
πρὸς τοῖς τῶν ἄλλων γενῶν τοιούτους. Τούτους δὲ, Μωά-
μεθ ὁ Β' συμφέρον αὐτῷ ἐθεώρησεν ἵνα ἐγκαταστήσῃ περὶ
τὰς πύλας τῆς Πόλεως, ἐκτὸς τοῦ κέντρου καὶ περιποι-
θῇ ἵνα ἔχῃ αὐτοὺς ἀντιθέτους τοῖς ὀρθοδόξοις, διότι ἐνό-
μιζεν ὅτι αὐτοὶ ἦσαν ἤττον ἐπίφοβοι καὶ κατ' ἀκολουθίαν
ὑπήκοοι μᾶλλον πιστοί. Ἰδρῦθη δὲ, ὡς εἶπον ἀνωτέρω,

(1) Ἐκθεσις Χρονικὴ παρὰ Σάθα σ. 573. Καὶ ἐν τῇ Πο-
λιτ. Ἱστορίᾳ σ 13 (Turcogr.) «ἐπρόσταξε καὶ ἔφερον σουρ-
γούνιδες λεγομένους, ἧτοι μετοίκους ἢ παροίκους ἀπὸ Μηδείας...
Ἀγαθοπόλεως, Μεσημβρίας... Ἡρακλείας...» Τὸ μέρος δὲ τὸ περὶ
τὴν Παμιακᾶριστον κατοικήθη ἔκ μετοίκων. Turcogr. 109.

(2) Κριτόβουλ. Δ, 9, 4 πρβλε αὐτόθε καὶ τὰ ἐν Ε, 9, καὶ
10,3 μάλιστα, περὶ ὧν ἐν τέλει τοῦ βιβλίου ἐν ἐπιμέτρῳ.

(3) Αὐτόθε, Γ, 11.

τούτων καὶ πατριαρχεῖον ἐν ΚΠόλει, κατὰ τὸν αὐτὸν
περίπου χρόνον, καθ' ὃν ἐγένετο καὶ ἡ ἐκ τοῦ Σίς τῆς Κι-
λικίας (νομῷ Ἀδάνων, 65 χμ. ΒΑ) εἰς Ἑτσημαδζὶν μετα-
φορὰ τῆς κυρίας πατριαρχικῆς ἐδρας (1461 μ. Χ.). Προ-
σεκάλεσε τὸν ἐν Προύση ἐπίσκοπον Ἰωακεῖμ καὶ ἐχο-
ρήγησεν αὐτῷ τὰ αὐτὰ τῷ Ἑλληνι πατριάρχῃ προνόμια.
Ἐσπούδαστο γὰρ αὐτῷ, λέγει ὁ Κριτόβουλος, διὰ τέ-
λους αὐτάρκη τοῖς ὅλοις ἀποδείξει τὴν πόλιν, μηδα-
μοῦ προσδοεμένην ἑτέρου τινὸς τῶν ἔξωθεν ἔς τε φι-
λοτιμίαν καὶ χρεῖαν καὶ κόσμῳ ὁμοῦ καὶ λαμπρό-
τητα». Ἐπὶ τοῦ συνοικισμοῦ μάλιστα καὶ τῆς ἐγκαταστά-
σεως τῶν νέων κατοίκων καὶ ἐπὶ τῆς ἀπογραφῆς ἰδίως
τῶν ἀπὸ τῶν περιχώρων τῆς Πόλεως κληθέντων καὶ τῆς
καταγραφῆς τῶν φόρων κατ' ἀποκοπὴν ὁ Σουλτᾶνος ἐπέ-
στησε τὸν Τσουμπὲ Ἀλῆν(1) πρὸς πατρὸς θεῖον τοῦ τὴν
Ἱστορίαν τῶν χρόνων τούτων φιλοτεχνήσαντος Τορσοῦν
βέν, περὶ οὗ κατωτέρω ἱκανὰ νέα ρηθῆσονται.

Ἐπὶ τῇ περιστάσει ταύτῃ ἔδωκε τότε τῷ πατριάρχῃ
προστάγματα ἐγγράφως, περὶ ὧν ἄνω τὰ δέοντα ἀνέγνω
ὁ ἐπιεικὴς ἀναγνώστης. Ὁ νεώτερος τῶν συγγραψάντων
«Ἱστορίαν τοῦ Ὀσμανικοῦ Κράτους» κ. Jorga ἀναφέρει
ὅτι ὁ Σουλτᾶνος οὐδὲν εἶχε συμφέρον ἵνα διασπάσῃ ἢ ἀνα-
καλέσῃ τὰ ἤδη δεδομένα τοῖς μητροπολίταις ἢ ἐπισκόποις
προνόμια καὶ στέρησιν αὐτοὺς τὴν τιμητικὴν αὐτῶν θέσιν.
Τούναντίον, λέγει, διέβλεπεν ἐν τῇ χριστιανικῇ Ὀρθοδόξῳ

(1) Σημειώσεις περὶ τοῦ Ἀλῆ τούτου, ἐξ οὗ τὸ καθ' ἡμᾶς
Τσουμπαλίου βλέπε καὶ ἐν σ. 559 τοῦ Α'. τ. τῆς Κωνσταν-
τινουπόλεως τοῦ Σακρλάτου Βυζαντίου.

Ἐκκλησία (*christlich orthodoxe Kirche*) καὶ ἀξιολογῶνται τὸν ὄργανον βασιλείας (*instrumentum regni*)(1), μίαν παλαιὰν πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτοῦ συμφέρουσαν **οἰδηρῶν ὀργάνωσιν**, ἣν ἔπρεπεν ἵνα καὶ ἐνισχύσῃ. Καὶ ὁμοίως αὐτὸς ὁ μετὰ τόσης προθυμίας χορηγήσας τὴν δύναμιν ταύτην μετ' οὐ πολὺ μετὰ μείζονος ἔτι θυμηδίας τὸ πατριαρχικὸν ἀξίωμα ἐν περιστάσεσι γνωσταῖς ἠυτέλισε πάντας διώξας, βασανίσας, ἀμέσους Γενναδίου τοῦ Σχολαρίου διαδόχους, καίτοι ὁμολογητέον ὅτι καὶ ἡμεῖς ἀφορμὴν τινα ἐδώκαμεν. Ὁ Σουλτᾶνος ἦτο δεσπότης καὶ παράφορος. Ἄλλως πρέπει ἵνα ληφθῆ ὅτι ὑπ' ὄψιν εἰς τὸ ἀπὸ τῶν Ἀράβων εἰς τοὺς Ὀθωμανοὺς περιελθὸν κράτος τὰ πολιτικά, τὰ οἰκογενειακά, τὰ ἀτομικά δίκαια καὶ καθήκοντα καὶ αὐτὰ τὰ στρατιωτικά ἐπὶ τῆς θρησκείας ἐδράζονται καὶ δι' αὐτῆς προστατεύονται, ἐν ἄλλαις λέξεσιν αὐτὴ ἡ θρησκεία ρυθμίζει τὰ πάντα, ὡς ἀνωτέρω ὑπέδειξα.

Οὕτω, νομίζω, συμπεραίνεται ὅτι οὐχὶ ἀμέσως μετὰ τὴν Ἄλωσιν ὁ Κατακτητὴς ἀλλὰ μετὰ τινα καιρὸν, τοῦλάχιστον μετὰ τὴν ἐκ τῆς Ἀδριανουπόλεως ἐπάνοδον αὐτοῦ ἐφρόντισε περὶ ἐκλογῆς πατριάρχου. Τοῦτο συμβιβάζεται πρὸς τὰ παρὰ Κριτοβούλω καὶ τὰ ἐν *Turcograecia* (σ. 14 καὶ 107 ἦτοι τὰ ἐν Πολιτικῇ Ἱστορίᾳ καὶ τῇ Ἐκκλησιαστικῇ). Εἶναι δὲ περιεργον ὅτι ἐγὼ τοῦλάχιστον οὐδεμίαν νεωτέραν ἐκ τουρκικῶν ἀρχείων εἶδησιν εἶδον δημοσιευομένην ἐν ταῖς πολλαῖς ὁμολογουμένως ἐκδόσεσιν, αἵτινες συνετελέσθησαν κατὰ τὴν τελευταίαν τετραετίαν καὶ συντελοῦνται, πλὴν τῆς ἀρχαίας κατὰ τὸ 1271 ἔτος

(1) Gesch. Osm. R. II σ. 37.

τῆς Ἐγείρας δημοσιευθείσης ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ Χαϊρουλλάχ ἐφένδη ἐν τ. Η' σ. 81.

§ 26. Ὁ Κατακτητὴς ὠχύρωσε τὴν Ἀυτοκρατορίαν κατὰ γῆν καὶ κατὰ θάλασσαν, διήρρεσεν εἰς σανδζάκια, ἦτοι εἰς διοικητικὰς διαίρεσεις, διωργάνωσεν ἰδίως τὴν ναυτικὴν τοῦ κράτους δύναμιν, διότι τὸ τῆς θαλάσσης κράτος ἦδει ἀναγκαῖον, ὡς καὶ ὁ Κριτόβουλος διατείνεται λέγων ὅτι ἐκ τῆς Ἱστορίας τοῦτο ὁ Μωάμεθ ἐγνώριζεν(1) ἐπίσης ὠργάνωσε καὶ τὸ πυροβολικόν, ὅπερ διεκρίνετο ἀληθῶς κατὰ τοὺς πρώτους πολέμους, εὐρῶν ἀξίους διαδόχους τοῦ πολλοῦ Οὐρπᾶν,(2) τοῦ σπουδαίου ἐκείνου Οὐγγρου τηλεβολοχύτου, τοῦ τὸ περίπυστον ἐκείνο τηλεβόλον ἐτοιμάσαντος (Τὸπ-καποῦ) καὶ ἐκείνου τοῦ ἀνωνύμου, ἐπίσης Οὐγγρου, τοῦ διδάξαντος ἐπὶ τῇ ἀπλουσιότητι εἰς τὸ στρατόπε-

(1) «Primus Othomanorum navalia instituti : Pauli Jovii, Elogia virorum bellica virtute illustrium Basil. 1575 σ. 165 (ἐν σ. 164 καὶ ἡ εἰκὼν τοῦ Κατακτητοῦ). Ἄλλὰ τοῦτο λέγει πολὺ πρότερον ὁ Κριτόβουλος ὡς ἄριστα ἐν Γ' 13, «μετὰ ταῦτα ὁ βασιλεὺς τριήρεις πανταχοῦ τῆς αὐτοῦ ναυπηγεῖσθαι κελεύει, τὸ τῆς θαλάσσης κράτος εἰδῶς ἀναγκαῖον . . . καὶ γὰρ ἦδει κἂν τοῖς πρόσθεν ἔργοις αὐτῷ τὰ μέγιστα ξυννεγκόντα τὸν . . . στόλον».

(2) Ὁρβανὸς, Δάξ τὸ γένος, πρότερον παρ' Ἑλλήσι διατρίβων, τοὺς Ἑλληνας ἀπολιπὼν δεόμενος βίου ἀφίκετο παρὰ τὰς θύρας τοῦ βασιλέως [τοῦ Μωάμεθ] Χαλκοκονδ. 385, ἐνθα καὶ ἡ περιγραφή τοῦ τηλεβόλου, περὶ οὗ ἔγραψα ἰδίαν σημείωσιν ἐν τῇ R. Hist. τοῦ Ἰνστιτούτου τῆς Ὀθ. Ἱστορίας τ. Β'. Οὐγγρος ἦτο καὶ ὁ ΜαστροΓεῶργος, ὁ maître Georg, ὁ νομιζόμενος Γερμανὸς, ὁ ἐπὶ πολὺ ἐν Ρόδῳ ζήσας καὶ εἶτα εἰς Κ]πολιν ἐλθὼν ἔμπειρος πυροβολικοῦ τῷ Μωάμεθ ἐμπνεύσας τὴν κατάκτησιν τῆς Ρόδου, περὶ οὗ ὄρα Hammer, III, 288.

δον τῆς πολιορκίας ἐπισκέψει τὸ καλῶς καὶ σκοπίμως διὰ τηλεβόλων κατὰ τῶν τειχῶν βάλλειν.

§ 27. Ὁ Κατακτητὴς διέταξε τὴν σύνταξιν τοῦ πρώτου **Κανονισμοῦ** τοῦ ἐκ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ **Μοχαμεδί**(1), συνεβίβασε τὸ περὶ διαδοχῆς τοῦ θρόνου διὰ τῆς αἱματηρᾶς μεθόδου, τῆς ἀδελφοκτονίας, ὠργάνωσε, κατὰ τὸν βυζαντιανὸν τύπον, τὰ τοῦ αὐτοκρατορικοῦ παλατίου (οἴκου) ἐν τοῖς νέοις ἀνακτόροις «ἀπολεξάμενος τὸν πλεῖστον καὶ κάλλιστον χῶρον τῆς πόλεως εἰς οἰκοδομὴν βασιλείων» ὡς λέγει ὁ **Κριτόβουλος** (Β'. § 1), ἢ ὡς ἐν τῇ **Ἐκθέσει Χρονοικῆ** (σ. 571) φέρεται «εἰσελθὼν δὲ ἐν τῇ πόλει καὶ διαμετρήσας ἐν τῷ μέσῳ αὐτῆς γῆν περιέχουσαν στάδια **π. ἢ καὶ πλέον** ἐκέλευσε περιορίσαι αὐτὴν καὶ ἔνδοξ ἀντὶς οἰκοδομῆσαι **παλάτια**. Γενομένης οὖν περιορίας, ἐκάλυψε πᾶσαν τὴν κορυφὴν αὐτῆς ἐν μολυβδίναις πλάκεσιν, ἀφ' ὧν αὐτὰς ἀπὸ τῶν μοιαστηρίων(2)» κατήργησε πολλὰς ἄλλας ἐορτὰς καὶ ἀνέδειξε τὰς τελετὰς τοῦ **βαϊραμίου** θρη-

(1) Ἐν τῷ τεύχει τῆς 1 Ἀπριλίου 1913 τοῦ *Tarich-Osmani medjouiassi* (Ἰνστ. Ὁθ. Ἱστορ.) ὑπὸ Ἀρίφ βέη.

(2) Προσέτι ὄρα καὶ **Κριτοβούλου Β'**, § 10 «τὰ βασιλεία εὖτε συντελεσμένα λαμπρῶς ὡς καὶ τὰ τείχη μετὰ τὴν ἐξ Ἀνατολῆς ἐπάνοδον αὐτοῦ» (1455).

Ὁ θέλων χάριν ἀναγνώσεως ἀναγνώτω μεταξὺ ἄλλων τὸ ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν *le Sérail* (σ. 146—156) καὶ *Descriptions du Sérail de Cople* (σ. 157—166) τοῦ συγγράμματος *Tableau de l'Empire Ottoman*, Paris 1757 εἰς 12ον (ἔθιμα καὶ περιγραφαί) καὶ τὴν ἐκτενῆ τοιαύτην ἐν τοῖς πρώτοις τεύχεσι τοῦ *Tarich-Osmani medjouiassi* τοῦ **Τόσκα** καὶ **σεράλ** ὑπὸ τοῦ σ. Ἀβδουρραχμάν Σερεφ ἐφένδη, προέδρου τοῦ Ἰνστιτούτου, γερουσιαστοῦ.

σκευτικὰς καὶ πολιτικὰς ὁρίσας τὰ κατ' αὐτὰς ἐν μεγαλειότητι ἵνα τελῶνται καὶ ἐορτάζωνται ζηλώσας ἐπὶ τούτῳ τὰς ἐπὶ τῷ **ἰ**. Πάσχα χριστιανικὰς τοιαύτας. Ἐπανήγαγεν εἰς χρῆσιν τὸ ἀμεληθὲν σύστημα τὸ παρ' Ἀββασίδαις τοῦ διδόναι τὴν αὐτοκρατορικὴν σφραγίδα τῷ ἐκάστοτε μεγάλῳ βεζίρη, ὅστις οὕτω κατέστη ἐν τοῖς πολιτικοῖς κατὰ πάντα ἀντιπρόσωπος αὐτοῦ(1), ὥρισεν ἀνθ' ἑνὸς **δύο** ἵνα εἶναι οἱ **καζιασκέριδες** τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Δύσεως, ἀντὶ δύο **τέσσαρες** ἵνα εἶναι, οἱ **δεῦτεροδάροι**, γενικοὶ οἰκονομικοὶ ἔφοροι, συνέστησε βιβλιοθήκην, πρώτην ταύτην ὑπὸ τῶν Τούρκων ἐν ΚΠόλει ἰδρυθεῖσαν(2) καὶ ἄλλα τινὰ διεκανόνισε(3).

Γ.

§ 28. Γνώστης πρὸς τῇ τουρκικῇ, τῆς ἀραβικῆς καὶ τῆς περσικῆς, ἦν οἱ Σουλτᾶνοι οἱ περὶ τὴν ποιήσιν ἀσχολούμενοι προετίμων, γνώστης καὶ τῆς ἑλληνικῆς,

(1) Soubhy Noury, *Le regime représentatif en Turquie*, Thèse pour le Doctorat 1914. Paris σ. 16 κ. ἐ.

(2) Hammer Hellert, III, 296 καὶ 429. Ἐν τῷ **Ἐγχειρίδι**, εἴτα δὲ ἐν τῷ φερωνύμῳ τεμῆναι. Σημειούσθω δέ μοι ἐνταῦθα ὅτι δὲν πρέπει ἵνα δίδωται πίστις εἰς τὰς χρονολογίας τὰς ἐν τοῖς τουρκιστὶ πρὸ πολλῶν ἐτῶν τετυπωμένοις Καταλόγοις τῶν Βιβλιοθηκῶν Κηπόλεως ἀπαντῶσας. «Περὶ τῶν ἐν Κηπόλει Βιβλιοθηκῶν» ὄρα Σ. Ἀριστάρχου βέη, τοῦ Ἀρχοντος Μ. Λογοθέτου πραγματείαν ἐν Ἡμερολ. Ἀνατολῆς 1884 σ. 224—247.

(3) π. χ. τὸ ἐσθίειν μόνος, ὄρα καὶ Hammer Hellert III, 300—301 καὶ πρὸ τούτου ἐν *Turkische Chronica* τοῦ Mueller φ. 43 τοῦ Β' μέρους,

λατινικῆς τεκαίχαλδαϊκῆς, ὡς λέγει ὁ μῆϋχων λόγους ἵνα συμπαθῶς αὐτῷ διάκειται **Φρανδζῆς**(1) συνῆπτεν ἀμέσως σχέσεις καὶ διαπραγματεύσεις καὶ διομολογίας πρὸς ὄσους ἔκρινε συμφέρον, ἅμα δὲ καὶ ἀλληλογραφίαν διεξήγαγε μεταχειριζόμενος **συνήθως μὲν τὴν ἑλληνικὴν**(2) ἀλλὰ καὶ τὴν **ἰταλικὴν** καὶ αὐτὴν ἔτι τὴν **γερμανικὴν**, ὡς κατὰ τέχνην ἠτύχησα ἵν' ἀνεύρω(3).

Ὁ ΣΟΥΛΤΑΝΟΣ «οὐκ ἀμέθεκτος ὢν σοφίας καὶ τὴν τέχνην τῆς ἀστρολογίας οὐκ ὀλίγον γευσάμενος ἀναγινώσκειν αἰεὶ ἠγάπα· τὰ τε κατορθώματα καὶ βίους Ἀλεξάνδρου τοῦ Μακεδόνοιο καὶ τοῦ Ὀκταβίου Καίσαρος, Κωνσταντίνου τοῦ Μεγάλου... καὶ Θεοδοσίου... ἀνεγίνωσκεν αἰτῶν καὶ ἐρευνῶν μηχανὰς ἵνα τοὺς πάντας ὑπερβῆ...»(4) καὶ τοῖς τῆς φιλοσοφίας δόγμασι προσικνέχων(5) ἐπροστάτευε πάσης τάξεως λογίους καὶ εἰς τοὺς πρὸς αὐτὸν ἀναφερομένους εὐμενῆς ἐδείκνυτο(6) καὶ πρὸς τοὺς ὑπο-

(1) «πέντε διελέκτους χωρὶς τῆς ἑαυτοῦ ὠμῆλει». σ. 95. Περὶ τῆς τύχης τῆς οἰκογενείας Φραντζῆ ὅρα τὰ παρ' αὐτῷ ἐν σ. 309, 333, 385.

(2) Πρβλ. ὠραίαν πραγματείαν ἀνακεφαλαιοῦσαν τὰ πάντα ὑπὸ τὸν τίτλον **Ἡ ἑλληνικὴ ἐπίσημος γλῶσσικ τῶν Σουλτάνων** Ἀλάμπρου ἐν Ν. Ἑλληνισμ. Ε' (1908) 40-78.

(3) Ἐν Wissensch. Mittheil. aus Bosm. Herzegowine. III, 344-6 καὶ φωτοτυπικὸν ἀπείκασμα ἐν πίν. X.

(4) **Φρανδζῆ**, 93. καὶ παρ' ἄλλοις ξένοις ἐπαναλαμβάνόμενα τῷ Jovius, τῷ Lonicerus καὶ ἄλλοις.

(5) «καὶ μάλιστα τοῖς ἀπὸ τοῦ Περιπάτου καὶ τῆς Στοᾶς. . .» **Κριτοβ:** Ε', § 10, 4. Πρβλ. καὶ Δ', § 9.

(6) Ὅτε Φραγκίσκος ὁ Φίλελφος, ὁ μητρόθεν συγγενῆς τῶν Παλαιολόγων, ἐπληροφορήθη τὴν αἰχμαλωσίαν τῆς πενθεράς αὐτοῦ

στηρίζοντας αὐτοὺς φιλοφρόνως προσεφέρετο (π. χ. πρὸς τοὺς Μεδίκους) καὶ τὰς ὠραίας τέχνας ἐτίμησε καὶ τοὺς ἀντιπροσώπους αὐτῶν ὑπεστήριξε καὶ εὐηργέτησε, διότι καὶ καλαισθησίας δὲν ἔστρεφεῖτο καὶ ἐκ τῆς Ἱστορίας πολλὰς ἐκέκτητο γνώσεις, ὡς ἐν οἰκείῳ **τόπῳ κατωτέρῳ** (*Lonicer: I, 37 Jovii* σ. 165, 166.) λέγεται.

Ἡγάπα δὲ τοὺς σοφοὺς, **συνεζῆται καὶ συνεφιλοσόφει μετ' αὐτῶν**. Καὶ ἠγάπησεν οὐ μόνον τοὺς ἐκ τοῦ γένους αὐτοῦ ἀλλὰ καὶ τοὺς ἐξ ἡμῶν(1) καὶ **μᾶλλον τοὺς ἡμετέρους τῶν χριστιανῶν**(2). «Σοφὸς ὢν ἦτο λίαν περιεργὸς ὥστε καὶ παρηκολούθησεν εἰσελθὼν ἐν τῷ κατὰ τὸν Γαλατᾶν ναῶ τῶν Φραγκισκανῶν λειτουργίαν κατὰ τὴν ἐπιθυμίαν αὐτοῦ τελεσθεῖσαν *ad videndum cerimonias et modum officii* οἱ πατέρες ἐπέδειξαν δ' ἐπὶ τῇ περιστάσει ταύτῃ καὶ τὸν ἄξιμον ἄρτον, ὃν μεταχειρίζονται ἐντῇ ἱερου-

Μανφρεδίνης Χρυσολωρίνης καὶ τῶν δύο αὐτῆς θυγατέρων καὶ τὴν πώλησιν αὐτῶν εἰς Ἑβραίους, «τοὺς αἰεὶ δούλους, φιλαργύρους, μικροψύχους. . .» πολιτικὴν μεταβάλων καὶ ταπεινωθεὶς ἔγραψε τῷ Σουλτάνῳ **ἑλληνιστί** ἐπιστολὴν **Μεδιολάνοθεν τῆ Ε' πρὸ Μαρτίου εἰδῶν** (11 Μαρτίου) **τοῦ αὐνοῦ**, ἥπερ καὶ ᾠδὴν (72 σ.) ἐπισυνῆπτεν, ἐπέτυχε τῆς ἐλευθερώσεως αὐτῶν. Ὅρα καὶ σημειώσεις τῆς 24 σελ. τοῦ βιβλίου τοῦ Thuasne, ᾠπερ τίτλος *Gentile Bellinⁱ et Sultan Mohammed*, Paris 1888 4o καὶ Hopf, *Chron: Greecoromaines* ἐν σ. 7 Εἰσαγωγῆς καὶ Jorga G. O. R. τ. Β' σ. 41 διὰ τὸν Φίλελφον. Ἡ πρὸς τὸν Μωάμεθ ἐπιστολὴ ἐδημοσιεύθη ἤδη πλήρης ὑπὸ τοῦ μακαρίτου φίλου E. Legrand ἐν *Cent-dix L. de Fr: Fillesse*, Paris 1892 ἀρ. 32 (σ. 63—64) τὴν ᾠδὴν ἀναδημοσιεύω ἐν Ἐπιμέτρῳ ἄγνωστον τοῖς ἐν Κ]πόλει, διότι καὶ τὸ βιβλίον λίαν δυσεύρετον.

(1) Ἐκθεσις **Χρονικῆ**, παρὰ **Σάοζ**, M. B. VII, 580.

(2) *Turcogr.* 28 (=Βόννης 50).

για *et hostiam non consecratam in elevatione demonstraverunt volentes eius curiositatem satisfacere* (fol. XII-XIII τοῦ *Tractatus* τοῦ Ἀνωνούμου). Ἐναντίον τῆς Βοσνίας στρατεύων τῷ 1463 ἐπεσκέψατο καὶ ἠρεύνησε τὸ μοναστήριον τοῦ ἁγίου Ἰωακείμ τοῦ Ὁζογλύβ (ἢ Σαρανταπόρου) ὁπερ κεῖται πρὸς Ν τῆς ἀπὸ Κεστενδηλίου εἰς Ἐγρη-Παλάγκαν ὁδοῦ ἐπὶ τῶν τέως βουλγαροτουρκικῶν μεθοριῶν(1). Καὶ τὰς συχὰς ἀκόμη παλιρροίας τοῦ Εὐρίπου ἐπίτηδες ἐξ Ἀθηνῶν μετέβη καὶ κατεθεάσατο, λέγει ὁ Κριτόβουλος (Γ'9). Σοφὸς ὢν οὐκ ἀφῆκε τι ἀνεξέλεγκτον καὶ λῖαν ἦν εὐφραϊνόμενος, ὅτε συνωμίλει (2) καὶ διελέγετο μετὰ σοφῶν καὶ συνετῶν ἀνδρῶν καὶ μετὰ ψαλτῶν ἔτι (3)· ἠρεύνα δ' ἐν ταῖς μετὰ τῶν ἐπιστημόνων

(1) Truhelka, ἐν *Glasnik* τοῦ ἐν Σαραγέβφ Μουσείου 1894, σ. 461, 462. Τὰ καθέκαστα ἔνεκα τῆς γλώσσης δυστυχῶς ἠγνόηται μοι.

(2) **Φραντζῆ** 95. Παρὰ **Κριτοβούλω** Δ' § 9 εἰρίσκα «... ἔστι γὰρ τῶν ἄκρω φιλοσόφων ὁ βασιλεύς». Πρβλ. αὐτόθι καὶ Ε' § 10 «εἶχεν οὐκ ὀλίγους περὶ αὐτὸν... **ξυζητῶν ἄμα καὶ ξυμφιλοσοφῶν αὐτοῖς**».

Ἐν *Turcogr.* 28 μετὰξὺ ἄλλων ἀναγινώσκω καὶ τάδε: «οὐκ ἀφῆκε δὲ, ὡς ἔλεγεν, οὐδεμίαν ἐργασίαν ἢ πραγματείαν **ἀπερισκόπητον**». Καὶ ἐν τῇ *Χρον.* **Ἐκθέσει** «οὐδὲ γὰρ τὰς τῶν ἐπιστημόνων ἐργασίας ἀφῆκεν ἀνεξετάστους πῶς γίνονται καὶ τί ἐστὶ κέρδος τῶν ἐργαζομένων αὐτάς· **σοφὸς γὰρ ὢν οὐκ ἀφῆκε τι ἀνεξέταστον**».

(3) **Ἐν τῇ Ἐκθέσει Χρονικῆ**, αὐτόθι 589—Ἐμαθε δὲ ὅτι οἱ Ρωμαῖοι οἱ ψάλται γράφουσι τὰς τῶν μελωδούντων φωνάς, ὥρισε γοῦν ἵνα τραγωδήσῃ καὶ Πέρσης... ὁ δὲ κῆρ **Ἐεράσιμος** καὶ **Γεώργιος** ὁ ψάλτης ἔγραφον τὰς φωνάς... Ἀνάλογα καὶ τὰ ἐν *Turcogr.* (σ. 28—29) ἐνθα ὅμως τὰ ὀνόματα τῶν ψαλτῶν, οἵτινες ἐθανμάσθησαν ὑπὸ τοῦ Σουλτάνου καὶ τοῦ Πέρσου καὶ βα-

συζητήσεσι τὶ οὗτοι κερδαίνουσιν ἵνα προσέρχηται αὐτοῖς ἐπίκουρος. Ἐντεῦθεν δ' ἐξηγεῖται, διατὶ ἐτέρπετο μετὰ Γενναδίου τοῦ Πατριάρχου ἀναστρεφόμενος καὶ διατὶ **ἐνγάπα αὐτὸν καὶ ἤκουεν αὐτοῦ καὶ συχνάκις ὠμίλει αὐτῷ**»(1) διατὶ καὶ ἐν τῷ πατριαρχεῖφ ἐπεσκέψατο αὐτόν, ὡς κατωτέρω δειχθήσεται. Διὰ τοῦτο καὶ διδάσκαλος αὐτοῦ θεωρεῖται καὶ «**ἐκτοτε καλῶς ἐθεώρει τὸ ἡμέτερον γένος**»· χαίρων γὰρ ἦν ὅτι τοιοῦτου γένους γέγονεν ἀρχηγὸς σοφῶν καὶ διδασκάλων(2). Ἐντεῦθεν ἐννοεῖται ὅτι ἀνεστρέφετο μετὰ Κριτοβούλου τοῦ Ἰμβρίου, εἰς ὃν καὶ ἰδιαιτέρας ἀποστολὰς ἀνέθετε, μετὰ Μαξίμου τοῦ Λογίου,(3) Γεωργίου τοῦ Ἀμοιρούδζη, τοῦ μεγάλου Ἰτραπεζουντίου ὃν ἰδι-

σικικῶς ἠμείφθησαν, **δὲν** ἀναφέρονται. Πρβλε ὅσα ἔγραψα ἐν **Ἐκκλ.** Ἄλ. 1915-16 ὑπὸ τὸν τίτλον «Μωάμεθ ὁ Πορθητῆς καὶ οἱ καθ' ἡμᾶς ψάλται, » ἐν ᾧ ἡ λογοκρισία ἀντικατέστησεν εἰς βάρους μου τὴν λ. **Θυγατέρων** διὰ τῆς λ. **υἱῶν** καὶ ἐν τῷ **Νέφ Ποιμέν** φυλλ. Β'. 1919. Λογοκρισία διορθοῦσα!!

(1) **Φραντζῆ**, 95, καὶ ὁ Spanduginus παρὰ **Σάθα** (IX τ. τῶν Documents inédits σ. 168 περὶ τῆς ἀποκαλεῖ αὐτὸν διδάσκαλον τοῦ Μωάμεθ καὶ πρόλογον σ. XIII. αὐτόθι.

(2) «Ἐβλεπε μὲ καλὸ μάτι τὸ γένος μα.». **Ἐκθ. Χρονικῆ**, σ. 573. Ἀνάλογον τὸ ἐν τῇ **Πολιτ. Ἱστορ.** σ. 94... ἀγάπησε δὲ πολλὰ τὸ γένος τῶν χριστιανῶν καὶ ἔβλεπε καλῶς καὶ ὀρισμὸν ἔδωκε καὶ ἔκαμε μεγάλας φοβέρας εἰς ἐκείνους ὅπου νὰ πειράζουσι ἢ δι-αβάλλουσι τὰ τῶν χριστιανῶν».

(3) Ὅρα καὶ *Turcogr.* 26-27, ἐνθ' ἀναφέρεται ὅτι καὶ μετὰφρασιν τοῦ Συμβόλου τῆς πίστεως ἡμῶν παρ' αὐτοῦ ὁ Κατακτητῆς ἐδέξατο **χαριέντως καὶ εὐλαθῶς**· διότι τοιαύτην ἠξίωσε παρ' αὐτοῦ.

αίτατα ἐτίμα διὰ τὴν πολυμάθειαν αὐτοῦ(1) καὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Μεχμέτ βέη, ὅστις λογιώτατος ὢν ἑλληνικῶς τε καὶ ἀραβικῶς, ὀρισμῶ τοῦ κρατοῦντος, μετεγλώττισε τὰ ἡμέτερα βιβλία, λέγει ὁ παρὰ Σάδα Ἀνώνυμος (σ. 587) εἰς τὴν τῶν Ἀράβων γλῶτταν ἀκριβέστατα. «Ἑλληνικοὶ μὲν παῖδες ἀπὸ Βυζαντίου ἦσαν παρὰ τῷ βασιλεῖ καὶ εἰς μέγα ἐχώρησαν δυνάμεως, λέγει πάλιν ὁ Χαλκοκονδύλης (σ. 436). Ἐπίσης παρ' αὐτῷ διέτριβον Κυριάκος ὁ ἐξ Ἀγκῶνος,

(1) Ὁ Ἀμοιρούδης (καὶ Ἀμοιρούσης) καὶ κατὰ τὸν Κριτόβουλον (Δ § 9, 2) Ἀμοιρούκης, πρωτοβεστιαρίος καὶ μ. Λογοθέτης Τραπεζοῦντος ἦν πρωτεξάδελφος Μαχμοῦδ πασαῖ (δύο ἀδελφίδων υἱοὶ Turcogr. 121) πρὸς τῇ σωματικῇ αὐτοῦ καλλονῇ διεκρίνετο ἐπὶ τῇ τοξικῇ τέχνῃ «εἰς ὃ δοξάρι Θευμαστός κατὰ τὸν Χρονογράφον, (ἐκδ. 1681 σ. 409-410) καὶ ταῖς παντοίαις πάσης ἐγκυκλίου παιδείσεως γνώσεσιν αὐτοῦ, φιλοσοφία τε ρητορικῇ τε καὶ ποιητικῇ. Σὺν τῇ ἀκολουθίᾳ τοῦ τελευταίου τῆς Τραπεζοῦντος Κοιμηνοῦ εἰς βασιλεύουσαν ἀχθεὶς διαφερόντως ἐτιμήθη παρὰ τοῦ Σουλτάνου, ὅστις ἰκανὴν ἐκ τε τῆς ξυντυχίας καὶ ὀμιλίας καὶ σοφίας αὐτοῦ πεῖραν ἔσχε (Κριτόβ. Δ', § 9, 3). Κελεύσει τοῦ Σουλτάνου ἀνέλαβεν ὁ Ἀμοιρούδης ἐν ἐνὶ πέπλῳ καὶ πίνακι καὶ μᾶ ὑφῆ εὐσυνόπτῳ ἵνα παραδώσῃ αὐτῷ τὰ τοῦ Πτολεμαίου διαγράμματα. Ὅλον τὸ θέρος τοῦ 1466 τῇ μελέτῃ τοῦ Πτολεμαίου ἐνδιατρίψας διέγραψεν ἄριστα καὶ ἐπιστημονικώτατα, λέγει ἀλλαχοῦ (Ε' § 10, 5-8) ὁ αὐτὸς Κριτόβουλος, πᾶσαν τὴν τῆς οἰκουμένης περίοδον ἐν πέπλῳ καὶ πίνακι γῆς καὶ θαλάσσης ὁμοῦ, ποταμοὺς τε φημί καὶ λίμνας καὶ νήσους καὶ ὄρη καὶ πόλεις καὶ πάντα ἀπλῶς παραδοὺς ἐν τούτῳ καὶ κανόνας καὶ μέτρα καὶ ἀποστάσεις καὶ τᾶλλα πάντα εἰδέναι καλῶς, καὶ παραδίδωσι βασιλεῖ σπούδασμά τε καὶ μᾶθημα πᾶν ἀναγκαῖον καὶ χρήσιμον..... Ἐκτίθενται δὲ καὶ τὰ ὀνόματα τῶν χωρῶν καὶ τόπων καὶ πόλεων ἀραβικῶς ἐν τῷ πίνακι, **χρησάμενος ἐρμηνεῖ τῷ**

ὁ κατὰ τὸν Φίλελφον **Κιοιτζης**(1) ὁ Ἰωάννης Μαρίας Ἀγιολέλος, (*Jean-Marie Angiolello*) ὅστις ἐκ Βικεντίας τῆς ἄνω Ἰταλίας ὢν καὶ κατὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Χαλκίδος (1470) αἰχμαλωτισθεὶς καὶ τὴν θανατικὴν ποινὴν ἕνεκα τῆς νεότητος αὐτοῦ διαφυγὼν, ἐν τῇ αὐτῇ τοῦ Σουλτάνου ἀναπτυχθεὶς καὶ τῆς ἐμπιστοσύνης αὐτοῦ τυχὼν καὶ τῶν ἀνατολικῶν γλωσσῶν τε καὶ πραγμάτων, γνώστης γενόμενος μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν αὐτοῦ, *scriptor primus fuit rerum Turcicarum*(2). Ἐπίσης ὁ Μαχμοῦδ πασ-

σφετέρῳ υἱεῖ, καλῶς ἠσκημένῳ τὴν Ἀράβων τε καὶ Ἑλλήνων. Ἦσθεις οὖν πᾶν τῷ ἔργῳ ὁ βασιλεὺς... καὶ θαυμάσας... δωρεῖται τοῦτον πολυτρόπως καὶ φιλοτίμως, κελεύει δὲ πᾶσαν τὴν βίβλον ὑπ' αὐτῶν ἀραβικῶς ἐκδοθῆναι, μισθοὺς μεγάλους ὑπὲρ τούτου καὶ δῶρα ἐπαγγειλάμενος.» Πρβλ. καὶ τὰ ἐν Turcogr. 27 κάλλιστα.

(1) Legrand E, Cent-dix Lettres σ. 64. Καὶ παρὰ Lonicerus (1578, fol. σ. 22. «Ingeniorum vero et admirator fuit, viros et jam doctos praestantesque artifices, magno precio conductos allexit, res a se gesta, bella et victorias accurate a viris doctis describi voluit»

(2) Bayle, Dictionnaire, 5ed revue τ. Α' σ. 347 ἐν λέξει Angiolello.

Jovius, Elogiorum σ.166 «nam et commentaria rerum ab ipso gestarum à Liberto ejus (τοῦ Κατακτητοῦ) Vicentino conscripta legimus,» ἐν Βασιλείᾳ 1575 εἰς μέγα σχῆμα. Libertus, ὁ ἀπελευθερωθεὶς δοῦλος. Καὶ ἐν σπανιωτάτῃ βίβλῳ ἐν Φραγκοῦρη τῷ 1563-1565 ἐκδεδομένη ἐκ δὲ τοῦ Ἰταλικῷ μεταπεφρασμένη ὑπὸ τοῦ H. Muller ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν «Turckische Historien», ἣτις καὶ ὑπὸ τὸν τίτλον Turckische Chronica μετὰ δωδεκαετίαν (1577) αὐτόθι ἐπανεκδοθεῖσα ὑπὸ τοῦ μεταφράστου συνεχίζει ὁμοίως τὴν τουρκικὴν ἱστορίαν «jetzt aber biss auff den jetzregierenden Turckischen Keyser Amurath den andern... mit schönen neuen Figu-

σᾶς, ὁ ἐξ Ἑλλήνων, ὅστις καὶ ποιητὴς ὦν καὶ τῶν πεπαι-
 δευμένων προστάτης ἔπεσε θῦμα τῆς εὐτολμίας καὶ ἐ-
 λευθεροστομίας αὐτοῦ(1), ὁ **Τορδοὶν βέης**, ὁ αὐτόπτης
 τῶν κατὰ τὴν Ἄλωσιν γενομένων, αἰτε μετασχὼν ταύτης
 ὡς στρατιώτης, λόγιος καὶ καλὸς λογογράφος, περὶ οὗ ὄ-
 ρα ἐν Ἐπιμέτρῳ Β'. Πρὸς τοῦτοις δὲν πρέπει ἵνα λησμονή-
 σωμεν τὸν Ἄκ-Σεμεδὶν, ὅστις τοὺς στρατοὺς αὐτοῦ πα-
 ρακολουθῶν καὶ τούτους λόγοις θρησκευτικοῖς παρα-
 θαρρύνων καὶ ἱατρὸς καὶ μουσικὸς ἦτο(2), ὡς οὐδὲ τὸν
 ἀντίζηλον αὐτοῦ σείχην Ἐβούλ Βεφά, δι' ὃν ἔκτισε καὶ τὸ
 φερώνυμον τέμενος.

ΙΑ'.

§ 29. Ὁ Σουλτᾶνος γινώσκων κάλλιστα τὴν πολιτι-
 κῆν τῶν συγχρόνων Εὐρωπαϊῶν καὶ τοὺς σκοποὺς τῆς παπι-
 κῆς ἔδρας—**Νικολάου τοῦ Ε', Καλλιόστου τοῦ Γ', καὶ Πίου**
τοῦ Β'.— διεμήνυεν αὐτοῖς τὰ δέοντα ἢ καὶ ἔγραφε,
 κατὰ τὰς περιστάσεις δὲ ἔσπευδεν ἵνα ὀρθοῖ καὶ κανο-
 νίξῃ τὰ καθ' ἑαυτὸν(3). Κατ' αὐτὸ τοῦτο τὸ ἔτος τῆς

ren gezieret und Teutscher Nation zu gut an Tag geben» καὶ κατὰ
 φύλλα ἠρειθμημένα, ἀναγράφονται σὺν ἄλλοις καὶ τάδε: ὁ Μωάμεθ
 hat im grossen wehr gehalten einen Lombarder von Vicentz
 mit namen Johan Maria, welcher auff seinen Son Mustaffa ge-
 wartt allein darumb, dass er in Türckischer und Italienischer
 Sprachen Krieg und Sig, welchen er wider den Koenig aus Per-
 sia Usancassan (Οὐζοὺν Χασάν) gefuhrt und erhalten, beschrieben,,

(1) 1474. Πρβλ. Hammer-Hellert, III, 169, 170.

(2) Αὐτόθι, σ. 335.

(3) Bayle, Diction. Amsterdam 1734. ἐν Index. Zinkeisen, G.O.R.
 τ. II, 43—53, Εὐσύνοπτον κεφάλαιον ὑπὸ τὸν τίτλον «die naechsten

Ἄλώσεως (1453-857 Ἐγείρας), εὐθύς μετὰ τὴν πρὸς τοὺς
 Γενουαίους τοῦ Γαλατᾶ(1) συναφὴν τῆς γνωστῆς συνθή-
 κης συνῆψε καὶ ἐξ ἐτέρας ἐκ τῶν **τεσσαράκοντα**, τὰς
 ὁποίας κατὰ τὴν βασιλείαν αὐτοῦ, ὡς ἠρειθμησα, διωμολό-
 γησε(2). Διὰ τοῦτον ἀνεγνωρίζετο ἢ ἐπὶ τῶν συμβληθέντων
 ἐπικυριαρχία τῆς τουρκικῆς αὐτοκρατορίας καὶ ἡ ὑπ' αὐτὴν
 ὑποτελεία καὶ ὑποφορία— πρὸς τοὺς Παλαιολόγους τῆς
 Πελοποννήσου, τὸν Δεσπότην τῆς Σερβίας, τοὺς Γενου-

Folgen der Eroberung K)pels » ἐν τῇ νεωστὶ ἐκδοθείσῃ ὑπὸ τοῦ
 Jorga, G. O. R., II σ. 39—53, 59, ἐν ἣ γίνεται λόγος καὶ περὶ τῶν
 ἐκ τῆς Μ. Ἀσίας παραπόνων τοῦ πατριάρχου τῶν Ἀρμενίων Καρα-
 βέτ καὶ τῶν τεσσάρων ἀρχιεπισκόπων τῶν ἠνωμένων Ἀρμενίων,
 αἵτινα ἐπιτηδείως ἐγνώσθησαν εἰς τὴν Δύσιν, σ. 65, 130.

(1) Jorga, G. O. R. II, 35. Ἀρχαιότερον ἐν Notices-Extraits,
 XI, Paris, 1827— Lettre écrite de Péra, 23 Juin 1453 signée Ange-
 lus Joes. Nourandoughian, Recueil d'actes internationaux de l'Em-
 pire Ottoman, Paris τ. I. 16. Lettres patentes données à la colonnie,
 Génoise de Galata, Νεωστὶ (1914) ὑπὸ τοῦ μακαρίτου **Χότζη ἐ-**
φέντη ἐν τῇ R. Historique τοῦ Ὄθωμ. Ἰνστιτούτου σ. 51—
 53 τευχ. 25 ἐδημοσιεύθη αὐτὸ τὸ πρωτότυπον τουρκιστὶ ὑπὸ τὸν
 τίτλον: Ἡ εἰς τοὺς Ὀσμανλίδας παράδοσις τοῦ Γαλατᾶ: κεχρο-
 νισμένον ἐν Κ)Πόλει λήγοντος τοῦ Δζεμαζιλ-ἔβελ τοῦ 857 (=Μαΐου
 1453). Τὸ φερμάνιον τοῦτο ἀνεγνώθη καὶ τῷ 1022 (1613) ἐπὶ τῇ
 ἀναρρήσει τοῦ Σουλτάνου Ἀχμέτ τοῦ Α'. Σύμπτωσις δὲ ὅτι καὶ ὁ
 κ. Jorga ἐν Bull: de la Sect. hist. τῆς Ρουμανικῆς Ἀκαδημίας
 (1914) ὑπὸ τὸν τίτλον: Le privilège de Mohammed II pour la
 ville de Péra (1 Juin 1453) δημοσιεύει καὶ τὸ ἑλληνιστὶ κείμενον
 μετ' ἄλλων συναφῶν ἐγγράφων. Δυστυχῶς τὸ σχετικὸν τεύχος δὲν ἠ-
 δυνήθη ἵνα ἐξεύρω.

(2) Nouradounghian effendi (Pacha), νῦν ἀντιπροσώπου
 τῶν Ἀρμενίων ἐν Γενεύῃ παρὰ τῇ Κοινωνίᾳ τῶν Ἑθνῶν, Αὐτόθι.

αίους τῆς Χίου— τῆς Λέσβου, πρὸς τὴν Αὐτοκρατορίαν τῆς Τραπεζοῦντος, πρὸς τοὺς Ραγουζαίους.

Τοιοῦτος δ' ὢν ὁ ἀνὴρ, πολύτροπος κατὰ Φραντζῆν καὶ «τῇ ἀλώπεκι ὑποκρινόμενος» ἐν γνώσει τῶν Εὐρωπαϊκῶν πραγμάτων, ὡς οὐδεὶς τῶν πρὸ αὐτοῦ(1) ἔπραττε τὰ τῆς αὐτοκρατορίας, ὅτε τὸ ἐλπὸν ἔτος τῷ αὐτῷ μηνί, τῇ αὐτῇ ἐβδομάδι καὶ τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ (23 Ἀπριλίου 1454)(2) ἐν Ρεγενσβούργῳ ἀντιπρόσωποι βασιλέων τε καὶ δουκῶν καὶ τοῦ πάπα συνήρχοντο εἰς σύνοδον, ἵνα διασκεφθῶσι περὶ σταυροφορίας σκοπούσης τὴν ἀποδιώξιν τῶν Τούρκων ἐκ τῆς Εὐρώπης, Αἰνείας δὲ ὁ Σύλβιος καρδινάλιος ἔτι ὢν συνηγόρει ὑπὲρ τῆς ἐπικρατίσεως τῆς ἰδέας ταύτης ὑπὸ τὴν εὐλογίαν τῆς ἁγίας Ἐδρας καὶ τοῦ ἁγίου ρωμαϊκοῦ κράτους(3), ὁ Σουλτάνος ἐσυνθηκολόγει

(1) Σάθα, M. B. VII, 589.

(2) Jorga, G. O. R. 11. 46.

(3) Jorga, G. O. R. περὶ τῶν ἀποφάσεων, αἵτινες ἐλήφθησαν σ. 57.

Καὶ ἐν Φρτζκφούρτῃ τῆς 20 Σεπτεμβρίου συνεκροτήθη ἐπὶ τῷ αὐτῷ σκοπῷ σύνοδος, ἐν ἣ ἄλλιν ἐν ὀνόματι τοῦ πάπα παρέρστη Αἰνείας ὁ Σύλβιος καὶ ἀντιπρόσωπος τοῦ Αὐτοκράτορος καὶ τοῦ β. τῆς Βοημίας Λαδισλάβου, ἐκυρώθησαν δὲ τὰ πρὸ μηνῶν ἐν Ρεγενσβούργῳ δεδογμένα. Λεπτομερείας τινὰς ὄρα παρὰ Jorga, αὐτόθι, σ. 60—61. Ἔτος πρὸ τοῦ θανάτου τοῦ Σουλβίου (14 Αὐγούστου 1464) ἐν συνόδῳ συνελθούσῃ ἐν Μαντούῃ εἶχεν ἀποφασισθῆ τῆς σταυροφορίας ἵνα τεθῆ ἐπὶ κεφαλῆς αὐτὸς οὗτος, καίτοι στόματά τινα εὐφημοῦντα διέδιδον ὅτι τοῦτο ἔμελλε γενέσθαι ἐπὶ τῷ σκοπῷ ἵνα ἐντῷ θρόνῳ τῆς ΚΠ ἀντὶ τοῦ ζῶντος ἔτι γνησίου Παλαιολόγου, τοῦ Ἀνδρέου, ἐγκαταστῆ τῶν ἀνεπιμῶν αὐτοῦ τις Piccolomini.

πρὸς τοὺς Βενετοὺς, δεχόμενος δὲ ἐν τῇ ΚΠόλει ἀντιπρόσωπον αὐτῶν (βαῦλον) ἀπῆτει καὶ ἔστεργεν ἴν' ἐν τῇ διομολογηθείσῃ συνθήκῃ ἀναγραφῇ ἄρθρον ἐξηγηρετοῦν πρὸς τοῖς ἠθικοῖς καὶ τὰ ὑλικά τοῦ Πατριαρχείου συμφέροντα ἐν ταῖς βενετικαῖς κτήσεσιν, ἤγουν ὀρίζον ἵνα τελῶνται καὶ εἰσπράττωνται αἱ ἐν ταῖς κτήσεσιν ταύταις πρόσοδοι τῶν πατριαρχείων τακτικῶς, ὡς πρότερον.

IB'.

§ 30. Οἱ πατριάρχαι ΚΠ ἐκ τῶν δικαίων τούτων καὶ τῆς ὑποστηρίξεως τῶν Σουλτάνων μέγιστον κῦρος ἀντλοῦντες ὑπερήσπιζον τὰ δίκαια τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἐν ταῖς ξενοκρατουμέναις χώραις, ἐπενέβαινον ὑπὲρ τῶν πνευματικῶν ἀναγκῶν τῶν ὀρθοδόξων καὶ παρὰ τοῖς ξένοις ἡγεμόσι. Καλὸς πατριάρχης μὴ ὑπὸ τῶν περὶ αὐτὸν ἐνοχλούμενος καὶ ταῖς συκοφανταῖς καὶ ἀναμίξεσι ταῖς ἐξ ἡμῶν ἀλλ' οὐκ ἐξ ἡμῶν μὴ συμπνιγόμενος καθόλου δὲ ἀσκανδάλιστος μένων ἠδύνατο ἱκανὰ ἵνα εἰσφέρει εἰς τὴν εὐημερίαν τοῦ ὀρθοδόξου πληρώματος καὶ εἰς τὴν ἐν τῷ κράτει εἰρήνην, τὴν δ' ἔκκλησίαν δυσβαστάκτων χρεῶν ἴν' ἀπαλλάξῃ. Παράδειγμα ἔστω ἐξ αὐτῶν τῶν χρόνων τοῦ Κατακτητοῦ, καταδεικνύον τοῦθ' ὅπερ ἔνωθι εἶπον μὲν ἐγὼ ἀλλὰ καὶ ξένοι ἱστορικοὶ ἐπανέλαβον ὅτι ἐξ ἡμῶν αἱ ἁμαρτίαι αἱ ἐπὶ τὰς κεφαλὰς ἡμῶν. Ἐπὶ τοῦ Κατακτητοῦ τοῦ πολλὰς χάριτας ἡμῖν χαρισσαμένου ἀλλ' οὐκ ἤττονας καὶ πικρίας ἐν τοῖς πατριαρχικοῖς πράγμασιν ποτίσαντος διὰ τὴν ἀρχολιπαρίαν κληρικῶν καὶ τὴν ἀνάμιξιν συμπερόντοσκόπων λαϊκῶν, Μάξιμος ὁ οἰκ. πατριάρχης,

ὁ Παλαιολόγος, ὁ λόγιος(1) ὁ θεολογικώτατος κατὰ τὴν Πατριαρχικὴν Ἱστορίαν, αὐτὸς ὁ διὰ τὸν Ἀμοιροῦδξην πρότερον παθὼν ἀλλ' ὑπὸ τοῦ Σουλτάνου ὕστερον δεξιωθείς καὶ τιμηθεὶς, δύο ἔτη μετὰ τὴν πρὸς τοὺς Βενετοὺς ὀριστικὴν συνθήκην εἰρήνης, ἦτοι τῷ Ἰανουαρίῳ τοῦ 1480 ἰνδικτ. ιγ', ὅτε δὲν εἰσηκούσθησαν αἱ παρὰ τῷ ἀποκρισιαρίῳ παρακλήσεις αὐτοῦ ἔγραφε πρὸς τὸν μεγαλοπρεπέστατον, ἐπιφανέστατον καὶ ἐκλαμπρότατον δοῦκα τῆς Βενετίας Ἰωάννην τὸν Μοτσένιγον (1477-1485) μετὰ τῆς προσηκούσης εὐλαβείας καὶ ἀξιώσεως, γράμμα, δυνάμεως λόγου καὶ αὐθεντίας πατριαρχικῆς ὑπόμνημα ἔξοχον ὑπὲρ τῶν ὀρθοδόξων τῶν ὑπὸ τὴν Βενετικὴν ἀρχὴν τελούντων, οἵτινες ταῖς εἰσηγήσεσι τῶν Δυτικῶν ἐπιέζοντο ὑπὸ τῶν βενετῶν διοικητῶν καὶ ἔπασχον. Διὰ τοῦ γράμματος τούτου πικρὰ ὑπέβαλεν ὁ πατριάρχης παράπονα τῇ Ἐκλαμπροτάτῃ Αὐθεντίᾳ διὰ τὴν διαγωγὴν τῶν βενετικῶν ἀρχῶν καὶ παρεκάλει ἵνα παύσωσιν οἱ διωγμοὶ· «μάλιστα νῦν τῆς εἰρήνης ἐπιλαμψάσης — ἦν στηρίζαι Κύριος — παυσαμένων τῶν φόνων καὶ τῶν συμφορῶν». Ὁ πατριάρχης δὲν ἀπενθαρρύνεται ἵνα προσθέσῃ καὶ τὴν κομψὴν ταύτην ιδέαν «τὸ γὰρ βίᾳ κρατούμενον, φησί τις σοφὸς, στασιάζει καιροῦ λαβόμενον τὸ δ' ἐκουσίως καὶ ἀβιάστως ἀεὶ ἀστασία-

(1) Ἱστ. Πατριαρχ. σ. 115 = Turcogr: 131— 132 πρβλ. καὶ 122 καὶ Ἱστ. Πολιτικὴ σ. 98 = Turcogr: 26—27.

Ὁ Μάξιμος ἀπεβίωσε τῇ 3ῃ Ἀπριλίου τοῦ 1482. Καὶ Παλαιολόγος, κατὰ Σάθων, Ἐκθ. Χρ. VII, 586.

Ὁ Μάξιμος εἶχε καὶ ἀνεψιὸν Μανουὴλ Κομνηνόν, ὃς μανθάνομεν ἐκ τῆς Bibl. Hellén. A' περίοδ. τ. Β' σ. 151.

στον»· διότι τὸ παροῦν τοὺς παρὰ τινων Ῥωμαγενῶν, (*) τῶν τῆς εἰρήνης ἐχθρῶν, γενομένους διωγμοὺς, ὅσοι τῆς ἡμετέρας γενεᾶς καὶ τάξεως εἰσὶν, εἰς περιφρόνησιν ἡμῶν καὶ ἀτιμίαν ἡμῶν δεχόμεθα καὶ ὅτι οὐ δίκαιον ἵνα μισώμεθα καὶ διαβαλλώμεθα παρὰ τῶν ἀπὸ Χριστοῦ καλούμενων, ὑποδεικνύων δὲ ὅτι παρὰ τῆς σουλτανικῆς κυβερνήσεως ἀπολαύει ἡ Ἐκκλησία προστασίας ἐξαιτεῖται ἵνα ἄδεια ἢ πᾶσιν εἰς τὰ ἔθιμα καὶ τὴν πίστιν αὐτῶν ποιεῖν, ὡς βούλονται καὶ τὸ συνάγειν τὰς ἐλεημοσύνας ὑπὲρ τῆς ἐκκλησίας· τοῦτο, ὡς συμφορώτατον τῇ ὑψηλοτάτῃ αὐθεντίᾳ, γράφει ὁ πατριάρχης, γράφω, ὑπόσχεται δὲ «καὶ αὐτὸς ὅ,τι εἰς τὴν πατριαρχικὴν ἦκει δύναμιν χρήσιμος τῇ ἐκλαμπροτάτῃ αὐθεντίᾳ φαίνεσθαι». Οὕτω προσφέρόμενοι αὐτοὶ χριστιανοὶ ὄντες, ἐπιλέγει πού τὸ γράμμα, κακὸν παράδειγμα δίδοτε τοῖς νῦν ἄρχουσι(1)». Καὶ ἔγραφον οἱ καλοὶ πατριάρχαι μετ' ἀξιοπρεπείας καὶ παρησιαστικῆς διδόντες κάλλιστον τοῖς διαδόχοις αὐτῶν παράδειγμα, καὶ παρήνουν καὶ ἐπετύγγανον. Ἐπὶ τοῦ πατριάρχου τούτου κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ αὐτοῦ ἔτους ἐπετύγγανεν αὐθις παρὰ τῶν ἀρχῶν τῆς Βενετίας Ἄννα ἡ Παλαιολογίνα, ἡ σοφὴ κόρη τοῦ δυστυχοῦς Λ. Νοταρᾶ,

(*) Ἴσως Ῥωμαιογενῶν;

(1) Eine griechische Originalurkunde z. G. de anatolischen Kirche ὑπὸ Thomas. Aus. d. Abhandl. d. K. Bayr. Academie d. Wissensch. III cl. VII, 1 μέρος, ἐν Μονάχῳ 1853 σ. 147 κ. ἔ. 4ον. Τὸ σπουδαιότατον τοῦτο ἔγγραφον εὑρηται νῦν ἀναδημοσιευόμενον ἐν Συλλογῇ, ἧπερ τίτλος «Acta et diplomata Monasterium et ecclesiarum Orientis» ὑπὸ Miklosich καὶ Muller vol. 5 tom. 2, 281—285, Vindobonae, 1887.

τῆς ἀδείας τοῦ τελεῖν κατ' οἶκον κατὰ τὰ πάτρια ἱερουργίαν(1) ὡς εἶθιστο παρὰ τοῖς μεγάλοις βυζαντινοῖς καὶ ἡγεμονικῶς οἴκοις(2) «*suo more grecho ritu*».

§ 31. Αἱ γενόμενα ὑπὸ τῶν καθολικῶν διωγμοὶ καὶ οἱ κατὰ τῶν ὀρθοδόξων βιασμοὶ δυστυχῶς ἀληθεύουσιν ἐν πολλοῖς ἐξ ἐπισήμων ἐγγράφων. Ἡ πολιτικὴ τῆς ἀγίας Ἐδρας μετὰ τὴν Ἄλωσιν ἐπεδίωκε μὲν τὴν ἀπὸ τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς ΚΠόλεως ἔξωσιν τῶν Τούρκων ἀλλ' ἅμα καὶ τὴν ἐπὶ τῶν ὀρθοδόξων ἀρχήν. Ὑπάρχει συγχρονίζον τοῖς χρόνοις, περὶ οὗς ἡ Ἐκθεσις αὕτη στρέφεται, ἔγγραφον τοῦ δόγη Νικολάου *Da Ponte*, πρὸς τὸν δού-

(1) Βελοῦδου, Ἑλλ. Ὀρθόδοξος Ἀποικία ἐν Βενετία 1872 σ. 8. **Γεδεών**, Π. Π. 487, **Σάθα**, Ἐκδ. Χρ. 586. Ἄννα Νοταρᾶ **Παλασιολογία**, ὡς ὑπογράφεται ἐν τέως ἀνεκδότῳ ἐπιστολῇ αὐτῆς πρὸ τὴν Δημοκρατίαν τῆς Σιένης (15 Ἰουνίου 1474 παρὰ **Legrand**, *Cen-dix Lettres de Philelpe* p. 31). Κατὰ τὴν *Turcoogr.* 13 «ὑστερον ἠκούσθη ὅτι ἐν Ρώμῃ εὐρέθη [ὁ νεώτερος υἱὸς τοῦ Νοταρᾶ Ἰσαάκιος] ὅπου καὶ ἡ ἀδελφὴ αὐτοῦ, ἦν ὁ πατὴρ ἔπεμψε πρὸ τῆς Ἀλώσεως μετὰ πλοῦτον πολλοῦ».

(2) Τὸ προνόμιον τοῦτο ἐδόθη αὐθις τῇ 27 Σεπτεμβ. 1480, ὡς εἶδον, ἀνεκδόθη δὲ πάλιν τῇ 26 Μαΐου 1489, ὡς καὶ εἰς τὴν Εὐδοκίαν Κατακουζηνήν, τὸν σύζυγον Ματθαίου τοῦ Σπανδουγίνου, **Legrand**, *Bibl. H. I.*, I, CVII—CVIII. Ἀπὸ τοῦ 1475 ἡ Ἄννα ἐγκατέστη ἐν Βενετία. Ἀνάγνωθι περὶ τῆς εὐγενεστάτης καὶ χαριτοβρούτου βυζαντιδος, ἣτις ἐν παρθενίᾳ διανύσασα τὸν βίον αὐτῆς καὶ ἐν φόβῳ Κυρίου διέθηκε τὸν πολὺν αὐτῆς πλοῦτον ὑπὲρ τοῦ κοινοῦ καλοῦ, **σελίδας τινὰς (VIII-XI) τοῦ Προλόγου ἐν τῷ IX τ: τῶν Documents inédits relatifs à l'Histoire de la Grèce au moyen âge**, Paris 1890, **4ον τοῦ Σάθα**. Δυστυχῶς ὁ προσμεμετρομημένος μοι χῶρος ἱκανὰ εἰς σιγὴν πάλιν καταδικάζει.

κα τῆς Κρήτης (20 Αὐγ. 1578), ἐνῶ ὀρίζεται ὅτι «δέον ἵνα γινώσκῃς ὅτι ἡμεῖς ἐν παντὶ καιρῷ σπουδαίαν κατεβάλομεν ἐν Ρώμῃ καὶ ἐν Τριδέντῳ προσπάθειαν ὅπως ἐν ὅλαις ταῖς χώραις... ἐν αἷς ὑπάρχουσιν Ἕλληνες σεβασθῶμεν τὰ θρησκευτικὰ αὐτῶν ἔθιμα... ὅτι ὅπως τηρήσωμεν τὴν ἐξουσίαν ἐν ταῖς χώραις εἶναι **λίαν ἐπάναγκες** ἵνα τοὺς Ἕλληνας ἐν τοῖς θρησκευτικοῖς αὐτῶν πράγμασι προστατεύσωμεν... Καὶ πάντοτε ἐπεμείναμεν ὅπως οἱ λατῖνοι ἱερεῖς ἐν ταῖς ἐπισκοπαῖς αὐτῶν διαμένοντες τὴν λατινικὴν ἱερουργίαν τηρῶσιν καὶ τοὺς πιστοὺς πολλαπλασιάζωσιν (*um den lateinischen gottesdienst zu erhalten und zu vermehren*) οὐχὶ ὅμως ἕνεκα τούτου καὶ γίνονται παραίτιοι καὶ προκαλῶσιν ἐμπόδια ἐκείνοις, οἵτινες ἐμμένουσιν ἐν τῇ θρησκείᾳ αὐτῶν(1) Ἐν γένει ἡ ἀρχαιοτέρα Βενετία προσεπάθει καὶ ἐφιλοτιμείνο τουλάχιστον ἵνα μὴ κινήσῃ βάσεις καλῶς κειμένας ὀργανώσεων ὠρισμένων ἑλληνικῶν κοινοτήτων, αἵτινες περιήρχοντο διὰ τοῦτον ἢ ἐκείνον τὸν λόγον ὑπὸ τὴν κατοχήν αὐτῆς, οὔτε προσβάλλῃ καιρίως αὐτὰς(2) ἀναφανδόν, καίτοι ὑπὸ ἄλλας ὄψεις ἄλλας κρίσεις δύναται τις ἵνα διατυπώσῃ περὶ τῆς κυβερνήσεως τῶς ἑλληνικῶν χωρῶν ὑπὸ τῆς δογοκρατουμένης Βενετίας.

(1) **Thomas M.** αὐτόθι σ. 153 ἐν ὑποσημειώσει.

(2) Πρβλ. καὶ τὰ παρὰ **Tafel et Thomas: Urkunden der Rep: Venedig, Βιέννη**, 1856, II σελ. 57 . . Quod omnes et alios in ipsis insulis consistentes debemus in suo statu tenere, nihil ab aliquis amplius exigentes quam quod facere consueverunt temporibus Graecorum imperatorum Concessio castri Corphiensis, 1207. Ορα καὶ **Γεδεών** ἐν «Ἐκκλησ. Ἀληθείᾳ» 1900 περὶ Μαξίμου τούτου τοῦ Λογίου καὶ τῆς πολιτικῆς αὐτοῦ, εἰ βούλει.

ΙΓ'.

§ 32. Ὁ Κατακτητὴς ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν χριστιανικῶν βιβλίων καὶ ἀναστροφῶν τελῶν(1), ὅσον οὐδεὶς Σουλτᾶνος ἴσως ἠρέσκετο τῇ ἀναστροφῇ τῶν πεπαιδευμένων, τῶν ποιητῶν, ὁμολογοῦσι πάντες καὶ ὁ Φραντζῆς, ὡς εἶπον, καὶ ὁ Hammer(2) δι' ὃ καὶ ἀβνὶ ἀντιλήπτωρ καλεῖται, διότι ἦτο καὶ ποιητὴς, τοῦ ποιητικοῦ χαρίσματος μεταδοθέντος ἰδίως εἰς τὸν νεώτερον υἱὸν αὐτοῦ τὸν ἀτυχῆ Δ'ζέμ,(3) τὸν ἐν τῇ ξένη μὲν θανόντα ἀλλ' ἐν Προύσῃ ταφέντα, ὅπου εἶναι καὶ οἱ πρῶτοι ἐξ Σουλτᾶνοι τεθαμμένοι. Οὐδεὶς ἴσως ἐπραξε μείζονα διὰ τὴν διάδοσιν τῆς παιδείας, ἐκτὸς τοῦ Σουλεϊμᾶν τοῦ Κανουνι διὰ τὴν νομοθεσίαν, Μουχιμπὶ δὲ διὰ τὴν ποίησιν, τοῦ καὶ διαβαθμίσαντος, τοὺς διδασκάλους καὶ δικαίωματα αὐτοῖς χορηγήσαντος διότι διέταξε τὴν ἴδρυσιν ἀνωτέρων σχολῶν, ὑπεστήριξε τοὺς ἐγγραμμάτους καὶ δι' ἐπιμισθίων καὶ δωρεῶν, συμβοηθούτων καὶ τῶν παρ' αὐτῷ ξένων τε καὶ Ἑλλήνων, ἀρνησιθρήσκων τε καὶ μὴ, (Μεσιχ πασσα Παλαιολόγου(4) ὡς καὶ τοὺς καλλιτέχνας, διότι ἔτρεφε καὶ

(1) Christianis moribus inbutus, σ. 37, τοῦ A τ. Chron:Turcic:

(2) Gech: d. Osmanischen Dicht Kunst, Πέστη 1836 — 38 τ. A, σελ. 137. καὶ Gibb-Browne, Hist: of Ottoman Poetry, London 1900-909, τ. B' σ. 25 munificent in his patronage of letters . . .

(3) «**Αὐτόθι**: σ. 28 a famous poet. Jacobi, „Divan Sultan Mehmeds d. Zweiten des Eroberers, Βερολίνω, 1904. Ἐν σ. 2 φέρεται ὁ πρῶτος Σουλτᾶνος ἐν τούτοις, ἐξ οὗ δυνάμεθα μικρὰν Συλλογὴν (Διβᾶν) ποιημάτων, Ἀνθολογίαν, ἵνα συναπαρτίσωμεν, εἶναι Μωάμεθ δ Β', δι' ὃ καὶ Ἄβνὴ καλεῖται ὡς ὁ υἱὸς αὐτοῦ Βαγιαζήτ καὶ Μωάμεθ δ Γ' Ἄδλι (δικαίος) κλ,

(4) Κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ Σουλτᾶνου καὶ οἱ βεζίροι καὶ οἱ ἀυλικοὶ περιεστοιχίζοντο ὑπό ποιητῶν καὶ σοφῶν. Hammer-Hellert, Γ' 331.

πρὸς τὰς Ὁραίας Τέχνας ἐν γένει ἰδιαιτέραν κλίσιν(1), ὡς εἶπον, περὶ τε τῆς Μουσικῆς, ὀργανικῆς τε καὶ φωνητικῆς, ἣν καὶ ἀνεξωογόνησε, καὶ τῆς Ἀρχιτεκτονικῆς, ἥς οὐκ ὀλίγα μνημεῖα ἔχομεν ὀφειλόμενα εἰς τεχνίτας καὶ μηχανικοὺς, οὓς, καθ' ἃ σήμερον γινώσκειται ἐκ τουρκικῶν συγχρόνων πηγῶν, ὠδήγει μεθ' ἑαυτοῦ ἐξ Ἀσίας, πέρσας καὶ τούρκους, καὶ εἰς Ἑλληνας. Οἱ πλεῖστοι τῶν ἀρχιτεκτόνων τῶν ἀραίων δζαμίων δὲν ἦσαν Τούρκοι, ἦσαν Ἑλληνες, ὡς ὁ Χριστόδουλος, εἰς ὃν ὀφείλεται ἡ ἀνέγερσις τοῦ φερωνύμου τεμένου (Σουλτᾶν Μεχμὲτ δζαμί, Φατιχ) ἐν ἣ θέσει ὑπῆρχεν ὁ ναὸς τῶν ἁγίων Ἀποστόλων, καὶ ἡ κατ' αὐτοκρατορικὴν ἐπίνευσιν παρὰ τοῖς ὀρθοδόξοις διακράτησις τοῦ ναοῦ τῆς Παναγιωτίσσης, τοῦ Μουχλίου δηλονοῦν, δι' ἰδίου φερμανίου, ὅπερ ἐν τῷ γραμματοφυλακείῳ τῆς ὁμογενοῦς κοινότητος, ὡς λέγει

(1) Ἐν H. Muller, Türkische Chronika σ. 16 β, 1677. Τὸ περὶ Κατακτητοῦ κεφάλαιον κατέχει τὰ φύλλα 16—21, ἐν οἷς ἡ εἰκὼν αὐτοῦ, διάφορος τῆς ἐν ἀρχαιοτέρῳ ἐκδόσει (1563-65), καὶ ἡ εἰκὼν τῆς τελευταίας τῶν χριστιανῶν λιτανείας, καθ' ἣν διακρίνεται ἔφιππος ὁ τελευταῖος τῆς βασιλίδος πρόμαχος Κωνσταντῖνος. «Er hat doch hiergegen alle subsite künst wehrt u lieb gehabt, dergleichen auch alle gelehrte kunstreihe Meister um sich gezogen und mit Fleiss verschaffet. Καὶ ἐν Jovius, σ. 166 . . . et praeclaros artifices pictores que praesertim insigni liberalitate complecteretur . . . μεθ' ἃ καὶ περὶ τῆς ὑπὸ τοῦ Bellini ζωγραφηθείσης εἰκόνος λόγος γίνεται. Ταῦτά καὶ παρὰ Lonicero, I, 22 περὶ καλαισθησίας τοῦ Σουλτᾶνου, εἰλημμένα ἐκ τῶν βυζαντινῶν Chronicorum Turcicorum I-III. Francfurti ad M. 1578 et artium admirator fuit, viros otjam doctos praestantesque artifices (Ὁρα ἐνταῦθα σ. 1 τῆς σ. 81).

ὁ κ. Γεδεών(1), διασώζεται. Ἦσαν ἐξωμόται, υἱοὶ δῆλα δὴ χριστιανῶν ἐκ τοῦ γνωστοῦ παιδομαζώματος, γενίτσεροι, ὡς ὁ Ἰλίας-Ἀλῆ Ἑλληνας, ἢ Σύριος, ἀρχιτέκτων τοῦ Γιε-οἰλ δζαμί τῆς Προύσης, ὁ διάσημος Σινὰν, Ἀλβανὸς τὴν καταγωγὴν, ὅστις ὑπέργηρος ἀποθανὼν (110 ἐτῶν) ἀνήγειρεν ἢ εἰς τὴν ἀνέγερσιν ἐπεστάτησε καὶ τὰς ἐργασίας τῆς οἰκοδομίας διηύθυνεν **ἐβδομηκοντα τριῶν δζαμίων, πεντήκοντα δύο σχολείων ἢ μεδρσεδῶν, δέκα ἐπτὰ ἱμαρειῶν, τριῶν νοσοκομείων, εἴκοσιν ἐπτὰ παλατιῶν, δέκα ὀκτὼ καραβάν-σεραῖων, τριάκοντα ἐνὸς λουτρῶνων, δέκα καὶ ὀκτὼ μαισουλίων (τουρβέ) ἐπτὰ ὑδραγωγείων, ἐπτὰ γεφυρῶν, τεσσαράκοντα ἐννέα εὐκτηρίων καὶ πέντε ἀποθηκῶς κατὰ κατάστιχον**, ὅπερ ἀφῆκεν ὁ ἴδιος(2), ὁ Χαϊρεδδίν, ἐπίσης Ἀλβανὸς τὴν καταγωγὴν. Πλὴν τῶν ἀνακτόρων, ἔχομεν ἀρχιτεκτονικὸν μνημεῖον ὠραῖον ἐπιβλητικὸν ἐν τῇ ἀπλότῃ κατὰ τὴν σύλληψιν τοῦ σχεδίου τὸ ἐν τῷ περιβόλῳ τοῦ Τοπ-Καποῦ Τσινλί-κιόσκ, ὅπερ ἐλαφρῶς διασκευασθὲν εἶναι σήμερον τμῆμα τῶν Α. Μουσείων, τὸ τῶν ἰσλαμικῶν ἀρχαιοτήτων. Τὸ αὐτοκρατορικὸν τοῦτο περίπτερον, ὅπερ οὕτως ὀνομάζεται

(1) Ἐκκλησιαί βυζαντιναὶ ἐξακριβούμεναι, 1890 σελ. 58, ἐνθα παραπομπαὶ εἰς τὸ Βυζαντινὸν Ἑορτολόγιον σ. 208—209, εἰς τὸν Πασπάτην, κ. ἄ.

(2) Architecture Ottomane, publ: sous le p: de Edhem pacha. Ἐν ΚΠ. 1873, fol: μετὰ σχεδίων καὶ πινάκων. Ὁ Ἐδχέμ πασσᾶς ἦτο πατὴρ τοῦ ἐν τοῖς Μουσείοις προϊσταμένου μου γενικῶν Διευθυντῶν, τοῦ τε Χαμηδῆ βέη τοῦ ἐκ τῆς γυμνασιαρχίας Θεσσαλονίκης ὑπὸ τὴν ὑπηρεσίαν αὐτοῦ καλέσαντός με καὶ τοῦ Χαλλῆ βέη, ἐξόχων καὶ φιλότατων μοι ἀνδρῶν.

ἐκ τῶν φαβεντιανῶν πλακῶν, δι' ὧν κατὰ τε τὴν πρόσοψιν καὶ ἔνδον διακοσμεῖται, συνετελέσθη τῷ 877 ἔτει τῆς Ἐγείρας κατὰ τὰ τέλη τοῦ μηνὸς Ρεβιούλ- Ἀχῆρ (Σεπτεμβρίῳ τοῦ 1472), ὡς διδάσκει ἡμᾶς ἡ ὑπὲρ τὴν πύλην ἐγγεγραμμένη ἀραβικὴ χρονολογία ἐν συνεχείᾳ τῆς πρὸς τιμὴν τοῦ Κατακτηκτοῦ ἐν περσικῇ γλώσσῃ τοιαύτης. Τὸ κομψὸν κτίριον κατὰ σχέδιον σταυροῦ μετὰ κεντρικοῦ τρούλλου, ὅστις ὑποβαστάζεται ἐπὶ ὑποθολίων τόξων (pendentifs), ἐκτίσθη ὑπὸ ἀγνώστου (;) ἀρχιτέκτονος βοηθοῦντος ἴσως πέρσου διὰ τὴν ἐκ φαβεντιανῶν πλακῶν περσικῆς τέχνης διακόσμησιν οὐχὶ δὲ τοῦ Κεμαλεδδίν, ὡς φέρεται παρὰ τοῖς ξένοις συγγραφεῦσι, τοῖς τελευταίως ἐν ἰδίοις μεγάλοις ἔργοις περὶ Μουσουλμανικῆς τέχνης καὶ Ἀρχιτεκτονικῆς(1) πραγματευθεῖσιν.

§ 33. Ὁ Σουλτᾶνος προσέτι ἡγάπα καὶ τὴν Ζωγραφήκην. Πρὸ τοῦ ἐπιληφθῶ καὶ τοῦ θέματος τούτου προσθέ-

(1) Saladin, (1907) ἢ παρὰ Gurlitt (Baukunst Kpels) fol: καίτοι δὲν ἀποκλείεται οὐδὲ ἀποσιωπᾶται καὶ ἡ φήμη περὶ τοῦ Χριστοδούλου. Ἐν τῷ Τσινλί-κιόσκ κατὰ τὴν ἀριστερᾷ τῷ ἐπισκεπτομένῳ τελευταίαν αἰθουσαν ὑπάρχει εὐμορφώτατα διακεκοσμημένη κρήνη, ἐν ἣ ἐν ἀναγλύπτῳ ἐπιχρῶσθ φέρεται ποίημα τοῦ ἔξ' Ἀδριανουπόλεως τούρκου ποιητοῦ Ἀσσαρὶ τοῦ Γ' (τῷ 1587 ἀποθανόντος κατὰ Hammer, Gesch: der Dichtkunst τ. Γ' σ. 54), ὅπερ ἀναφέρεται μὲν εἰς Σουλτᾶν Μουράτ, ἀλλ' ὡς παρατηρήθη ἤδη ὑπὸ γράψαντος ἐν τῷ Μεδζμουάι τοῦ Ταρίχι ὀσμάνι ἐνδζουμενὶ τ. Α' σ. 284, δὲν εὐδοῦται χρονολογικῶς πρὸς τὴν βασιλείαν τοῦ Σουλτᾶνου τούτου, εἰς ὃν ἀποδίδεται ἡ ἐπισκευὴ τοῦ περιπτέρου (974 Ἐγείρας χρονολογίαν φέρει ἡ ἐπιγραφὴ, ἦτοι 1566. . . ὅτε ἀνήλθε τὸν θρόνον Σελῆμ ὁ Β').

τω καὶ τήνδε αὐτοῦ τὴν ιδιοφυΐαν, ἄγνωστον, ὡς μοι φαίνεται ἄλλοθεν. Ἐν βιβλίῳ σπανιωτάτῳ, ὅπερ ἐπιγράφεται, *Amphitheatrum Turcicum* ἐν Ἐρφοῦρη ἐκδοθὲν 1724 εἰς μέγα σχῆμα ἀπῆντησα (σ. 320) πρὸς ἄλλοις, ὅτι ἡγάπα τὸν περισσότερον καιρὸν τῆς ἡσυχίας αὐτοῦ, ἐὰν τοιαύτην εὗρισκεν, ἵνα καταγίνηται περὶ τὴν **ξυλογλυφίαν ἰδίως κοχλιαρίων**, ὡς ἄλλος δῆλα δὴ μοναχὸς τοῦ ἁγίου Ὁρους ἢ τῆς ἁγίας πόλεως Ἱερουσαλήμ.

Σήμερον οὐδενὶ ἄγνωστοι αἱ πολιτεία καὶ σχέσεις τοῦ Πορθητοῦ πρὸς τὴν Βενετίαν, οὐδὲ αἱ πρὸς τὸν διάσημον ζωγράφον τὸν ἐν αὐτῇ, ἐκ τῆς οἰκογενείας τῶν *Bellini, Gentile Bellini*. Ὁ *Gentile* καὶ ὁ κατὰ δύο ἔτη μικρότερος ἀδελφὸς αὐτοῦ *Giovanni Bellini* ἐπὶ μακρὸν ζήσαντες(1) μετὰ τὰς ἐν ταῖς ἄλλαις ἰταλικαῖς πόλεσι τῆς Β. Ἱταλίας, ἐν αἷς ἀληθῶς ἤκμαζον αἱ Ὠραῖαι τέχναι, μελέτας καὶ σπουδὰς αὐτῶν, εἰς τὴν γενέτειραν ἐκ Παδοῦης ἐπανελθόντες ἀνεδείχθησαν οἱ ἀληθεῖς ἰδρυταὶ τῆς ἐν τῇ Ἱστορίᾳ τῆς Ζωγραφικῆς κατὰ τὴν Ἀναγέννησιν ὀλίγον τι βραδύτερον τῶν ἄλλων ἀκμασάσης Βενετικῆς Σχολῆς, δύναντες εἰς αὐτὴν ψυχὴν καὶ πνοὴν ἐν τῇ τέχνῃ. Εὐτυχῆς δὲ σύμπτωσης ὅτι οἱ δύο αὐτάδελφοι ἐν τῇ καθόλου τέχνῃ καὶ τῇ κατευθύνσει αὐτῆς κατὰ τὴν ἰδίαν ἔμπνευσιν καὶ τὴν ιδιοφυΐαν αὐτῶν ἐβοήθησαν καὶ συνεπλήρουν ἀλλήλους, διὸ καὶ ἐξ αὐτῶν ἔχομεν σήμερον πλήρη σειράν εἰ-

(1) Ὁ μὲν *Gentile* ἐγεννήθη τῷ 1426 — 1507 καίτοι ὁ ἐν τῷ *Kunstler Lexicon* βιογραφιῶν τὰ κατὰ τὴν οἰκογένειαν ταύτην ἀνάγει τὴν γέννησιν αὐτοῦ εἰς τὰ μέσα τοῦ 1429, ὁ δὲ *Giovanni* τῷ 1428 — 1516 μ. X.

κόνων ἐκ παντοίων κύκλων καὶ ἱερῶν, εἴτε προσωπογραφιῶν, εἰς ἃς ὄρωμα ἰδίως ὁ *Gentile* καὶ ἠὺδοκίμει ἐν τῇ καθόλου παραστάσει, τῷ χαρακτηρισμῷ, τῷ χρωματισμῷ, τῇ γλυκύτητι, δι' ὧν αἰσθητὴν ἅμα καὶ νοητὴν, διπλὴν δῆλα δὴ ἔμφασιν, τῷ εἰκονιζομένῳ προσέδιδεν. Ὁ *Gentile* ἦτο ἐν ἄλλαις λέξεσιν ἐπιτήδειος **ζωγράφος προσωπογράφος** (*portrailiste*).

§ 34. Ὁ Σουλτᾶνος μετὰ τὴν Ἀλωσιν τῆς Πόλεως καὶ τὴν κατάκτησιν τῆς ἀπὸ τῶν χρόνων τούτων ὀνομασθείσης, **τέως λεγομένης Εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας** ἐν τῇ χορεία τῶν Εὐρωπαίων βασιλέων ταχθεῖς, κατὰ τὸ παράδειγμα ἐκείνων ἐζήτει ἵνα περιστοιχίζηται οὐ μόνον ὑπὸ ἐπιστημόνων καὶ ἐγγραμμάτων ἐν γένει ἀνδρῶν, ὡς εἶπον, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τεχνιτῶν. Οἱ Τοῦρκοι ἐπιδίδουσι κατὰ προτίμησιν εἰς τὰς λεγομένας **ἐδραίας τέχνας**, αἵτινες δὲν ἀπαιτοῦσι, πολλὴν εὐκίνησιαν σώματος καὶ ποδῶν, τούναντιον δὲ ἡρεμίαν διὰ τὴν κίνησιν νοῦ καὶ θαυμασίως εἰς αὐτὰς προοδεύουσιν, ὡς γνωρίζομεν(1). Διὰ τὴν θρησκευτικὴν ὁμῶς αὐτῶν ἀποστροφὴν πρὸς παράστασιν ἐμψύχων ὁμοιωμάτων, ζωντανῶν προσώπων, δὲν διεκρίθη-

(1). Πρὸβλ. **ἐφιππειουργῶν** (σερράτς - χανέ) **σφραγιδογλυπτῶν, τορνευτῶν** κλπ. συστήματα. Σκαρλάτος Βυζάντιος, ὁ χαριέστατος πατριδογράφος, ἐνθυμοῦμαι ὅτι λέγει ἐνῷ ὁ Τοῦρκος εἶναι καθάριος καὶ ἀγαπᾷ τὸν ἡσύχιον βίον, ἐν τούτοις δὲν ἀποτροπιάζει τὸ τοῦ καμινοκόρου, τὸ τοῦ βυρσοδέψου καὶ αὐτοῦ τούτου τοῦ καθαριστοῦ τῶν ὑπονόμων τὸ ἐπάγγελμα, καὶ ἐνῷ γούναρης ἢ ράπτῃς δὲν γίνεται, εἶναι οὐρουδζῆς ἐπιτηδειότατος, καὶ κωπηλάτης τοῦ Καταστένου καὶ τῶν Νήσων.

σαν εἰς τὴν ζωγραφικὴν, τὸναντίον ὁμως εἰς τὴν ξυλογλυφίαν καὶ τὴν καλλιγραφίαν, διότι οἱ Μωαμεθανοὶ ἐπὶ πινάκων, ἀντὶ εἰκόνων, εἰς τὰς οἰκίας αὐτῶν ἢ τὰ δημόσια κτίρια ἢ τὰ τεμένη ἀναρτῶσι καλλιγραφικώτατα ρητὰ (ἀγιέτι κερυιέ) ἐκ τοῦ Κοραίου ἢ ζωγραφίζουσι καὶ ἐπιδίδονται εἰς ὠρισμένον εἶδος γλυπτικῆς ἐπὶ κρηνῶν καὶ κιονοκράνων διακοσμητικῆς, ἢ λίθων ἐπιτυμβίων, δρακόντων ἢ λεόντων. κτ. Ὁ Πορθητὴς ἐπὶ τὸ ἐλευθερώτερον παρέκαμψε τὸ ἐμπόδιον τοῦτο καὶ δι' ἰδίας πρεσβείας καταφθασάσης εἰς Βενετίαν τῇ 1 Αὐγούστου τοῦ 1479 ἐξέφρασε ζωρὰν ἐπιθυμίαν καὶ διεβίβασεν ἐπίμονον παράκλησιν, ὅπως σταλῆ εἰς ΚΠολιν ζωγράφος ἐπιτύδειος, κατάλληλος δι' ἑαυτὸν καὶ τὴν Αὐλὴν αὐτοῦ, πρὸς τούταις δὲ καὶ γλύπτης καὶ χύτης ὀρειχάλκου. Ἡ αἴτησις τοῦ Σουλτάνου ἐγένετο ἀσπασίως δεκτὴ, ζωγράφος δ' ἐξελέγη ὁ *Gentile Bellini* ἀποσπασθεὶς ἀπὸ τῆς ἀνατεθειμένης αὐτῷ ἐπισήμως ὑπὸ τῆς βενετικῆς κυβερνήσεως ἐργασίας, γλύπτης δὲ Βαρθολομαῖος τις, (1) καὶ ὁ Ματθαῖος *de Pasti* (2) ἐκ Βερόνης, περὶ ὧν δυστυχῶς οὐδὲν γινώσκειται.

Ὁ *Gentile* (3) ἐλθὼν, εἰς ΚΠολιν κατὰ Σεπτέμβριον διὰ κυβερνητικοῦ βενετικοῦ πλοίου διέτριψεν ἐν τῇ πρῶ-

(1) Bartolomeo Bellano σ. 616 καὶ 656 τοῦ Woermann, *Gesch d. K. unst.*

(2) σ. 615, 656. Αὐτόθι.

(3) Ὁ Σουλτάνος χαίρων ἐπὶ τῇ ἐξειδικασμένῃ τέχνῃ τοῦ *Gentile* ἠρώτησεναὐτὸν ἡμέραν τινὰ ἐὰν δύνηται καὶ ἑαυτὸν ἵνα ζωγραφῆση. βεβαίωτατα, ἀπήντησεν ὁ *Gentile*, μετὰ τινος δ' ἡμέρας παρουσίασεν τὴν εἰκόνα αὐτοῦ πρὸς μεγάλην ἐκπληξιν τοῦ Σουλτάνου, ἀλλ' ἅμα καὶ εὐχαρίστησιν.

τευούσῃ τῶν Σουλτάνων ἐπὶ πεντεκαίδεκα μῆνας ἴσως καὶ τι πλέον ἐργαζόμενος ἐν νέῳ ὀρίζοντι εὐρυτέρῳ καὶ ἐν νέῳ περιβάλλοντι (1479—1480). Ἐξ ἀνεκδότων ἢ ὀλίγων γνωστῶν πηγῶν σήμερον, εἶναι βέβαιον ὅτι αἱ σχέσεις τοῦ καλλιτέχνου καὶ τοῦ ἄρχοντος αὐτοῦ ἐν τῇ Αὐλῇ ἦσαν ἄρισται καὶ οἰκειακαί, ὥστε τὸν Σουλτάνον ὑπὸ πολλὰς στάσεις ἐζωγράφησε, καὶ πολλοὺς τῶν τῇ σουλτανικῇ θεραπείᾳ ἰδίως τὰ ἐπὶ ἐκτάκτῳ εὐμορφίᾳ διακρινόμενα πρόσωπα καὶ ἄλλα ὑποκείμενα πρὸς ἔρωτα καλοῦντα. Τούτων αἱ εἰκόνες δυστυχῶς ἀμέσως μετὰ τὸν θάνατον ὑπὸ τοῦ Βαγιαζήτ, υἱοῦ καὶ διαδόχου αὐτοῦ, κατεστράφησαν, ἄλλαι ἐπωλήθησαν—εἰς βενετοὺς ἐμπόρους στὸ παζάρι καὶ διεσκορπίσθησαν, ἐὰν μὴ ἀπωλέσθησαν ἢ ἐν ἰδιωτικαῖς συλλογαῖς ἔτι κρύπτονται καὶ δὲν ἀνεγνωρίσθησαν.

Ἐκ τῆς ἐν ΚΠόλει διαμονῆς τοῦ *Gentile* διεσώθησαν δι' ἡμᾶς τοὺς ἐν Ἀνατολῇ ἐνδιαφέροντα ἔργα μεταξὺ ἄλλων ἀπὸ τοῦ 1660 ἐν Λούβρῳ ἀποκειμένη εἰκὼν ὑποδοχῆς Βενετοῦ πρεσβευτοῦ ἐν τῇ Ὑ. Πύλῃ (1) καὶ ἐν Βενετίᾳ

(1) Ἡ γνησιότης τῆς εἰκόνας ταύτης ἀμφισβητεῖται, ὡς ἐν τῷ Καταλόγῳ des peintures du Louvre ἀπὸ τοῦ 1877 βλέπομεν, οὐχὶ ὁμως ἐν ἄλλοις συγγράμμασιν, ἐν οἷς ὀνομάζω ἐνταῦθα τοῦ Woermann, *Geschichte d. Kunst aller Zeiten* σ. 656 τοῦ Β' τόμου (Βιέννη, 1905). Μ' ὅλα ταῦτα ὁ Ch. Schefer, ὁ τῆς ἐν Παρισίοις Σχολῆς τῶν ἀνατολικῶν γλωσσῶν Διευθυντῆς, μοναδικὸς ἀνὴρ ἐπὶ τοιαύταις ζητήσεσιν, ὡς ἔσχον πείραν καὶ ἐξ ἄλλων αὐτοῦ ἀνακοινώσεων, διὰ δημοσιεύσεως ἐν τῇ *Gazette des B. Arts* (1895, β' 201) ἀποδεικνύει ὅτι ἡ λεγομένη αὕτη ὑποδοχὴ βενετοῦ πρεσβευτοῦ ἀνάγεται εἰς γενομένην τοιαύτην παρὰ τῷ Σουλτάνῳ τοῦ Καῖρου κατὰ τὸ 1512, ὥστε ἀποκλείεται ἢ εἰς τὸν *Gentile* ἀπόδοσις τῆς ζωγρα-

ἐν τῇ Συλλογῇ τῆς οἰκογενείας τοῦ σιρ Ε. Λαγιάρδου, ἀρχαιολόγου, διπλωμάτου, ἐν τῇ πόλει ἡμῶν ἄλλοτε πρεσβευτοῦ τῆς Μ. Βρετανίας, ἡ χαρακτηριστικὴ τοῦ Σουλτάνου εἰκὼν(1) καὶ τὸ μετάλλιον, ἐν ᾧ ἡ προτομὴ αὐτοῦ ἀγενείου(2) καὶ νῦν ἡ εἰκὼν, ἣν ἐπίτηδες καὶ τῷ κοινῷ παραδίδωμι, ἡ ἐν τῷ μεγάλῳ Συνοδικῷ τῶν ἐπισήμων δοχῶν ὑπὲρ τὸν πατριαρχικὸν θρόνον τέως ἀνηρημένη, νῦν δὲ ἐν τῷ ἰδιαιτέρῳ ἐπισήμῳ γραφεῖῳ τοῦ πατριάρχου.

§ 35. Ἡ Εἰκὼν εἶναι πιστότατον, τεχνικώτατον ἀντίγραφον τῆς πρωτοτύπου εἰκόνας, ἣτις προνοία καὶ δαπάνη τοῦ μακαρίτου Κωστάκη πασσᾶ Μουσούρου, πρεσβευτοῦ τῆς Τουρκίας ἐν Λονδίῳ, ἐμοῦ θείου ἐκ γυναικός, ἦτοι ἀδελφοῦ πρεσβυτέρου τοῦ ἐπίσης μακαρίτου Παυλάκη Μουσούρου, ἡγεμόνος τῆς πάλαι ποτὲ διαλαμψάσης ἡγεμονίας τῆς Σάμου, ἀγαθωτάτου καὶ πολυσεβάστου μου πενθεροῦ, τῷ 1881 ὑπὸ ἐπιτηδεῖου ζωγράφου ἀντιγραφείσα ἐδωρήθη τοῖς Πατριαρχείοις ἐν ἡμέραις προνομιακοῦ ζητήματος εἰς μνημόσυνον μεγάλου ἐν τῇ Ἱστο-

φίας τῆς εἰκόνας ὀριστικῶς. Ὁ Gentile ἄλλως τε ἀπεβίωσε τῷ 1507, ὡς εἶπον.

(1) Ἡ εἰκὼν αὕτη κοινοτάτη νῦν ἐν ἑπαλλήλοις ἐκδόσεται κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη δημοσιεύεται ἐν καλλίστῳ ἔργῳ τοῦ Thuasne, οὗ ἡ ἐπιγραφή: Gentile Bellini et le Sultan Mohammed II, Παρισίους, 1888, 4ον, εἰς ᾧ παραπέμπεται ὁ πλείω ζητῶν μαθεῖν.

(2) Προχειρότατον βοήθημα διὰ τοὺς θέλοντας ἵνα μνηθῶσι πως τὴν Ἱταλικὴν Ζωγραφικὴν ἔστω ἡ Peinture Italienne, ὑπὸ τοῦ Lafeneste πεφίλοπονημένον ἐν τῇ γνωστῇ εὐραγενικῇ σειρᾷ τῆς Bibl. pour l'enseignement des Beaux Arts, Παρισίους, εἰς 8ον.

ρία τοῦ Ἑλληνισμοῦ γεγονότος, τῆς ἐπισκέψεως Σουλτάνου καὶ δὴ Κατακτητοῦ εἰς Πατριάρχην. Ἡ εἰκὼν ἀπόκειται ἐν τῇ Πινακοθήκῃ τοῦ κόμιστος Crawfort (κοινότερον λόρδου) ἐν Haigh-Hall, Wigan, Lancashire, ἐξ ἧς ἀμέσως ἀντεγράφη, ἀποδίδεται δὲ τῷ Bellini. Ἡ ἐν τῇ εἰκόνι σκηνὴ ἐξεικονίζει τὴν ἱστορικὴν ἐπίσκεψιν, ἣν ὁ Πορθητῆς ἐν μιᾷ τῶν ἡμερῶν ἐποίησατο ἐν τῇ αὐλῇ τῆς Παμμακαρίστου καὶ τῇ ἐκκλησίᾳ, τῷ πατριαρχεῖῳ δῆλα δὴ τοῦ καιροῦ ἐκείνου, ὅτε ὁ πατριάρχης μαθὼν τὴν ἔλευσιν τοῦ Ἄρχοντος αὐτοῦ κατῆλθεν ἐν σπουδῇ, ὡς εὐρέθη, ἐπιθεὶς μόνον μανδύαν ἐπὶ τῶν ὤμων, προσηγόρευσε καὶ προσεκύνησεν αὐτόν. Τὸ γεγονός δὲν διαμφισβητεῖται, εἶναι γεγονὸς· ρητῶς μάλιστα ἀναγράφεται ὑπὸ τοῦ συγγραφέως τῆς Πολιτικῆς Ἱστορίας (Turcogr. 16). «Μιᾷ τῶν ἡμερῶν διερχόμενος ὁ Σουλτάνος τὰ μέρη τῆς γειτονίας τοῦ πατριαρχείου καὶ ἀναθεωρῶν πολλὰ καὶ ἐρωτῶν καὶ μανθάνων ὡς ἐθεάσατο τὸ προπύλαιον τῆς αὐλῆς τῆς Παμμακαρίστου, ἠρώτησε, τί τοῦτο; Καὶ εἰπόντες αὐτῷ ὅτι ἡ ἐκκλησία, ἐν ἣ ὁ πατριάρχης οἰκεῖ, εἰσῆλθεν ἔνδον. Καὶ κατελθὼν τοῦ ἵππου, εἰσῆλθεν ἐν τῷ ναῷ. Ὁ μαθὼν καὶ ὁ πατριάρχης, κατῆλθε τοῦ οἰκήματος καὶ προσηγόρευσε αὐτόν καὶ προσεκύνησεν. Εἶτα ἐπὶ θρόνου καθήσαντος τοῦ βασιλέως ἔνδον τῆς μικρᾶς ἐκκλησίας καὶ ὥραίας, τοῦ παρεκκλησίου, τῆς πλησίον τοῦ σκευοφυλακίου ἠρώτησε πολλὰ δι' ἐρμηνέως περὶ πίστεως πάντα χριστιανῶν. Καὶ ἔδωκεν αὐτῷ ἄδειαν καὶ ὄρκον καὶ θάρρος, λέγειν καὶ διαλέγεσθαι, φόβου χωρὶς· ὅθεν θαρρήσας μετὰ παρησίας ἐνώπιον αὐτοῦ εἶπε πολλὰ συστατικὰ καὶ ἀποδεικτικὰ τῆς πίστεως κεφάλαια. Καὶ τὸ μυστήριον τῆς ἀγίας

Τριάδος ἐφανέρωσεν, ὡς ἔδει. Τὰ αὐτὰ ἐπαναλαμβάνον-
ται καὶ ἐν τῇ Ἑκκλησιᾷ. Ἱστορία (σ. 109) μετὰ τῆς προ-
σθήκης ἐν τῷ λατινιστῇ κειμένῳ «τῆς λ. *clementer* (=ἐπι-
κῶς) συνδιελέχθη». Ὁ Πορθητὴς μετὰ τὴν συνδιάλεξιν
ταύτην, ἧς καὶ κατὰστρωσιν ἐν ἰδίᾳ ἐκθέσει ἐξήγησεν, ἐ-
φάνη χαίρων ὅτι σοφὸν πατριάρχην καὶ δουδαῖον ἐ-
ποίησαν εἰ ὀρθόδοξοι ἔτοιμον ἀποκρίνεσθαι(1). Ἡ
ἐκθεσις ἐπεδόθη τῷ Σουλτάνῳ ἐγγράφως, μετεφράσθη δὲ
ὑπὸ τοῦ καθῆ Βερροῖας Ἀχμέτ καὶ δημοσιεύεται ἐν τῇ *Tur-*
cograecia ἀμέσως κατωτέρω (σ. 109) εἶδον δὲ αὐτὴν καὶ
ἐγὼ ἐν τοῖς χειρογράφοις τῆς συμπαθοῦς Τυβίγγης(2).

(1) **Προβλ.σ.** 319-334 καὶ 352 τοῦ 160 τ. τῆς Ε. Π. Migne
Περὶ ταύτης ἐν ἄλλῳ τόπῳ ἄλλοτε!!;

(2) Ἐν τῷ κώδικι τοῦ Πανεπιστημίου Τυβίγγης ὑπ' ἀρ. Μβ. 10
εἰς 4ον, ἀνήκοντι Μαρτίνῳ τῷ Κρουσίῳ, σ. 243 φέρεται αὕτη
«Τοῦ αἰδεσιμωτάτου πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Γενναδίου
τοῦ Σχολαρίου βιβλίον σύντομόν τε καὶ σαφὲς περὶ τινῶν κεφαλαί-
ων τῆς ἡμετέρας πίστεως: περὶ ὧν ἡ διάλεξις γέγονε μετὰ ἀμοιρᾶ
(ἐν τῇ ᾧ φέρεται *legendum ἀμοιρᾶ*, τοῦ Μαχουμέτου) ὃ καὶ ἐπι-
γέγραπται περὶ τῆς ὁδοῦ τῆς σωτηρίας τῶν ἀνθρώπων».
«εἶτα Post Constantinopolin vero 1452 (οὕτω) Christi
captam, factus est primus sub Turcis patriarcha Georgius
Scholarius: qui, mutato nomine, dictus est Gennadius. Hic
Mechmeti II petenti Summan religionis Christianae explicavit,
hanc: sicut ego Crusius in manuscripta patriarcharum historia,
quam 1578 e Constantinopoli accepi, reperi».

Ἐκομίσατο λοιπὸν ὁ Κρούσιος ἐκ Κ]πόλεως τὸ χειρόγραφον,
ὅπερ τῷ τύπῳ παρέδωκεν διὰ τῆς **Τουρκοκρατίας** σελ. 251.
Ἐρωτᾷ ὁ Τοῦρκος, ὃ δὲ πατριάρχης ἀποκρίνεται. Τὸ κείμενον κατέ-
χει τὰς σελ. 251—267 τοῦ κώδικος. Ὑποσημειοῦται ὁ Κρούσιος:
Finivi 17 April. 1579.

Ἀλλαχόθεν δὲ γινώσκομεν ὅτι καὶ μετάφρασιν τοῦ Συμ-
βόλου τῆς Πίστεως ἡμῶν εὐλαβῶς ἐδέξατο παρὰ τῶν
χειρῶν τοῦ Γενναδίου.

Λοιπὸν ὁ θαυμάσιος ζωγράφος ἐν τῇ εἰκόνι τῇ πρὸ
ἡμῶν (1,60 + 0,90 ὕψ.) καταγίνεται περὶ τὴν ἔξαρσιν τῆς
γενομένης συναντήσεως τῶν δύο ἀρχόντων, πολιτικοῦ καὶ
θρησκευτικοῦ, οἵτινες πρωταγωνιστοῦσιν ἐν τῇ ὅλῃ παρα-
στάσει. Παρίσταται ὁ Πορθητὴς ἀνερχόμενος βαθμίδας
ἐναντι δ' αὐτοῦ ὁ πατριάρχης Γεννάδιος ὄρθιος κατὰ κρό-
ταφον, μετὰ γενείου μέχρι τοῦ ἄνω μέρους τοῦ σιηθυρίου
ἀτμηλήτως πῶς φέρων ἐπὶ τῶν ὤμων ἐρριμμένον καὶ
ἐμπεπορημένον τὸν μανδύαν, ἔμπροσθεν ἀνοικτὸν ὑπὲρ
τὸ σύνθηρες ὥστε φαίνεται ὅλη ἡ μέση ζώνη ἢ περιζων-
νύουσα τὸ ποδῆρες καλογηρικὸν αὐτοῦ ὑπένδυμα.

Τὰ κράσπεδα τοῦ πρὸς τὸν ἀριστερὸν πόδα μέρους
τοῦ μανδύου εἶναι ἀκριβῶς ἀνελημμένα καὶ ἐστηριγμένα
ὑπὸ τὴν ζώνην, οὕτως ὥστε ἀμφοτέρων τῶν χειρῶν οἰα-
δήποτε κινήσεις καθίσταται εὐκοπωτέρα. Διὰ μὲν τῆς δε-
ξιᾶς φαίνεται προκαλῶν τὴν προσοχὴν τοῦ ἐταστικοῦ καὶ
ἐρωτῶντος Πορθητοῦ εἰς ὑπόδειξιν μέρους τινὸς, τοποθε-
σίας τινὸς, ἢ τοῦ ναοῦ, διότι καὶ τὸν δείκτην πρὸς τοῦτο
ὑψοῖ, ἐνῶ συγχρόνως προσβλέπει ἀτενῶς κατὰ πρόσωπον
τὸν ἐπίσημον ἐπισκέπτην ζητοῦντα ἵνα καὶ μάθῃ· διὰ δὲ
τῆς ἀριστερᾶς κρατεῖ ἐν ἡρέμῳ στάσει σταυρὸν σχήματος
ὁμοίου, οἷον σήμερον ἐν τοῖς ἀγιασμοῖς μεταχειριζόμεθα.

Ὁ Γεννάδιος δὲν φαίνεται συγκεκλιμένος ἐπὶ τῇ
τοῦ Σουλτάνου ἐπισκέψει καὶ τῇ ἐνώπιον αὐτοῦ παρου-
σίᾳ, τοῦναντίον μάλιστα, ὀξυδερκῆς παρατηρητῆς δύ-
νεται, νομίζω, ἵνα διακρίνῃ θάρρος καὶ οἰκειότητα ἐν τῇ

στάσει αὐτοῦ, ἐν τῷ προσώπῳ αὐτοῦ προσβλέποντος τὸν Μονάρχην τῆς Αὐτοκρατορίας· ἐξηγεῖται δὲ ἡ οἰκειότης αὐτῆ ἐκ τῆς προτέρας ἀναστρουφῆς καὶ τῶν μετ' αὐτοῦ ἐντεύξεων, ἐξ ὧν τάσσεται ὁ Γεννάδιος καὶ ἐν τῇ χορεία τῶν διδασκάλων τοῦ τούρκου μονάρχου, ὡς εἶπον.

Ὁ Πορθητῆς ἴσταται φέρων στολὴν, ὄπλισμὸν ἱππότητος τοῦ Μεσαίωνος (*armures*) ἐν κοσμητικαῖς λεπτομερειαῖς κρατεῖ διὰ μὲν τῆς ἀριστερᾶς τὴν λαβὴν τοῦ ξίφους διὰ δὲ τῆς δεξιᾶς, ἣν πρὸς τὸν Γεννάδιον ἐκτείνει, κἀτι ζητεῖ, κἀτι ἵνα μάθῃ ἐπιθυμεῖ. Ἡ τοιαύτη περιβολὴ τούρκου Σουλτάνου φέροντος θώρακα ἀρχαϊκὸν (ξίφχ) ἠγειρεν ἀμφιβολίας καθόλου περὶ τῆς παραστάσεως. Τὸ τῆς κεφαλῆς κυλινδροειδὲς κάλυμμα (*Κελενσεβὰ*), ὀξύτερον πῶς εἶναι περιεσφιγμένον ὑπὸ τολυπανίου, ὅπερ ἴδιος ἐπὶ τούτῳ θεράπων ὁ *τουλπὲν ἀγασί* κατὰ τὰ εἰθισμένα ἐφαρμόζει, ἔχει δὲ ἐν τῇ κορυφῇ αὐτοῦ προσηρμοσμένην ἵππουριν, δέσμην δῆλα δὴ τριχῶν διὰ τέχνης ἠναγκασμένων ὅπως διατηρῶνται ὄρθαι (τούγ)-(1)

Ἡ ἐκτέλεσις τῆς εἰκόνος κατὰ τὴν τέχνην ἄμεμπτος· περὶ τῆς ἐξεικονιζομένης ὅμως παραστάσεως τοῦ Πορθητοῦ ἠγέρθησαν προσέτι ἐπικρίσεις καὶ διότι οὕτως παρίσταται ἀγένειος. Ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ μέταλλιον, ὡς ἄνω ἐλέχθη, φέρεται ἀγένειος, γνωστὸν δὲ ἴσως ὅτι καὶ ὁ Σουλτάνος Σελῆμ ὁ Α' δὲν ἔτρεφε πώγωνα, ὥστε δὲν εἶναι μόνος αὐτὸς, καίτοι οἱ ἄλλοι Σουλτάνοι, ὡς διεπιστώθησαν αἱ εἰκόνες αὐτῶν, εἶναι ὅλοι πώγωνοφόροι.

Ὁ Πορθητῆς παρίσταται ἀγένειος καὶ ἐν ἄλλαις ἐκδόσεσι ἀρχαιοτάτων βιβλίων, ὡς ἐν τῷ ἐπιγραφομένῳ *Türkische Historien*, τῷ κατὰ μετάφρασιν ἐκ τοῦ ἰταλικοῦ ὑπὸ *H. Müller* ἐν Φραγκφούρτῃ κατὰ τὸ 1570 ἐκδοθέντι.

Προστεθεισθῶ δ' ἐνταῦθα ὅτι ἀξίαν λόγου παραστάσιν τοῦ Πορθητοῦ κατὰ προτομὴν εὐρίσκει ὁ ἐπιθυμῶν ἐν τῷ ὡραίῳ ἀλλὰ σπανιωτάτῳ βιβλίῳ τοῦ *Jouii, Elogia virorum bellica virtute illustriun* (Βασιλεῖα, 1575, σ. 164). Ὁ Σουλτάνος διὰ τῆς δεξιᾶς χειρὸς ὀλίγον τι ὑψουμένης κρατεῖ ζωηράν, ὡραίαν κάλυκα τριανταφύλλου, ἐν τῇ κεφαλῇ ὅμως αὐτοῦ δὲν φέρει τούγ.

§ 36. Ὁ Πορθητῆς ἀξίων ἵνα κατατάσσηται μεταξὺ τῶν ἐν Εὐρώπῃ κρατόρων ἔφερεν ἔσθ' ὅτε καὶ ἄλλας ἐπὶ τὸ εὐρωπαϊκώτερον σιολὰς, ἠκουσα μάλιστα ἐν συζητήσεσιν ὅτι καὶ ὁ πατὴρ αὐτοῦ ἠρέσκετο ἴν' ἀγοράξῃ τοιαύτας ἐξ ἰταλῶν ἢ βενετῶν ἐμπόρων ἢ καὶ παραγγέλλῃ ἐξ Ἰταλίας. Φαίνεται ὅτι ἡ εἰκὼν εἶναι γνησία καὶ οὐχὶ ξένη, εἰς τοῦ *Gentile* τὸν χρωσιτῆρα ἀνήκουσα. Ὁ *Gentile* ἔμεινεν ἐν τῷ παλατίῳ καὶ ἐγνώρισε τὸν Σουλτάνον καὶ οἰκείως πρὸς αὐτὸν εἶχεν, ἐπομένως δὲν παραδέχομαι ὅτι ἡ εἰκὼν ἐν τοιαύτῃ στάσει, ἐν νεανικωτέρῳ μορφῇ δὲν συνεδυσάσθη ὑπ' αὐτοῦ, ὡς καὶ ἡ τοῦ πατριάρχου Γενναδίου, εἴτε ἐν ΚΠόλει, εἴτε μετέπειτα ἐν τῇ πατρίδι αὐτοῦ. Εἶναι δὲ κατὰ τοὺς τεχνοκρίτας *une magnifique peinture*, ἱστορικὴ, καίτοι οὐδεμίαν περὶ αὐτῆς ἰδιαιτέραν περιγραφὴν ἐγὼ εἶδον, ἢ ἀναφορὰν πού.

Ὁ Σουλτάνος βασιλικαῖς δωρεαῖς ἠμειψε τὸν Βενετὸν ζωγράφον Βελλίνην, παρ' οὗ ἠθέλησεν ἵνα γραφῇ

(1) Ὑπάρχει *σχιζὴ ὁδοσὶ* εἰς τὸ σερὰί τοῦ Τὸπ-καπού.

οὐ μόνον ἡ ἰδία εἰκὼν ἀλλὰ καὶ ἡ τοῦ ἱματισμοῦ πάντων τῶν ὑπὸ τὸν Ἕλληνα ἰδία δὲ τῶν πρὸς δυσμὰς οἰκούντων χριστιανικῶν λαῶν(1) καὶ διὰ τοῦ τίτλου δὲν ἐτίμησεν. Ὅθεν ὁ *Gentile* ἔπειτα ἐγράφετο *eques auratus* καὶ *comes palatinus*. Διατὶ ὁμοίως τόσον ὀλίγον διέτριψεν ἐν τῇ Πόλει δὲν εἶναι, ἐμοὶ τοῦλάχιστον, ἄγνωστον.

Πολιτικοὶ λόγοι συνετέλεσαν εἰς τὴν ταχύτεραν ἐκ Κ. Πόλεως ἀναχώρησιν τοῦ *Gentile* καὶ τὴν εἰς τὰ ἴδια ἐπάνοδον αὐτοῦ. Ἡ ἄλωσις τοῦ Ὀτράντου ἐν Ἰταλίᾳ κατ' Αὐγουστιον τοῦ 1480 ὑπὸ τοῦ Γκεδοῦκ Ἀχμέτ πασσᾶ καὶ ἡ ἀπόφασις τοῦ Σουλτάνου ὅπως ὁ ἴδιος ἀναλάβῃ τὴν κατὰ τῶν ἱπποτῶν τῆς Ρόδου ἐκστρατείαν μετὰ τὴν ἀποτυχίαν τοῦ Μεσιχ πασσᾶ καὶ ἡ ἐσπευσμένη ἐκ τῆς πρωτευούσης πρὸς ἀναχώρησιν ἐπὶ τούτῳ ἐτοιμασία. Πόσον ἡ ἀπουσία αὐτοῦ θὰ διήρκει;

Ὁ Σουλτάνος μετεκαλέσατο τὸν *Gentile*, ἠύχαριστήσεν αὐτῷ διὰ τὸν ἐπιδειχθέντα ὑπ' αὐτοῦ ζῆλον, ὑποσχέθεις δὲ τὴν εἰς τὸ μέλλον εὐνοίαν αὐτοῦ ἠρώτησε τί ζητεῖ,

(1) *Historia rerum in Oriente gestarum ab exordio mundi et orbe condito...* τυπωθεῖσα ἐν Φραγκφούρτῃ τῷ 1587, εἰς 4ον, ἐν ἧ καὶ παράρτημα ἱστορικῶν εἰδήσεων δαπάναις Σιγισμόνδου Feyrabendii. Ἐν τῷ σπανιωτάτῳ τούτῳ βιβλίῳ εὗρον ἐν τοῖς περὶ Μωάμεθ τὸ ἄνωθι ἐκ τοῦ λατινικοῦ μεταφρασθὲν ἐδάφιον. Μάλιστα ὁ ἐκδότης κατὰ λάθος ἀντὶ τοῦ *Gentile* ἔλαβε τὸν Giovanni, ὡς προσκληθέντα. Τὸ ἄνω ἐδάφιον εἶναι, νομίζω, ἐποικοδομητικὸν τοῖς ἐμοὶ γραφομένοις. Πρβλ. τοῦ φίλου καθηγητοῦ κ. Sarre ἐν Βερολίῳ *Eine Miniature G. Bellini gemalt in Cypel* σ. 302 -- 306 τοῦ *Jahrb. d. Kön. preussischen Kunstsamml.* 1906 καὶ σ. 51 τοῦ 1907.

τίνα ἐπιθυμεῖ παρ' αὐτοῦ χάριν. Ὁ *Gentile* ἀπλούστατα παρεκάλεσεν τὸν Σουλτάνον ἵνα δώσῃ αὐτῷ συστατικὴν πρὸς τὴν Γερουσίαν τῆς Βενετίας καὶ οὐδὲν πλέον, ἀφοῦ ἀπέλαυσε τῶν τίτλων, ὧν ἐμνήσθη. Ὁ *Gentile* προῦλαβε καὶ τὴν 25 Δεκεμβρίου τοῦ 1480 συμπληρώσας τὴν γνωστὴν τοῦ Πορθητοῦ εἰκόνα ὑπέγραψε καὶ ἀνεχώρησεν.

ΙΑ'.

§ 37. Ὁ Σουλτάνος μεθ' ὅλας τὰς ἰατρικὰς προφυλάξεις — εἶχεν ἰατροὺς δέκα, ἐν οἷς τρεῖς ἦσαν Ἰουδαῖοι καὶ χειρουργοὺς δέκα(σ. 137 τ. Α. τῶν *Chronica Turcicorum*) — μετὰ πέντε περίου μηνας ἀπεβίωσε τῇ 3 Μαΐου 1481. Ἀπέθανεν ἐν ἡλικίᾳ 52 ἐτῶν ἐξ ἀρθρίτιδος ὀξείας καθ' ὁδὸν ἐπὶ τὴν Ρόδον στρατεύων, περὶ τὴν Δακέβυζαν (Γκέβζε.) Οὔτε τὴν γῆσον ταύτην, εἰς ἣν ἀπέτυχεν ὁ πρὸ ἔτους ἀποσταλεὶς Μεσιχ πασσᾶς (Παλαιολόγος)(1) προέλαβεν

(1) Ἐν τῷ Ε' μέρει τοῦ Γ' τεύχους τῶν *Χρονικῶν* τοῦ Muel-ler φέρονται ταῦτα ἐπιπροσπιθιμένον ὅτι «ἦν ἂν τοῦτο δυνατὸν, διότι ἐν τοῖς χρόνοις ἐκείνοις (damals) ἐπεκράτει μεγάλη διχόνοια ἐν τοῖς χριστιανοῖς» φυλ. 22. Κατὰ Μάιον τοῦ αὐτοῦ ἔτους ὁ Μεσιχ πασσᾶς διηύθυνε τὴν κατὰ τῆς Ρόδου ἀποτυχοῦσαν ἐκστρατείαν «*Mesithem purpuratum e gente Palaeologo misit ad oppugnandam Rhodum παρὰ Lonicero Chr. σ. 25. Πρβλ. τὰ αὐτὰ καὶ ἐν Jovii (Antwerp: 1538 φυλ. Β, 4) Nam Mesithum Bassan Grecum genere ex Paleologorum familia Rhodum misi. Στερηθεὶς τοῦ βαθμοῦ αὐτοῦ ἐξεπέμφθη διοικητὴς εἰς Καλλιπόλιν. Ἐπὶ Βαγιαζήτ ἀνέλαβε τὸ ἀξίωμα αὐτοῦ, ἀλλὰ κατὰ Ὀκτώβρ. ἐπισυμβάσης πυρκαϊᾶς ἐκ κεραυνοῦ εἰς Γαλατᾶν καὶ εἰς βοήθειαν προσδραμιῶν ἔτραυματίσθη βαρέως κατὰ τὸν μηρὸν καὶ ἀπέθανε.*

ἵνα κυριεύσῃ, οὔτε τὴν ὑπερήφανον Ἰταλίαν καὶ τὴν Ρώμην ἵνα καθυποτάξῃ, ἢ τιμωρήσῃ, ὡς ἐτιμώρησε πρὸ ἔτους τοὺς ἐν Ὀτροντῶ (= Ὑδροῦντι) ἀνηλεῶς διὰ τὸν Γκεδουκ Ἀχμέτ πασσᾶ.

*Mens erat bellare Rhodum
et superare Superbiam Italiam.*

Ὡς φέρεται παρὰ τῷ Σπανδουγίνῳ (ἔκδ. 1561 σ. 69.) Ἀπέθανεν ὁ Μωάμεθ. Σέξτος ὁ Δ', πάπας Ρώμης, ὁ τέως τρέμων καὶ πεφοβισμένος μεγάλην ἐχάρη χαρὰν ἐπὶ τῇ ἀπαλλαγῇ τῆς πρεσβυτέρας Ρώμης ἀπὸ ἐπιχειμένης συμφορᾶς διατάξας λειτουργίας χαριστηρίους τῷ Ὑψίστῳ καὶ ἑορτὰς τριημέρους ἅμα δὲ καὶ τακτικὸν κανονιοβολισμόν ἀνὰ τοὺς ἐπὶ τῆς πόλεως λόφους τὸ χαρμόσυνον γεγονός ἐξαγγέλλοντα. (2)

Ὁ Κατακτητὴς καὶ καλλιγράφος

§ 37. Ἐν τῷ φύλλῳ τῆς 24 Ἀπριλίου τοῦ 1885 τοῦ Ἀνατολικοῦ Ἀστέρος ὁ μακαρίτης Χρ. Παπαδόπουλος, ἐκ τῶν ἀρχαίων ἐπιμελῶν κυβερνητικῶν ὑπαλλήλων τυχῶν ἀδείας πρὸς ἀναδίφησιν ἐν τῇ Βιβλιοθήκῃ τῶν Ἀνακτόρων (Σερραϊ Μπουρνού) δημοσιεύει ἄρθρον περὶ τῆς Βιβλιοθήκης αὐτῆς, ἐν ᾧ ἀναφέρει ἐπὶ λέξει καὶ τὰ ἑξῆς.

«Ἐτερον Κοράνιον πολυτιμώτατον γραφὴν διὰ χειρὸς τοῦ Πορθητοῦ καὶ κεκοσμημένον διὰ χρυσῶν καὶ καλλιτεχνικῶν ἐμβλημάτων καὶ κοσμημάτων». Οὐδεμίαν ἄλλην λεπτομέρειαν ὁ μακαρίτης προστίθεισιν.

(2) Ὅρα τὰ παρὰ Guillet, Hist. du règne de Mahomet II, τ. Β' σ. 384. Ἐπίσης καὶ τὰς Annotationes in Hist. Politicam τοῦ Κροσίου ἐν Turcograecia σ. 62 «Mahometae mors».

Ὅτε ἐν τοῖς σημειώμασί μου τὴν σημείωσιν ταύτην λίαν πολύτιμον ἀνεύρον, ἐπεζήτησα ἀρμοδίως διὰ τῶν προϋσταμένων μου ἀρχῶν πληροφορίας περὶ τῆς ὑπάρξεως τοῦ χειρογράφου τούτου. Ἡ ἀπάντησις δυστυχῶς ἦτο ἀρνητικὴ. Οὐδὲν τοῦλάχιστον περὶ τοιοῦτου θησαυροῦ ἀπὸ ἐτῶν γινώσκειται.

§ 38. Καὶ συγκλείω τὸν περὶ τοῦ Κατακτητοῦ λόγον εἰς ἄλλον καιρὸν εὐθειώτερον, ἐὰν ὁ Θεὸς χαρίσθαι μοι οὐχὶ μόνον ζῶην ἀλλὰ καὶ εὐδιαθεσίαν πρὸς τὴν εὐχάριστον μὲν ὁμως ἀχάριστον, λίαν ἀχάριστον τοιαύτην ἐργασίαν, ἀναβάλλον ἵνα συμπληρώσω ἐξ ὧν ἔχω τὰ κατὰ τὸν περίεργον τοῦτον καὶ πολύτροπον ἄνδρα, ὅσις, ἂν καὶ ἤθελε δίκαια πράσσειν, ἔπραττεν ὁμως ἀπάνθρωπα καὶ σκληρὰ ἀνήκουστα. Ὁ Μωάμεθ ἔδοξάσθη μὲν διὰ τὴν ἄλωσιν καὶ διὰ τοῦτο Β. Β. ἐκλήθη (μελὴκ-ελ-μου-λουκ(1)) ἀλλὰ καὶ διὰ τοὺς πολιτικοὺς καὶ στρατιωτικοὺς θεσμοὺς καὶ διὰ τὰ μετὰ τὴν ἄλωσιν διάφορα μέτρα, ἅτινα ἔλαβε μετὰ τὴν καταγραφὴν διὰ τὴν ἀνασύστασιν τῆς βασιλίδος καὶ ἀνασυγκρότησιν αὐτῆς ἐν τῇ ἐμπρεπούση περαιοπῇ, τηρῶν ἐν τοῖς πλείστοις τὴν ἐθυμοτυπίαν τῆς βασιλείου τάξεως τῶν Αὐτοκρατόρων τοῦ Βυζαντίου καὶ διὰ τὸ ἐλληνικὸν ἔθνος, τὸ ροῦμ μιλετὶ κυρῶν τῷ πατριάρχῃ τὰ ἐπὶ τῶν προκατόχων δίκαια, δι' ὧν διετηρήθη μεθ' ὅλας τὰς πολυειδεῖς στενοχωρίας ὁ ἐλληνισμὸς, ἡ ἐλληνικὴ παιδείσις ἐν τοῖς νάρθηξιν ἢ ἐν τοῖς μοναστηρίοις ἢ

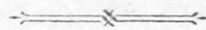
(1) Δξεδδὲτ πκσῶ Ταριχὶ τόμ. Α' σ. 36 καὶ ἐνταῦθα ὄρα σελ. 4 καὶ 5, 33.

καὶ τοῖς σχολείοις ὑπὸ τοὺς Τούρκους, διαδόχους τῶν Βυζαντινῶν. Οἱ Τούρκοι κυρίως ἐν ἔθνος ἐγνώριζον, τὸ ἑλληνικὸν ὑπὸ τὸ πατριαρχεῖον. Ἐν τῷ πατριαρχείῳ ἦτο τὸ ἔθνικὸν κέντρον καὶ θὰ εἶναι ἕως ἔλθῃ τὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου, ὅτερ ἔταξεν ἡ ἀνωθεν βασιλεία. Ὑπὸ τὸ πατριαρχεῖον οἱ ὀρθόδοξοι χριστιανοὶ στερούμενοι, θλιβόμενοι, κακουχούμενοι διετήρησαν τὴν ἑαυτῶν ὑπαρξιν καὶ τὰς παραδόσεις αὐτῶν ὅσοι ἔχασαν ἐξ ἡμῶν τὴν γλῶσσαν αὐτῶν. Ἐντεῦθεν δὲ καὶ τὸ διὰ τοὺς ξένους φαινόμενον Ἑλλήνων, οἵτινες δὲν γνωρίζουσι μὲν ἴσως τὴν ἑλληνικὴν, δὲν ἀγνωστοῖσιν ὅμως τὴν καταγωγὴν αὐτῶν, ἐν ἐπιγνώσει δὲ καὶ ἐν ἐγκαυχῇ ἐπὶ ταύτῃ ἀνθίστανται εἰς πειρασμοὺς οὐχὶ δὲ σπανίως καὶ μαρτυρικῶς στεφανοῦνται στεφάνῳ. Τὸ πατριαρχεῖον, τὸ ἐν τῷ Φαναρίῳ, συνήγειρε δι' ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ δεσμοῦ ὅλους τοὺς Ἑλληνας καὶ τοὺς πέραν τῆς Τ. Αυτοκρατορίας, καὶ τοὺς ὀρθόδοξους καὶ διετήρει παρὰ τῇ Πύληπράκτορα, τὸν ἄρχοντα Καπουκεχαγιᾶν καὶ αὐτὸν τὸν **Μέγαν Λογοθέτην**, ὡς ἀνώτατον μεσάζοντα, ἐρμηγέα τῶν αἰτημάτων αὐτοῦ, καὶ δι' αὐτῶν ἐλάμβανεν ὁδηγίας, ἢ διατάγματα ἢ φερμάνια καὶ τὰ τοιαῦτα καὶ εἰς αὐτὸν τὸν Σουλτάνον ἀπηυθύνετο.

§ 39. Ὑψηλὸς τὸ παράστημα καὶ εὐσώματος, τὴν ῥινα γρυπὴν καὶ πρὸς τὰ χεῖλη προτεταμένην ἔχων ἦτο βασιλεὺς εἰς ἄκρον ιδιότροπος, εὐμετάβολος, παράφορος, φιλήδονος, θηριώδης, αἰμοχαρὴς (σ. 6) ὑποκριτὴς, ὡς ἡ ἀλώληξ, (πρβλ. σ. 84, Ἄρης, ὅστις ὅμως καὶ τὴν Ἀφροδίτην δὲν ἐσέβετο, ὡς ὑπάρχουσι καὶ διὰ τοῦτο παραδείγματα, πάντων θεῶν τε καὶ ἀνθρωπίνων περιφρονητῆς

καὶ παικτικὸς(1) εἶχεν ὅμως καὶ ἐκλάμψεις μεγαλειότητος καὶ μεγαλοφροσύνης, ἀξίας μιμήσεως 2).

Τοιοῦτος ὁ Κατακτητῆς.

ΕΠΙΜΕΤΡΑ

Α.

Φιλέλφου (ὄρα σ. 1 τῆς 7ῆ σελ.)

ΜΑΟΜΕΤ

τῷ μέγα αὐθέντῃ καὶ μέγα ἀμυρᾷ τῶν Τούρκων.

§ 40. Σοὶ Θεὸς δοίη βασιλεὺς ἀπάντων
 πᾶσαν ἀρχόντων ὑπὲρ ἀγλαίην γῆν
 Νέστορος ζῆσαι ἔτη ἐν τροπαίοις,
 φῶς ὃ ἀνάκτων.

(1) Παρὰ **Σπανδογγίνω** φέρεται ὅτι ὁ πατριαρχὴς Γεννάδιος κατὰ τὸ ἦμισυ προσεῖλκεν αὐτὸν εἰς τὸν χριστιανισμὸν (Hammer-Hellert III, 331) Ἐξ ἄλλων δὲ βιβλίων ἀρχαίων ἐσημείωσα ὅτι καὶ τὸ «Πάτερ ἡμῶν» ἐγίνωσκεν, ἐξ ἄλλων πάλιν ὅτι καίτοι Μωαμεθανὸς ἐν τοῦτοις ἦτο ἀδιάφορος περὶ τὰ θρησκευτικὰ, ἀθρησκος καὶ δὴ καὶ ἄθεος, ἦν λέξιν καὶ δι' ἑλληνικῶν στοιχείων τὰ βιβλία ταῦτα τυποῦσιν. Ὅρα ἐνταῦθα καὶ § 12.

(2) Πρὸς τὸν παιδαγωγὸν αὐτοῦ τὸν μολλᾶν **Κουρζνι**, περὶ οὗ Hammer ἐνθ' ἀνωτέρω 331, τὸν **Φιλέλφου**, περὶ οὗ σ. 7ῆ πρὸς τοὺς **Μεδέικους**.

Τίς σοι οὐ ζωὴν, ὦ ἀμυρᾶ ἥρωσ
 ἠϋχετ' αἰῶνας κατὰ πάντας εἶναι·
 Σεῖο ἢ πολλὴ ἀρετὴ ὀπάσῃν
 γαῖαν ἀφίχθη.

Θαύματι πράξεις σέο, ὦ μονάρχα,
 κόσμον εἰ τόσσοι ὄλων ἐγγεμίσαι
 μέχρι καὶ τοῦ νῦν ἐδύνατο, ζήσων
 οὐρανὸν ἤξεις.

Σοῦ κλέος πρόωτος ὑπερέξει ἄνδρας,
 τούς τε ἀργείους φανερούς ἐκείνους.
 τούς τε ρωμαίους, ὅσοι ἐν θριάμβοις
 μείζονες ἦσαν.

Ζῆσον ἀνθρώποις ἀρετὴν ἀρίστοις
 δεξιὸς πᾶσιν, **Μαομέτ**, καὶ ἄσκει,
 ὥσπερ εὖ ποιῶν διὰ παντὸς ἦσθα,
 ἄξια φήμης.

Ἦδε γὰρ μισθὸς μόνη ἐν βροτοῖσι
 ζωσιν εὖ κεῖται· μετὰ πότμον ἄλλος
 τοῦδε καὶ μείζων πλεονός τε δόξης
 ἔστι Θεῶ πάρ.

Κεῖνος ἀνθρώποις ἀποδοὺς ἐκάστοις
 μισθὸν ἐξίσου καθ' ἐκάστου ἔργον,
 ἄξιον πολλῶ βασιλεῦσι μᾶλλον
 πᾶσι παρίσχει.

Ἔστ' ἀνὴρ θείας τύπος εὐσεβείας·
 τόντε χρὴ τοίνυν ὁμὸν εἶν' ἐκείνω,
 οὐ τύπος ζῶν^ς εὖ πέλει· εἰ σὺ πάμπαν
 πλάσμα θεοῦ.

Τοῦνεκεν ζῶντος, βασιλεῦ, θεοῦ
 ὦν χαρακτήρ καὶ τύπος, ἦσθ' ἐμεῖο
 ὦδε τοῦ ἦκειν ἔφεσις τελείη,
 οὐρανὸς ὥσπερ.

Καὶ γὰρ ἀνθρώπους τὰγαθοῦ τὸ κάλλος
 πάντας οὐ σαθρούς πρὸς ἑαυτὸ κείνου
 καὶ βιασθέντας κατάγει μεγίστου
 ὡς μακαρίσσον· (sic)

ὡς με καὶ αὐτὸς, **Μαομέτ**, μεγίστων
 ἐθνέων θείαν κατὰ τὴν ἀνάγκην
 εἰς σε τοιοῦτον βασιλῆ' ἐκόντα
 καῦτροπον ἔλκεις.

Ἦλθον οὖν αὐτὸς **Μαομέτ** θεήσων
 γράμμασιν τούτοις, οὐ ἅπας ὁ κόσμος
 πράξεας τόσσας θεόδεν νομίζει
 γῆν ἀφικέσθαι.

Θαῦμα τῆς φήμης περὶ σῆς τοσοῦτων
 ἦλθεν εἰς ἡμᾶς ἀγαθῶν, καὶ ἦψεν
 ἦτορ ἀλλήκτω ἐφέσει κόρεξι
 αὐτὸς ἰέσθαι.

Ἦλθον οὖν τούτου διὰ τοῦ παρόντος
 ἄσματος· καὶ γὰρ μέσος ἐστὶ πόντος
 γῆ τε παμπόλλη· πόθον οὐδὲ πόντος,
 οὐδ' ἔρα εἴρξεν.

Ἔστι μὲν ψυχὴ μόνη, ἣ πεφύκει
 οὐδὲν αἰσχρόν πως ἔνεκεν ματαίου
 φέγγεος κόσμου ἐθέλειν ἢ ἄλλως
 τοῦτο νοῆσαι·

ἤδε καὶ γαῖαν πέρασεν τοσαύτην,
καὶ Ποσειδῶνος κλύδωνας βιαίου·
ἔστι σοι τοίνυν, ὦ ἀμυρᾶ, αὖξιν
τὸ κλέος ἔργω.

Εἶθε Χριστός σοι, Μαομέτι, θεοῖο,
υἱὸς ὑψίστου, θεὸς ὢν πατήρ τε,
δῶκε τῆς αὐτοῦ βασιλεῖ τοσοῦτω
πίστεος ὄμμα,

ἦσθα γὰρ πάσης ἐπὶ γῆς μονάρχης·
καὐτὸς οὐκ ὄκνησον πέλαγος περάσσαι
τόσον, ἐκ γαίας ἰταλῆς κινήσας
Θρακίας ἐς ἄκρους. (1)

Ἐντέγραψεν ὁ υἱὸς μου
Α. Β. Μυστακίδης, Φοιτητῆς Ἱατρικῆς.

B. (σελ. 82).

Κατακτητῆς, Τορσοῦν βένης, Ἁγία Σοφία.

§ 41. Ὁ Τορσοῦν βένης, αὐτόπτης μάρτυς τῶν συμβάντων κατὰ τὴν Ἄλωσιν καὶ τῶν μετ' αὐτὴν, διότι μετέσχε ταύτης ὡς στρατιώτης, ἦτο λόγιος γνωστὸς τῷ Κατακτητῇ, εἰς οὗ τὴν ἄμεσον ἀκολουθίαν ταχθεὶς περυσρέθη κατὰ τὴν ἐπίσημον εἴσοδον τοῦ Σουλτάνου εἰς τὴν Πόλιν, καὶ τὴν

(1) Ὁ Φίλελος καὶ ἐν ᾧδῃ πρὸς τὸν Σχολάριον ἐγκωμιάζει τὸν Μωάμεθ. Ὁ δὲ Κριτόβουλος λέγει: *Αὐτοκράτορι μεγίστω, βασιλεῖ βασιλέων Μεχεμέτι, εὐτυχεῖ, νικητῇ, τροπαιοῦχῳ, θριαμβευτῇ, ἀηττήτῳ, κυρίῳ γῆς καὶ θαλάσσης, Θεοῦ θελήματι.*

πρώτην αὐτοῦ ἐπίσκεψιν εἰς τὴν Ἁγ. Σοφίαν. Ἐπὶ τῇ ἐπισκέψει ταύτῃ περιγράφει τὸν οὐρανόπεμπτον ναὸν καὶ τὰ κατ' οὐτὸν προσπαθῶν διὰ πάσης λέξεως καὶ φράσεως καὶ ποιητικῆς ἐξάρσεως δυσκόλου ἔν' ἀποδοθῆ εἰς τὴν ἑλληνικὴν, ἵνα ἐκφράσῃ τὸν θαυμασμὸν αὐτοῦ διὰ τὸ οἰκοδόμημα, τὸν ἀρχιτέκτονα, τὴν διακόσμησιν. Ἡ γλῶσσα, ἣν γράφει, εἶναι ἡ κοινοτάτη τῶν χρόνων ἐκείνων τουρκικὴ ἀνάμικτος ὁμῶς ἀραβικαῖς καὶ περσικαῖς λέξεσι καὶ φράσεσι, ἡ δὲ φράσις δεδεμένη καὶ διὰ ποιητικῶν στίχων ἢ διστίχων, προῖον, τῆς προξενηθείσης αὐτῷ τε καὶ τῷ Κατακτητῇ βαθυτάτης καὶ ἰσχυρᾶς ἐντυπώσεως ἅμα τῇ εἰσόδῳ εἰς τὸ καλλίστευμα τοῦτο τοῦ Ἄνθεμιου καὶ Ἰσιδώρου, καὶ ἅμα τῇ εἰς τὰς βαθμίδας τοῦ τρούλλου ἀνόδῳ. Ὁ λόγιος Τορσοῦν ἐφιλοτιμήθη ἵνα τῶν λειπομένων τὴν ἔνδειαν καὶ διὰ στίχων καταυγάσῃ. Δι' ὀλίγων σειρῶν θ' ἀντιπαρηχόμην τὴν σημειώσιν ταύτην, εἰ μὴ λόγου γενομένου, μετὰ πολλῆς προθυμίας καὶ φιλότητος ἀνελάμβανεν ἵνα θεραπεύσῃ τὴν ἔλλειψιν ταύτην ὁ φίλιος ἀρχὼν Καπουκεδουδάς τῶν Πατριαρχείων κ. Ἄντ. Οἰκιάδης, οὗ τῇ προτροπῇ καὶ τὸν κόπον καὶ τὰς δαπάνας ἐν στιγμαῖς πονηραῖς δοκιμασίας ἀνέλαβον ἐπ' ἐλπίδι ζωῆς αἰωνίου. Ἀξίζει βεβαίως ἵνα γνωσθῆ κρίσις συγχρόνου ἀνδρὸς τούρκου λογίου συνοδεύοντος τὸν Κατακτητὴν περὶ τοῦ κοσμοπαμποθήτου ναοῦ, καθ' ἣν ἡμέραν διετάχθη ἡ εἰς μουσουλμανικὸν τέμενος μετατροπὴ καὶ ἡ ἐντύπωσις αὐτοῦ τε καὶ τοῦ Ἄρχοντος αὐτοῦ, παρὰ τοῦ στόματος τοῦ ὁποίου συγκεκλινημένου ἤκουσεν ἵνα ψιθυρίζηται τὸ περίπυστον ἐκεῖνο πέρσου ποιητοῦ δίστιχον, ὅπερ καὶ ὁ Hammer (Γ', σ. 1—2) καὶ

ἄλλοι γνωρίζουσιν ἔστω κατ' ἄλλην ἔκδοσιν λεχθὲν ὁμοίως ἐπὶ τῇ ἐπισκέψει τοῦ παλατίου.

Ἐπιβάντες τὸν λόγον εἰς τὸν Τορσοῦν βέην. «... Ἐπιβάντες οἱ ἀρχηγοὶ τοῦ στρατοῦ ἀνέωξαν τὰς πύλας τοῦ φρουρίου, καθὼς ὁ Ἄραψ (ἐξ Ἀραβίας) Μοχάμετ [δηλαδὴ ὁ Προφήτης] δόξα καὶ αἶνος αὐτῷ - ἐπιβαίνων οὐρανοπέμπτου κτήνους περιῆλθε τὸν παράδεισον [παραβολὴ ἀπαρέσκευσα τοῖς ἀσπηροῖς Μουσουλμάνοις], οὕτω καὶ ὁ Σουλτάνος Μωάμεθ ὁ Κατακτητὴς ἀκολουθούμενος ὑπὸ σοφῶν καὶ στρατηγῶν καθηγίασε διὰ τῆς εἰσόδου αὐτοῦ τὸ φρούριον καὶ ἐν ἔσμοισιν (λέγει καὶ τὸ ἄσμα) καὶ θουροῖς ὕμνοις ἐξηκολούθησε τὴν πορείαν αὐτοῦ εἰς Ἐκείνην τὴν Πόλιν τὴν ἀρχαίαν, περιῆλθε τοῦ ἐκτεταμένου φρουρίου τὰ στρώματα, τοὺς οἴκους καὶ τὰς ὁδοὺς ἐν θαυμασμῷ. Ἀμέσως εἶτα ἠθέλησεν ἵνα ἴδῃ τὴν Ἐκκλησίαν τὴν ὀνομαζομένην ἁγίαν Σοφίαν, ἣ ὁποία εἶναι **Θαῦμα τοῦ Παραδείσου.**

Παράδεισον ἂν θέλῃς, ἡ ἁγία Σοφία.

Παράδεισος ἀνώτατος, ἡ ἁγία Σοφία.

καὶ ἐξακολουθεῖ: τὸ κτίριον εἶναι τόσον στερεόν, τόσον ἐρμυνόν, ὥστε ὡς προσομοιάζον οὐρανῷ (ἔχον ὄψιν οὐρανοῦ) εἶναι κατὰ ἀκολουθίαν ἀπηλλαγμένον κινδύνου διασαλεύσεως. Ἀδύνατος ἢ ἀφομοίωσις αὐτοῦ ὁμοίον αὐτοῦ ἐν τῇ οἰκουμένῃ δὲν ἐγένετο· τοῦτο λεκτέον, (ὁμολογητέον). Ἐπειδὴ ὁμοίως ἀπὸ τῆς ἰδρύσεως αὐτοῦ πολὺς παρῆλθε χρόνος, παραρτήματα δ' αὐτοῦ καὶ ἐξαρτήματα, ὡς οἱ οἴκοι τῶν φθινοῦντων τοὺς εὐτυχοῦντας, ἠρειπώθησαν.

Ὁ οἶκος τῆς καρδίας ἐκ λύπης ῥέπει πρὸς ἔρει-

πωδιν, δυστυχῶς ἢ ἐργηγοροῦσα τύχη κλίνει πρὸς ὑπνον, καὶ πάλιν ἐξακολουθεῖ:

«Ἐπιβάντες τῶν ἰκανῶν ἵνα στρέφῃ διαβήτην καὶ ἵνα θέσῃ λίθον εἰς τὰ ρήγματα δὲν ἔμεινε. Θόλος εἰς μόνον διετηρήθη ἐν καλῇ καταστάσει. Θόλος καὶ τί θόλος! [θαυμάζει τὸν θόλον]. Ἐγείρει δίκην [περὶ] ἰσότητος πρὸς τὸν οὐρανὸν [ἀμιλλᾶται]. Τέλειός τις τεχνίτης ἐν τῇ Ἀρχιτεκτονικῇ τὴν τέχνην αὐτοῦ κατ' ἐντέλειαν ἐπέδειξε. Μὲ τινὰς θόλους ἀρτίους, μὲ ἄλλα ἡμιθόλια, μὲ γωνίας ὀξείας καὶ ἀμβλείας, ὡς αἱ καμαρωταὶ ἀψίδες, ὡς αἱ καμαρωταὶ ὀφρῦς τῶν ὠραίων, μὲ ἀψίδας, τῶν ὁποίων ζεῦγος δὲν εὐρίσκεται (δὲν ἀπαντᾷ,) μὲ ποικίλας τέχνας τὸ ἔνδον οὕτω πως ἠῦρυνεν, ὥστε διὰ πενήτηκοντα χιλιάδας εἶναι εὐρύχωρον. Διὰ τοίχων χαριέντως ἐπικλινῶν ἐν εἶδει ἀδιαιρέτων τεμαχίων χρυσοῦν ὑάλων μὲ πολύχροα ψήγματα κρυστάλλων, τὰ ὁποία προσεκτικὸς παρατηρητὴς δὲν διαχωρίζει, ζωὴ καὶ ψυχὴ καθηλώθησαν. Καὶ τὸ δάπεδον διὰ μαρμάρων πολυχρόμων ἐπέστρωσαν, οὕτως ὥστε ἀπὸ τοῦ ἐδάφους ἂν ἀτενίσῃ τις πρὸς τὸν θόλον, οὗτος φαίνεται ὡς οὐρανὸς ἀστερόεις, ἂν δὲ πάλιν ἀπὸ τοῦ θόλου πρὸς τὸ ἔδαφος ὡς θάλασσα κυματόεσσα, καὶ τὰ ἰσχυρὰ τεῖχη περὶ τὴν βᾶσιν μὲ λεπτὰ χρωματιστὰ μάρμαρα ἐκάλυψαν, ἐν σύνολον, τοῦ ὁποίου τὴν θαυμασίαν τέχνην θεώμενοι πάντες ἐκπλήσσονται καὶ συγκινούνται. Οἱ τεχνῖται ἐπιμελῆ προσοχὴν κατέβαλον διὰ τὴν λάξευσιν τοιαύτην, ὥστε δύο μαρμάρων τμήματα πρὸς ἄλληλα προσαρμολύμενα μίαν μορφὴν ἀνθρωπίνην, εἰκόνα παράγουσιν ἄψυχον [μόνον ψυχὴν δὲν ἔχουσιν]. Εἰς τὸ μέσον τοῦ θόλου ζωγράφος ἐπιτήδειος μὲ ὑάλους χρυσοῦς καὶ κεχρω-

ματισμένα ψήγματα ἐξωγράφησεν ἐνὸς ἐπιβλητικοῦ ἀνθρώπου ὁμοίωμα, εἰς τρόπον ὥστε ὀθενδήποτε καὶ ἂν ἀτενίσωσι πρὸς αὐτὸν, ἐφαίνεται ὅτι ἔχει ἐστραμμένον τὸ πρόσωπον πρὸς τὸ μέρος τοῦ θεωμένου τοῦτο. Ὁ βασιλεὺς τοῦ κόσμου (μπαδισὰχ τζιχὰν) θαυμάσας τὰς εἰς τὴν κοίλην ἐπιφάνειαν τοῦ θόλου τούτου εὐρισκομένης θαυμασίας καὶ ἐξόχους εἰκόνας ἀνέβη ἐπὶ τῆς κεκυρωμένης ἐπιφανείας αὐτοῦ.

Ὡς τὸ πνεῦμα τοῦ Θεοῦ (Ρουῦχ Ἀλλὰχ = ὁ Ἰ. Χριστός) εἰς τὸ τέταρτον στρωῦμα τοῦ Οὐρανοῦ ἀνελήφθη(1), καὶ ὁ βασιλεὺς τοῦ κόσμου (δῆλα δὴ ὁ Σουλτᾶνος) ἀνυψώθη ἐπὶ τοῦ θόλου [ἀνέβη].

Ἀπὸ τῶν ἐπάλξεων [παραθύρων] τῶν κατὰ τὴν ἀνάβασιν τοίχων εἶδεν τὰ ὑποκείμενα καὶ ἐξαρτήματα ἠρειπωμένα, κατεστραμμένα· ἀναπολήσας δὲ τὴν ἀστιάθειαν καὶ ἀβεβαιότητα τῶν τοῦ κόσμου καὶ ἐπὶ τέλος ὅτι καὶ αὐτὰ εἰς καιαστροφὴν ὑπόκεινται, μετὰ λύπης εἶπεν ἐν γλώσση ρεούση ζάχαριν (σεκέρ πασένδ) τὸν στίχον, ὅστις εἰς τὸ οὖς [ἐμοῦ τοῦ γράφοντος] τοῦ πτωχοῦ φθάσας εἰς τὴν πλάκα τῆς καρδίας μου ἐνεχαράχθη.

برده داری میکند درطاق کسری عنکبوت

بوم نوبت میزند درقلعهٔ افراسیاب

ἦτοι «τὸν θυρωρὸν (χρὴθ θυρωροῦ) τελεῖ εἰς τὸν θόλον τοῦ ἀνοκτέρου ἀράχνη

βύας τὴν φήμην ψάλλει εἰς τὸν πύργον Ἐφρασιάπ».

(1) Ἡ πρὸς τὸ πρόσωπον τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰ. Χριστοῦ παραβολὴ αὕτη κακίζει ἰ ὡς προσβάλλουσα τὰ θρησκευτικὰ μουσουλμανικὰ αἰσθήματα καὶ θέσμια, ἐν τούτοις γράφεται.

Ὁ παδισὰχ τοῦ κόσμου, ὅς εἶδε τὴν πραγματικὴν κατάστασιν τῆς οἰκοδομῆς, μὴ κατατρίψας τὸν καιρὸν εἰς ἄλλας λεπτομερείας «Θεέ μου, ἐφώνησε, καὶ (ἀπὸ τὸν θόλον) καταβάς ἵππευσε τὸν νικηφόρον ἵππον αὐτοῦ καὶ ἔδραμε πρὸν τὸν αὐτοκρατορικὸν στρατὸν (στρατόπεδον). Συμβούλιον ἐγένετο. Εἰς τὸ Συμβούλιον προσήχθησαν οἱ αἰχμάλωτοι, ἦτοι ἱερεῖς τῶν ἀπίστων καθ' ὁμίλους· ἄλλοι μὲν τούτων ὑπήχθησαν εἰς τὸν νόμον τῆς σπάθης, ἄλλοι δὲ διὰ λόγους (πολιτικούς) ἀφέθησαν μὲν ζῶντες ἀλλ' ἐπὶ τῷ ὄρφ ἵνα κρυβῶσιν(1).

Διορίσας δὲ τὸν ἐκ Καριστιρὰν [ΝΑ τοῦ Λουλέ-Βουρ-γάζ] Σουλεϊμὰν βέην(2) ἀνδρα ὀξύνουν, πεπειραμένον καὶ

(1) Ὁ φίλιτος συγγραφεὺς τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ Βοσπορίδος, Μεχμέτ Ζιὰ βέης ἐν σ. 198 τῆς τουρκιστὶ συγγραφῆς αὐτοῦ τὸ δίστιχον τοῦτο οὕτως ἀναφέρει:

بوم نوبت میزند بر طارم افراسیاب

برده داری می کند در قصر قیصر عنکبوت

ἦγουν «Βύας τὴν φήμην κρούει (ψάλλει) ὑπὸ τὴν ἀψίδα τοῦ Ἐφρασιάπ. Τὸ παραπέτασμα κρατεῖ εἰς τὸ περίπτερον τοῦ Καίσαρος» καὶ ἀναφέρει εἰς τὸ παλάτιον ὡς ὁ Hammer Γ, 1-2 ἀράχνη δῆλα δὴ χρὴθ θυρωροῦ ἐκτελεῖ... Τὰ ἐν ἀγκύλαις εἶναι ἐπεξηγήσεις ἐμοῦ.

Τὰκ=ἀψίς, ταρὲμ=θόλος, καλαὰ=πύργος.

(2) Ὁ Σουλεϊμὰν βέης (πασσᾶς) τῷ 995 τῆς Ἐγείρας, καθ' ἃ ἐξάγεται ἐκ τοῦ ἐν Προύση, ὅπου εἶναι καὶ ὁ τάφος αὐτοῦ, καταστίχου τοῦ ἐβκαφίου, νομίζω. Τὰ περὶ τοῦ Σουλεϊμὰν ἀναφέρει καὶ ὁ Jorga καλεῖ αὐτὸν «κάποιον» (einen gewissen) ἐν II, 38. καὶ ὁ Hammer (Γ, 5) ἀναλύων τὴν περὶ τοῦ ἐξωραϊσμοῦ τῆς Πόλεως παραγγελίαν τῶν θεόντων. Ταῦτα κατ' ἀνάγκην συμπληρῶ προστιθεὶς εἰς τὰ ἐν σ. 71 λεγόμενά μου τὰ ἐξῆς.

εὐγενῆ, (βαλῆν) παρήγγειλε τὰ δέοντα, ἐπειδὴ πρόθεσις αὐτοῦ ἦτο ἵνα ἡ πόλις ἐξωραϊσθῆ. Ἐπιτυχῶν τῶν πόθων αὐτοῦ ὁ παδισάχ ἀπῆλθεν εἰς Ἀδριανούπολιν(1) «φύλασσε αὐτὸν θεὸς ἀπὸ σκανδάλου».

§ 42. Μετὰ τὴν ἐν ΚΠ ἐγκατάστασιν τῶν ἐκ τῶν περίξ προσελθόντων κατοίκων, ὅτε ὁ Τσουμπὲ Ἀλῆς διωρίσθη ἐπόπτης πρὸς καταγραφὴν τῶν οἰκοδομῶν (μουκαταά)

Ἐν διαφόροις §§ τοῦ **Κριτοβούλου** (Α. 73, Β. 22, Γ, 11-12 Δ, 9, Ε, 9, 10, 15) λόγος γίνεται περὶ τῶν καλῶν προσπαθειῶν τοῦ Σουλτάνου οὐ μόνον διὰ τὸν συνοικισμὸν ἀλλὰ καὶ διὰ τὸν καταρτισμὸν, τὸν διάκοσμον τῆς Πόλεως κλ. «Ἐγνωστο αὐτῷ, λέγει διὰ πάντων αὐταρκεστάτην ἀποφῆναι τὴν πόλιν καὶ οἷα τὸ παλαιὸν ἦν ἔντε δυνάμει καὶ πλούτῳ καὶ δόξῃ καὶ ἐπιστήμαις καθιστῶσιν ἄλλοις ἐπιτηδεύμασιν καὶ παραδείγμασι τῶν καλῶν καὶ δημοσίων καὶ κοινοῖς οἰκοδομήμασι τε καὶ ἀναθήμασι καὶ ἀλλαγῶν ἐν ἄλλαις λέξεσι «νεῶς τε ἀνεγείρων καὶ νεώρια οἰκοδομῶν καὶ θέατρα καὶ ἀγορὰς καὶ ὅσα τοιαῦτα, προσέτι δὲ πάσας τέχνας καὶ ἐπιστήμας ἐσάγων αὐτῇ· ἐφιλοτιμεῖτο· καὶ πάλιν ἐτέρωθι μεταξὺ ἄλλων πολλῶν πληρούντων ὅλην παράγραφον «βασιλεὺς παραχειμάζων ἐν Βυζαντίῳ τῶν ἄλλων ἐπεμέλετο... καὶ δὴ καὶ τὰ βασιλεία ἐξετέλεσε.» **Βασιλεία** εἶναι τὰ παλάτια, τὰ παρὰ τῷ νῦν Σαρασκεράτῳ, τὸ Ἐσκὶ Σεράϊ, εἶτα τὸ Τὸπ-καποῦ σεράϊ, τὸ νῦν Ἐσκὶ Σεράϊ, περὶ ὧν ὄρα Gurlitt, Baukunst Cypels, χρῆμα τι κάλλιστον καὶ... οὐδὲν λειπόμενα τῶν ὀνομαστῶν καὶ λαμπρῶν ἐν οἷς καὶ ὀπτανείας καὶ λουτρὰ λόγου ἄξια ἅπαντα εἷς τι ποικιλίαν ὁμοῦ καὶ κάλλος... καὶ τέχνη τῇ πρώτῃ τε καὶ καλλίστῃ διὰ πάντων φιλοτίμως ἐξεργασμένα, ὅση τε γλυπτικὴ καὶ πλαστικὴ καὶ ὅση γραφικὴ νενίκηκεν εἶναι ἀρίστη καὶ καλλίστη τῶν ἀπασῶν...»

(1) Τῇ 18 Ἰουνίου 1453 ἄγων μεταξὺ ἄλλων καὶ τὴν σεμνὴν σύζυγον τοῦ Νοταρά, ἀποθανοῦσαν ἐν Μεσσηνίᾳ ὅμως καθ' ὁδόν. Ἐν Ἀδριανουπόλει ὁ Σουλτάνος διεχείμαζε.

ὁ Τορσοῦν βέης, ἀνεψιὸς αὐτοῦ, ἀνέλαβε τὴν ἐργασίαν ταύτην κατὰ διαταγὴν τοῦ Κατακτητοῦ, ἐπειδὴ ὁ Τσουμπὲ Ἀλῆς ὡς διατηρῶν καὶ τὸ βεῖλιμι τῆς Προύσης καὶ ὑποχρεωμένος κατ' ἀνάγκην ἵνα καὶ ἐκεῖ παρευρίσκειται, ἠδυνάτει ἵνα φέρῃ εἰς πέρας ταῦτοχρόνως τὴν νέαν ἐντολὴν ἕνεκα τῆς ἀποστάσεως καὶ ἕνεκα τῆς σπουδῆς, μεθ' ἧς ἐζητεῖτο ἡ ἀποπεράτωσις τοῦ ἔργου. Ὁ Τορσοῦν βέης μετὰ μεγάλης σοβαρότητος ἐπιληφθεὶς τῆς ἐργασίας ὑπέβαλε τὸν κατάλογον τῶν οἰκοδομῶν τῷ Κατακτητῇ, ὅστις εὐχαριστηθεὶς ἐκράτησεν αὐτὸν ὑπὸ τὴν ἄμεσον αὐτοῦ ὑπηρεσίαν, ἀφ' ἧς ἐκτοτε καὶ δὲν ἀπεμακρύνθη. Ὁ Τορσοῦν βέης οὐχὶ πλέον ὡς στρατιώτης ἀλλ' ὡς γραμματεὺς ἱστοριογράφος παρευρέθη καὶ κατὰ τὴν πολιορκίαν τοῦ Βελιγραδίου, ὡς γραμματεὺς δὲ τοῦ Διβανίου, καθ' ἃ ὁ ἴδιος ἀφηγεῖται μετέσχε καὶ τῆς ἐναντίον τῆς Τραπεζοῦντος ἐκστρατείας προβιβασθεὶς εἶτα εἰς τὸ ἀξίωμα τοῦ δεφτεροδάρη τῆς Ἀνατολῆς καὶ τέλος ἐγένετο καὶ δεφτεροδάρης τοῦ κράτους, ἀξίωμα, ὅπερ διετήρησε καὶ ἐπὶ τοῦ Βαγιαζήτ. Ἦτο φίλιτατος τοῦ βεζίρου Μαχμούτ πασσᾶ.

Ἡ Ἱστορία, ἣν συνέγραψε κατὰ τὸ 903-905 ἔ. (=1497-99) περιλαμβάνει τὸ μεταξὺ τῶν ἐτῶν 846-893 ἔ.

(1) Τῆς Ἱστορίας ταύτης τρεῖς εὐρέθησαν ἀντίγραφα, ὧν τὰ μὲν δύο ἐν τῇ Βιβλιοθήκῃ τοῦ Ρεβάν-Κιόσκ ἐν τῷ Σεραῖῳ τοῦ Τὸπ-Κοποῦ, τὸ δὲ τρίτον ἐν τῇ τῆς ἁγίας Σοφίας, ὡς προφρόνως ἀνακοινώσατό μοι ὁ φίλος μου Ἀρίφ βέης, γραμματεὺς τοῦ Ἰνστιτούτου τῆς Ὁθ. Ἱστορίας. Ὁ γνωρίζων τὴν τουρκικὴν κάλλιστα ἀλλὰ καὶ τὴν Ἱστορίαν δύναται βεβαίως ἵν' ἀρυσθῆ σημεῖώσεις καὶ παραβάλλῃ ταύτας πρὸς τὰ ἀλλαχόθεν γνωστά.

(1442-1487 μ. Χ.), βαίνει δηλα δὴ μέχρι τῆς ἐκστρατείας τοῦβεζιρού Χαδὴμ Ἰαλὴ πασοᾶ κατὰ τῶν Ἰαδάνων.

ἸΑπέθανε προβεβηκῶς τὴν ἡλικίαν, πότε ἀκριβῶς ἄγνωστον.

Γ.

Εἰς τὰ ἐν τῇ σ. 34-35 λεγόμενά μου πρόσθετες καὶ ταῦτα, ἄτινα εὔρον νῦν ἐν τοῖς χαρτίοις μου.

«Ἡ Διαθήκη τοῦ Μωάμεθ, ὅπου ἔδωκεν εἰς τὸ Σί-
ναιον ὄρος τῶν ἐκεῖσε τότε Μοναχῶν.» δημοσιεύεται ἐν σ. 271-273 σπανιωτάτου βιβλίου τυπωθέντος ἐν Βενε-
τία τὸ 1687 εἰς 4ον, οὗ ὁ τίτλος ἸΕπιτομὴ τῆς Ἰεροκο-
σμικῆς Ἰστορίας εἰς πέντε μερισθεῖσα τμήματα... συγ-
γραφείσα παρὰ τοῦ Μακαριωτάτου πρώην Ἰεροσολύμων
Πατριάρχου, Νεκταρίου τοῦ Κρητοῦ (sic) καὶ μετὰ πλείστης
ἐπιμελείας διορθωθεῖσα παρὰ τοῦ σοφωτάτου..Γραδενίγου.

Τοῦ βιβλίου ἀναγραφὴν ἔχει ὁ *Legrand, B. Hell.* 2, II, σ. 337. ἀλλὰ τοῦ ἐγγράφου τούτου δὲν μνημονεύει τὴν ἐν τῷ βιβλίῳ ὑπαρξίν.

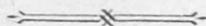
ἸΕν σ. 271 τοῦ βιβλίου φέρεται. «Διαιρεῖται δὲ ἡ Δια-
θήκη αὕτη μετὰ τὸ προοίμιον καὶ τὴν ἀρχὴν, εἰς Κεφάλαια δέκα ὀκτώ, τὴν ὁποῖαν μεταγλωτίσαντες δι' ἸΕρμη-
νέως ἀπὸ τὸ ἸΑραβικὸν εἰς τὸ Ρωμαϊκὸν.... ὡς ἔχει ἐπὶ λέ-
ξεως οὕτω».

ΔΙΟΡΘΩΤΕΑ

(ν.=ὑποσημείωσις, στ.= στίχος, θ.= σελίς.)

σ.		
1	υ	ἀνάγνωθι—ἔτι ἔτη
3	στ. 14	πρόσθετες μετὰ τὴν λ. ἐχθρῶν, «καὶ αὐτὸς ὁ Μωά- μεθ ἀπήλπισεν.»
9	υ	πρώτη διόρθου — δεκάτη πρώτη.
19	υ	ἀντὶ § 16, § 24 (σ. 65)
26	στ. 10	Γένους ἡλιπίζον.— Γένους ἡλιπίζον—
36	» 3	ἐν — ἐξέπεσε τὸ ω = ἐνῶ
37	» 6	ἀνάγνωθι. ἐπιδειξάμενος
51	» 28	» αὐτούσιον
57	» 14	» ἀφορμῇ
58	υ 1 στ. 3	ἀντὶ ἁ Byzant. ἐν Β.
60	στ. 1	ἀνάγνωθι. ἀρχαιοφύλαξ
65	» 11	ἀντὶ 1263. γράφε 1269
67		ἐν τῷ ἄρθρῳ 148 στ. 3 τῆς Συνθήκης πρόσθετες «ἔθνικὰς γλωσσικὰς ἢ θρησκευτικὰς»
72	» 11	ἀντὶ «ἵνα ληφθῆ ὅτι ὑπ' ὄψιν» ἀνάγνωθι «ὑπ' ὄψιν ὅτι...»
90	»	τὴν στίξιν, θὲς μετὰ τὸ χορηγήσαντος,
101	» 3	» πρόσθετες («Ὁρα σημ. 3 σ. 79)

ΣΥΛΛΑΒΟΣ ΠΡΟΧΕΙΡΟΣ ΚΥΡΙΩΝ ΟΝΟΜΑΤΩΝ

- Ἁγία Σοφία 5, 32—Περιγραφή ὑπὸ Τορσοῦν βέη 114 κ. ἑ. Β'.
 Ἁγίων Ἀποστόλων ναὸς 30-32, 91
 Ἀμοιρούδζης - κης 80
 Ἀνατολικὸν Ζήτ. 7, 55
 Ἀρμένιοι 71
 Bellini, ζωγράφοι 91 καὶ ἑ. 105
 Βενετία—πατριαρχεῖον 85 κ. ἑ.
 Βεράτιον—α 11, 14, 18.
 Βερολίσιος Συνθ. 63, 66
 Βερά 3, 82
 Βιβλιοθήκη ἀνακτόρων 106
 Βυζάντιον, 5, — ἀσπίς τῆς Εὐρώπης 45 — ἑλληνισμὸς 62
 Γρηγορίου Ε' γράμμα, σ. 60
 Γαλατᾶς Συνθ. 82
 Γεννάδιος Σχολάριος 23, 25, 72 κ. ἑ. 101, 109, 112 σ.
 Γκεδὸν πασσᾶς Ἀχμέτ 104, 106
 Δαβὶδ Κομνηνὸς 9 — θάνατος αὐτοῦ 9 σ.
 Δανισμενδίδαι 37
 Δζαμία. Γκεοῦλ δζ. 1, Ζεϊρέκ 24. Καχρεῖ 2, Φατιχ, 30, 34,
 91. Φετχιγεῖ 32.
 Διομολογήσεις 64
 Εὐδοκία Καντακουζηνή 88 σ.
 Θεοδοσίας ἑορτή. 1.
 Ἰωακείμ, ἐπίσκ. Ἀρμεν. 71. — μονὴ ἁγίου Ἰ. 78.
 Καβούριδες 61
 Καμαριώτης Ματθ. 2
 Καραθεοδωρῆ πασσᾶς 64
 Κουσανὸς καρδινάλιος, 53

- ΚΠόλεως συνοικισμὸς 32, 68, 71, 108
 Κρήτης ὀρθόδοξοι 88, 89.
 Κρούσιος Μαρτίνος 38, 100
 Λάσκαρις Ἰανὸς 26
 Μάρκος Εὐγενικὸς 25
 Μεδζιτ Σουλτᾶνος 19, 65
 Μεχμέδ, Πορθητῆς, Κατοκτητῆς 4, 5. μέγας μελῆκς 36, 107
 σκληρότης δ, σεβασμὸς πρὸς τὰ δίκαια τῆς Ἐκκλησίας 8, βεράτια
 11, 25 χαράδιον 11-στρατηγικὴ 8 Σουλτανικαὶ χάριτες 25— Περί-
 πυστος Διαθήκη. 34 πρβλ. σ. 120 — γλῶσσα ἐν τοῖς ἀνακτόροις 35.
 Πολιτικὴ διαύγεια τοῦ Σ. 41—Μ. καὶ πάπαι— Πῖος Β'. 47—Μ.
 καὶ Γεννάδιος (ὄρα λέξιν) Μ.—πολυγλωσσία 75—περιεργία 78, φιλα-
 ναγνωσία 76 — λειτουργία παρὰ Φραγκιοκανοῖς 77 — Κανουναμὲ
 74— Ὁργάνωσις Αὐτοκρατορίας— οἴκου 73—75— Ψάλται 78—
 Ἄνδρες παρ' αὐτῶ 79 κ. ἑ.— Ποιητῆς 92— Ἠγάπα ξιλογλυφίαν
 94, ὠραίας Τέχνας 90 κ. ἑ. Ζωγραφικὴν, 96 κ. ἑ.— Καλλιγράφος—
 106—Τίτλοι 112 σ. Ὁδὴ Φιλέλφου—109 κ. ἑ. ἔξωραϊσμὸς ΚΠ.
 71, 108 σ.
 Μουράτ Β' 12 καὶ ἡ ἐν Φλωρεντία σύνοδος 56 — ὁ Γ' 81
 Μουσουλμάνων δίκαια παρὰ Βυζαντινοῖς 61
 Μουσοῦρος Μ. 26— Κωστάκης (πασσᾶς), Παῦλος (ἡγεμὼν) 98.
 Μουχλίου ναὸς 91. —
 Ναύπακτος 39
 Νοταρά οἶκος 87, 88.
 Ὁτράντον, 104, 106
 Παιδομαζώματος τίνες μετεῖχον 7.
 Παμμακαρίστου μονὴ 32.
 Πατριαρχεῖου προνόμια 15 κ. ἑ. κέντρον, 62, 72 συμφέροντα καὶ ὁ
 ZinKeisen 85. πατριαρχεῖον= ἔθναρχεῖον 65
 Πατριάρχης ὄρ. καὶ πολ. ἀρχηγὸς 14, ἐθναρχῆς, αὐθέντης, δικαιο-
 δοσία αὐτοῦ 16, 17, 60 ἔξουσία 18, 19, 85—δύναμις 85 δὲν διο-
 ρίζεται ἀλλ' ἐκλέγεται 21.
 Παλαιολογίνα Ἄννα 87, 88—Σοφία, 55.
 Παλαιολόγοι, 54—Κ]τίνος 3, 6—Θωμᾶς, 55

Παλαιόγοι, Μάξιμος πατριάρχης 86 —

› Μεσίχ πασσᾶς 90, 104 κ. έ.—

› Πελοποννήσου 83

Πάπαι: πολιτική 38, 43, 88, 106

Πίου Β' έπιστολή πρὸς τὸν Κατακτητὴν 50 κ. έ.

Σέξτου, 106

Ρόδος 104, 105

Σινὰν ἀρχιτέκτων- κτίσματα αὐτοῦ 92

Σπανδουγίνος Ματθ. 88

Σουλεϊμάν, πρῶτος βαλῆς ΚΠ.

Συνθήκαι: Βερολίnius 63, 66 πρὸς Γενουαίους Γαλατᾶ, 83 — Παρι-
σίων 65 - Σεβρῶν 66.

Τορσοὺν βέης, ιστοριογράφος 82, βλ. 'Επίμετρον Β'.

Τοῦρκοι καὶ Τρῶες 6, 59

Τουρκοκαλόγηροι, 24 σ.

Τσινλί Κιόσκ 92

Τσουμπέ 'Αλῆ 71, 118 κ. έ.

'Υδροῦς, ὄρα 'Οτρᾶντον

Φαναρίου Πύλη (Πάσχα) 28

Φίλελφος Φ. 76, 81, 109

Φραγκισκανοὶ 4, 77

Χαράδζι 11 σ.

Χριστόδουλος ἀρχιτέκτων 91, 93

Ψάλται καὶ Μωάμεθ 78.

'Ωδὴ πρὸς τὸν Μωάμεθ.

315MANOCCLIO
MILANO